

Марко Пиштало

ИСТОРИЈА 7

Уџбеник са одабраним историјским изворима
за седми разред основне школе

ИСТОРИЈА 7

Уџбеник са одабраним историјским изворима за седми разред основне школе

Редакција Фондације „Алек Кавчић“

Аутор др Марко Пиштало

Рецензенти др Нино Делић, Историјски институт Београд
Дивна Димитријевић, ОШ „Бановић Страхиња“, Београд
Ана Веснић, ОШ „Нада Матић“, Ужице

Главни уредник Крста Поповски

Уредник Милана Поучки

Илустрације Горан Витановић

Фотографије Војни музеј у Београду, Галерија Матице српске, Државни архив Србије, Збирка Музеја Војводине, Нови Сад, Музеј града Београда, Народни музеј Зрењанин, Народни музеј Србије, Историјски архив Београда, Историјски музеј Србије
Shutterstock, wikipedia.org, commons.wikimedia.org, creativecommons.org

Карте Magic Map d. o. o.

Лектура и коректура доц. др Ненад Крчић, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Ликовни уредник Слађана Николић

Дизајн и прелом Слађана Николић

Издавач АрхивКњига д. о. о.
Љубостињска 2, Београд

За издавача Оливер Кавчић

Штампа Biograf Comp d. o. o., Земун

Тираж 20 000

Прво издање, 2025.

ISBN 978-86-6130-076-9

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

37.016:94(075.2)

ПИШТАЛО, Марко, 1985-

Историја 7 : уџбеник са одабраним историјским изворима : за седми разред основне школе / Марко Пиштало ; [илустрације Горан Витановић]. - 1. изд. - Београд : АрхивКњига, 2025 (Земун : Biograf comp). - 180 стр. : илустр. ; 29 cm

Тираж 20.000. - Речник појмова: стр. 175-177. - Библиографија: стр. 178-180.

ISBN 978-86-6130-076-9

COBISS.SR-ID 163002121

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије одобрило је овај уџбеник за употребу у школама решењем број: 650-02-00234/2024-07 од 30. 1. 2025. године.

Републички геодетски завод дао је сагласност за стављање у промет овог уџбеника са картографским садржајем решењем број: 034-01-1-43/2025 од 10. 02. 2025. године.

У графичкој реализацији уџбеника помогао: Ringier

Copyright © Фондација „Алек Кавчић“, Београд, 2025.

САДРЖАЈ

Водич кроз уџбеник	4
Временска лента	6
Реч аутора	8
ОСНОВИ ПРОУЧАВАЊА ПРОШЛОСТИ	
Основне одлике модерног доба	10
Тест 1 – Основи проучавања прошлости	15
ЕВРОПА, СВЕТ, СРПСКЕ ДРЖАВЕ И НАРОД НА ПОЧЕТКУ ИНДУСТРИЈСКОГ ДОБА (ДО СРЕДИНЕ XIX ВЕКА)	
Индустријска револуција	18
Америчка револуција	22
Француска револуција	26
Наполеоново доба	31
Свакодневни живот и култура од почетка индустријског доба до средине XIX века ..	36
Тест 2 – Европа и свет до средине XIX века	42
Источно питање и балкански народи	44
Живот Срба под османском влашћу	48
Живот Срба под хабзбуршком влашћу	53
Српска револуција 1804–1835: Први српски устанак	56
Српска револуција 1804–1835: Други српски устанак	61
Развој Србије 1815–1839.	65
Црна Гора од краја XVIII века до 1860. године	70
Тест 3 – Српске државе и народ до средине XIX века	75
ЕВРОПА, СВЕТ, СРПСКЕ ДРЖАВЕ И НАРОД У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА	
Пролеће народа 1848/1849.	78
Настанак Немачке и Италије	85
Грађански рат у САД	90
Доба империјализма и колонијализма	93
Тест 4 – Европа и свет у другој половини XIX века	97
Србија 1839–1858.	99
Повратак Обреновића на власт: Србија 1858–1868.	104
Кнежевина Србија на путу ка државној самосталности 1868–1878.	108
Србија 1878–1903: владавина Милана и Александра Обреновића	114
Тест 5 – Српске државе и народ у другој половини XIX века	119
ЕВРОПА, СВЕТ, СРПСКЕ ДРЖАВЕ И НАРОД НА ПОЧЕТКУ XX ВЕКА	
Међународни односи и кризе	122
Краљевина Србија и њено окружење 1903–1912.	126
Култура, наука и свакодневни живот	131
Положај Срба под аустроугарском и османском влашћу	137
Црна Гора 1878–1912.	145
Балкански ратови	150
Велики рат 1914–1918.	156
Србија и Црна Гора у Великом рату	162
Тест 6 – Европа, свет, српске државе и народ на почетку XX века	171
Решења тестова	173
Речник појмова	175
Литература	178

Почетак
Првог српског устанка
1804.

Крај
Првог српског устанка
1813.

Други
српски устанак
1815.

Кочина крајина
1788-1791.

Букурешки
мир
1812.

Хаџи Проданова
буна
1814.

ВРЕМЕНСКА

1769.
Индустријска
револуција

1783.
Настанак
САД

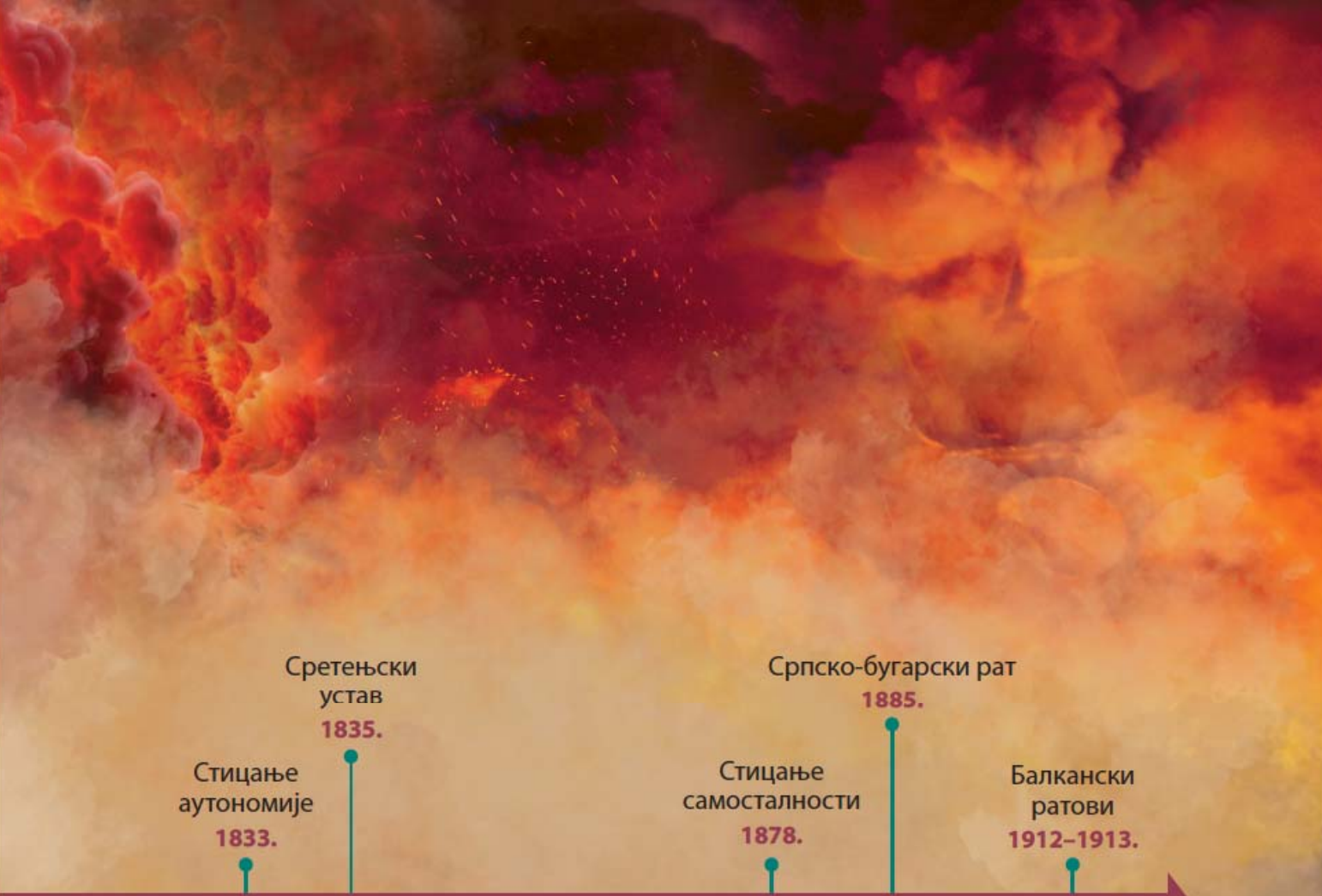
1789.
Француска
револуција

1804.
Крунисање
Наполеона
за цара

1814/1815.
Бечки конгрес

Сретењски устав
1835.

Српско-бугарски рат
1885.

Стицање аутономије
1833.

Стицање самосталности
1878.

Балкански ратови
1912-1913.

ЛЕНТА

1861/1865.
Амерички грађански рат

1848/1849.
„Пролеће народа”

1871.
Уједињење Немачке

1914-1918.
Први светски рат

РЕЧ АУТОРА

Драги седмаци,

Током претходне две године упознали сте се с предметом проучавања историје, историјским изворима, начинима сазнавања прошлости, као и са значајем њеног проучавања. Осим тога, своје знање сте обогатили упознавањем са различитим историјским догађајима и епохама, од настанка човека па до краја раног новог века. У седмом разреду настављате своје дружење са историјом, тачније са периодом који је назван позним или развијеним новим веком. Он је започео Индустијском револуцијом, а завршио се Првим светским ратом. Између ове две временске одреднице место је нашло безброј важних догађаја, процеса и личности без којих би разумевање многих димензија савременог друштва било веома магловито. Тим пре што су неке теме започете у овом периоду и данас веома актуелне (људска права, положај жена итд.). Осим важношћу, ови елементи прошлости одликују се и занимљивошћу. Један мој познаник је рекао да историја није ништа мање занимљива и невероватна од епске фантастике, а уз то је и истинита. У складу са овим, пред себе сам ставио задатак да, објашњавајући суштину, важност и значај догађаја, процеса и личности, никако не испустим и тај аспект занимљивости, како у основном тексту, тако и у додатним садржајима. Колико сам у томе успео – ви ћете оценити!

Аутор

ОСНОВИ ПРОУЧАВАЊА ПРОШЛОСТИ

■ нови век ■ доба револуција

ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ МОДЕРНОГ ДОБА

КЉУЧНЕ РЕЧИ

нови век / модерно доба / напредак науке, технике и културе / историјски извори

ПОВЕЖИ ЗНАЊЕ

■ Шта је периодизација историје и због чега се она врши?

ПОЛМОВНИК

периодизација – подела прошлости на мање целине (периоде)

револуција – велика, нагла и свеобухватна промена која, у зависности од тога на коју област се односи, може бити научна, технолошка, политичка, економска, социјална итд.

Временски и просторни оквир

У петом разреду је било говора о периодизацији историје и тада је речено да се она дели на стари век, средњи век, нови век и савремено доба. Предмет проучавања историје у седмом разреду биће **нови век**, тачније његов део који је започео **Индустријском револуцијом 1769**, а завршио се окончањем **Првог светског рата 1918**. године. Ово раздобље назива се и развијеним новим веком, а понегде и **модерним добом**. Њега карактеришу велике промене које су се десиле на многим пољима. Највидљивије међу њима одиграле су се на тлу Европе и Северне Америке.

ПОДСЕТИ СЕ

■ У петом разреду сте учили како се врши периодизација прошлости људског друштва. Тада је речено да новим веком називамо период који је започео Колумбовим открићем Америке (1492), а завршио се окончањем Првог светског рата (1918).

Нови век 1492–1918.

Рани нови век

Развијени нови век
(модерно доба)

Откриће Америке
1492.

Почетак
Индустријске револуције
1769.

Крај
Првог светског рата
1918.

ЗАДАТАК

Пажљиво погледај временску ленту. Да ли је нови век подељен на два временски једнака раздобља?

Напредак науке, технологије и културе

Као што смо видели, развијени нови век почео је Индустијском револуцијом, захваљујући којој је човечанство забележило велики напредак на пољу саобраћаја, производње, размене добара и комуникације. Поред ове, покренут је и низ грађанских и политичких револуција. Оне су за резултат имале поправљање положаја обичног човека и предузимање првих корака ка остварењу праведнијег друштва. Примери таквих дешавања су Америчка револуција (1775–1783) и Француска револуција (1789–1799). Због поменутих догађаја, почетак овог дела новог века назива се **добом револуција**. Напредак технологије имао је и своје лоше стране, а оне се огледају у загађивању животне средине, проблему са којим се суочавамо и данас.

Нови талас **напретка и науке** бележимо од седамдесетих година XIX века и он је познат под именом Друга индустријска револуција. Главне одлике Друге индустријске револуције су употреба нафте као погонског горива, као и интензивна електрификација.

- На илустрацији је приказан савремени систем за производњу и употребу електричне енергије. Шта мислиш, на које начине је могуће произвести електричну енергију? Да ли можеш да наведеш неколико области у којима електрична енергија налази своју примену?

Колико је крај XIX и почетак XX века био обележен напретком не само технологије него и **нематеријалне културе**, речито сведочи и сам назив овог периода, који је познат и као „лепа епоха“. На пољу природних наука истакли су се Чарлс Дарвин (познат по теорији еволуције), Дмитриј Иванович Менделјејев (састављач Периодног система елемената), Алберт Ајнштајн (научник који је формулисао теорију релативитета) и многи други. Друштвене науке су, поред осталог, унапређиване и кроз радове Сигмунда Фројда, родоначелника психоанализе, дисциплине која проучава улогу несвесног у људском деловању. Свакодневни живот човека постао је много лакши захваљујући бројним изумима Николе Тесле (највише у области електротехнике), Александра Грејама Бела

ПОЈМОВНИК

електрификација – изградња система за производњу и широку употребу електричне енергије

ПОВЕЖИ ЗНАЊЕ

ПОЈМОВНИК

лепа епоха или La Belle Époque – појам који је настао у Француској, а потом се проширио по Европи, означава време великог напретка и општег оптимизма у европским друштвима

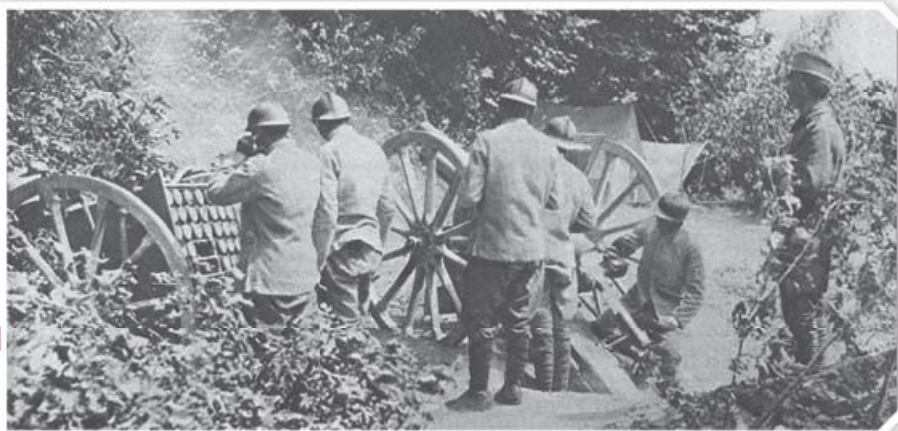
ПОЛМОВНИК

артиљеријско

наоружање – тешко наоружање великог домета и велике ватрене моћи; према војним стандардима калибар артиљеријског наоружања износи најмање 20 милиметара

и Михаила Пупина (у области телефоније), браће Рајт (у области авијације), Хенрија Бесемера (хемичара који је осмислио начин за јефтину и бржу производњу челика) и др. Књижевност је добила важне представнике у личностима попут Лава Николајевича Толстоја, Фјодора Михајловича Достојевског, Томаса Мана и других, док је ликовну уметност обележило стваралаштво Пабла Пикаса, Клода Монеа и Василија Кандинског.

Нажалост, свеопшти напредак није заобишао ни неке друге области. **Војна индустрија** ће постати богатија за многобројне убојитије врсте наоружања попут тенкова, авиона, бојних отрова, артиљеријског и пешадијског наоружања. Ово наоружање имаће велику улогу у догађају који називамо Првим светским ратом (1914–1918). Реч је о најкрвавијем до тада виђеном сукобу, чији крај уједно означава и крај новог века, односно почетак савременог доба.

Српска артиљерија на Солунском фронту током Првог светског рата

Историјски извори за проучавање епохе развијеног новог века

Бавећи се историјом у петом и шестом разреду, видели смо да свака епоха има своје специфичне **историјске изворе** као сведочанства о прошлости. Период који смо назвали развијеним новим веком донео је неколико нових врста извора, омогућивши историчарима детаљнији увид у предмет њиховог проучавања. Истраживачи су први пут могли да се ослоне на аудио-визуелне врсте историјских извора, односно на филм, грамофонске плоче и фотографију, који су настали у XIX веку. Такође, од велике користи за темељна изучавања јесте и штампа, на основу које сазнајемо не само директне податке о догађајима који су предмет проучавања, него и политичку климу тога доба. Примера ради, о једном истом догађају два политички супротстављена листа могу изнети потпуно другачије ставове (погледај задатак на наредној страни). Осим наведеног, важан извор за проучавање историје новог века представљају и мемоари и дневници. Као и у случају штампе, и они захтевају посебну опрезност јер су често врло субјективни. Поред поменутих историјских извора, истраживачима на располагању стоје и бројни **материјални историјски извори** попут оружја, оруђа, зграда и слично.

ПОЛМОВНИК

аудио-визуелан – који се односи на истовремено слушање и гледање

мемоари – дело у којем аутор пише о својим сећањима из прошлости

Пажљиво прочитај извештаје дневних листова *Засјава* и *Правда* о обнављању Пећке патријаршије након Првог светског рата, па одговори на питања.

Одасвуд

Први патријарх

Незапажен кад је у Карловце дошао, остао је незапажен и кад је из њих отишао. Али се, неочекивано и за кратко време, појавио у маси света он лично, Никола Пашић главом и брадом. То је било баш када је свечаност проглашења патријаршије била завршена и када је Регент са позваним гостима сео за ручак. Г. Пашића охружвали су његове верне присталице које су му клицали „Живео“. И тај усклик нашао је громког одзива у целој усталасаној маси света, која је мислила да се сам Регент појавио у народу. А г. Пашић се задовољно осмехнуо, примио „нетражње“ овације, и објавио две карловачке кафане — да би нашао ручак!...

Због ове изненадне појаве у Карловцима, говори се да ће се г. Пашић кандидовати за првог патријарха.

НОВИ САД, 14. септембра.

— Народно признање г. Пашићу. Приликом обнављања Српске Патријаршије у Ср. Карловце је дошао и г. Никола Пашић. Када се овај одлични народни борац појавио на улици, и када га је небројена маса света приметила, са свих страна се чуло бескрајно клицање нашем великом државнику. Свет се срдечно радовао што је могао да непосредно поздрави оног човека, чије се име толико пута спомињало за време рата, и за чије је име везано наше ослобођење.

Г. Пашић је необично дирнут био оним огромним народним одушевљењем које га је пратило на сваком кораку. Најсрдачније овације приређене су г. Пашићу, кад је народ дознао, да г. Пашић са више пријатеља иде у походе старом и заслужном народном борцу г. дру Ђорђу *Красојевићу*, почасном председнику народне-радикалне странке у Војводини. Народ је у усхићењу дигао г. Пашића на руке.

Засјава бр. 206 (15. септембар 1920)

Правда бр. 184 (14. септембар 1920)

1. Који лист је наклоњенији вођи и оснивачу Народне радикалне странке, Николи Пашићу?
2. На основу чега то закључујеш?
3. Које су главне разлике у извештавању ова два листа?
4. Колико је за ауторе ових чланака важан историјски догађај обнављања Пећке патријаршије?

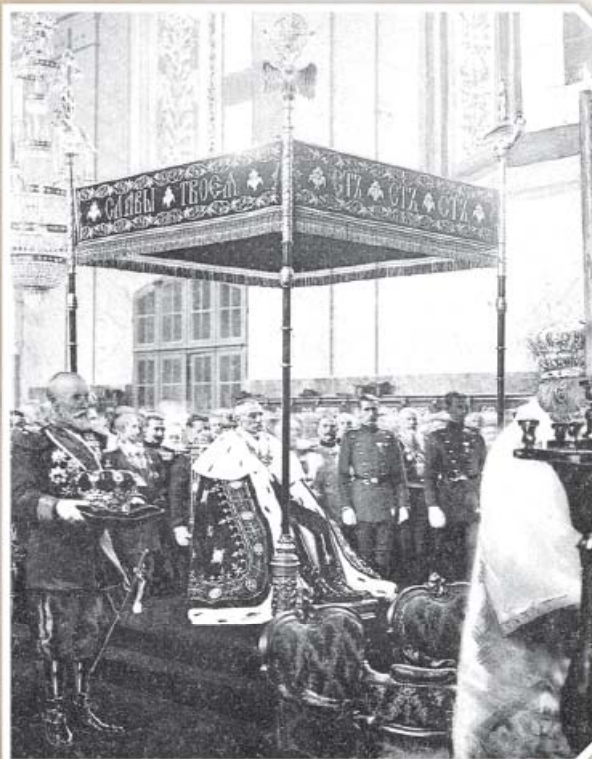
ПРОЧИТАЈ И ОВО

Први сукоб из којег су извештавали званични фото-репортери био је Кримски рат (1853–1856). На фотографији Џејмса Робертсона видимо разрушене руске положаје након борбе за град Севастопол.

ЗАДАТАК

Крунисање краља Петра у Саборној цркви у Београду 1904. године

На Јутјуб платформи пронађи и погледај наш најстарији филм *Крунисање краља Петра*, снимљен 1904. године, па пробај да одговориш о чему све сведочи овај историјски извор, осим о самој церемонији крунисања.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Петар I Карађорђевић (1844–1921) крунисан је 1904. године у Саборној цркви у Београду. Његова круна, израђена од бронзе из ручке Карађорђевог топа, уз додатак позлате, емајла и синтетичког драгог камења, једина је сачувана од свих круна српских владара у нашој земљи и данас се налази у Историјском музеју.

САЖЕТАК

Новим веком називамо епоху која је почела 1492. године, а завршила се 1918. године. Индустриска револуција дели овај период на два дела: рани нови век и развијени нови век (модерно доба). Током развијеног новог века забележен је напредак на пољу науке, индустрије, културе и људских права. Негативне последице овог напретка огледају се у загађењу животне средине и развијању оружја са разорнијим дејством.

ПИТАЊА

- На које две епохе је подељен период новог века?
- Који догађај је узет као граница између ових епоха?
- Наведи негативне последице технолошког напретка.
- Који период називамо „лепом епохом“ и зашто?
- На шта треба обратити нарочиту пажњу када користимо новине као историјски извор?

1. Само једна од понуђених тврдњи је тачна. Пронађи је и заокружи.
  - а) Називи „нова ера“ и „нови век“ односе се на исти временски период.
  - б) Називи „модерно доба“ и „развијени нови век“ односе се на исти временски период.
  - в) Називи „модерно доба“ и „савремено доба“ односе се на исти временски период.

2. Пажљиво погледај слику, па одговори на питања.

- а) О којој врсти историјског извора је реч?

_____

- б) На шта треба обратити посебну пажњу када користимо штампу као историјски извор?

_____

_____

3. Препознај историјски извор који је карактеристичан за епоху новог века и заокружи слово испред одговарајућег примера.

а)

б)

в)

4. Појам „лепа епоха“ (La Belle Epoque) односи се на:

- а) доба општег напретка;
- б) духовни покрет који је захватио Европу након Првог светског рата.
- в) период краткотрајног примирја током друге године Великог рата.

Заокружи слово испред тачног одговора.

5. Допуни реченице, тако да тврдње буду тачне.

- а) Друга индустријска револуција започела је седамдесетих година _____ века.
- б) Почетак развијеног новог века назива се доба _____.
- в) Алберт Ајнштајн познат је по томе што је формулисао теорију _____.

6. Заокружи слово **Т** ако је тврдња тачна, а слово **Н** ако је тврдња нетачна.

- a) Научник по имену Чарлс Дарвин познат је по утемељивању теорије гравитације. **Т Н**
- б) Александар Грејам Бел се истакао бројним изумима на пољу авијације. **Т Н**
- в) Клод Моне и Василиј Кандински стекли су славу бавећи се сликарством. **Т Н**
- г) Једина област у којој крајем XIX и почетком XX века није забележен никакав напредак била је војна индустрија. **Т Н**

7. Мемоари су:

- a) део војне одеће;
- б) правна документа која издаје владар;
- в) топови највећег калибра;
- г) ништа од понуђеног.

Заокружи слово испред тачног одговора.

8. Индустријска револуција представља:

- a) почетак новог века;
- б) крај новог века;
- в) почетак модерног доба;
- г) почетак савременог доба.

Заокружи слово испред тачног одговора.

ЕВРОПА, СВЕТ, СРПСКЕ ДРЖАВЕ И НАРОД НА ПОЧЕТКУ ИНДУСТРИЈСКОГ ДОБА (ДО СРЕДИНЕ XIX ВЕКА)

■ ратови ■ независност ■ слобода ■ права ■ закони
■ реформе ■ просвећеност ■ препород

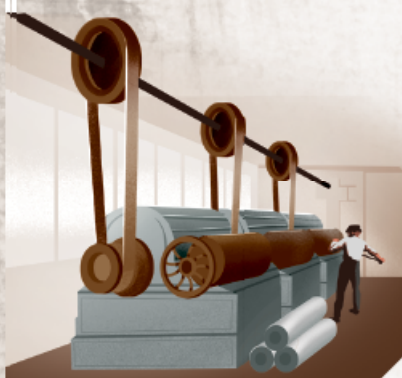
ИНДУСТРИЈСКА РЕВОЛУЦИЈА

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Прва индустријска револуција / Џејмс Ват / парна машина / демографија / урбанизација / радничка класа

ПОВЕЖИ ЗНАЊЕ

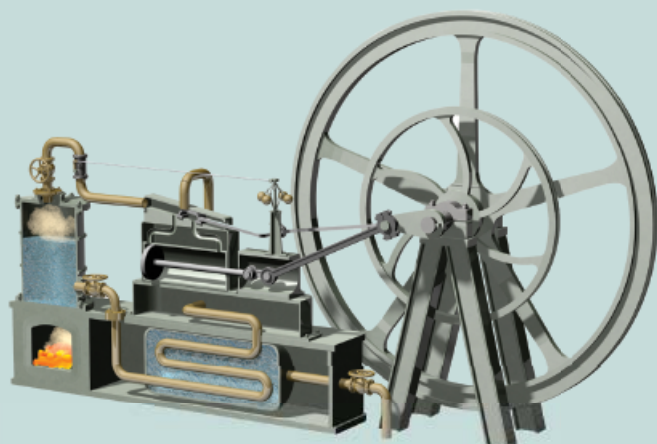
- У петом разреду се појавио нови наставни предмет техника и технологија, тако да већ имаш извесна сазнања о парној машини. Сећаш ли се на ком принципу она ради? Шта је све покренуло откриће парне машине?

Ручно и машинско предење

Првом индустријском револуцијом називамо процес свеопштег напретка на пољу технике и технологије, који је започет у другој половини XVIII века. Подстицај за проналазак продуктивнијег начина производње дошао је из текстилне индустрије са подручја Енглеске. У ту сврху конструисане су машине, које су обављале радње ткања и предења, а радиле су на водени погон. Додатни замах револуцији дали су проналасци на пољу рударства и производње челика, док се највећим постигнућем сматра **откриће нових извора енергије** и усавршавање начина да се она искористи. Енглески проналазач **Џејмс Ват** успео је да конструираше **парну машину** (1769), захваљујући којој се енергија водене паре претварала у механичку енергију, погодну за покретање производних погона, превозних средстава и сл. На темељу овог великог проналаска, Американац Роберт Фултон направио је први пароброд (1807), а Енглец Џорџ Стивенсон прву парну локомотиву (1814). Како су се машине правиле од челика, потражња за овим материјалом нагло је скочила, што је довело до отварања великог броја рудника.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Ако се питаш на који начин ради парна машина, ево одговора. Загревањем воде до тачке кључања настаје водена пара. Она се шири на све стране, стварајући на тај начин силу, која се потом претвара у механичку енергију и која се може употребити за покретање локомотиве, брода, производног погона у некој фабрици итд. Другим речима, уз помоћ парне машине пронађен је начин да се људска снага или снага запрежних и товарних животиња замени много ефикаснијом снагом, добијеном употребом водене паре.

Поседице индустријске револуције

За историчара и историју није толико битно како функционишу различити технолошки проналасци. Много већи значај имају начини на који су ове иновације мењале људско друштво. Захваљујући проналаску **локомотиве** и изградњи читаве мреже железничких пруга, развила се трговина и привреда уопште, јер је проток робе и људи многоструко увећан. Прва **железничка пруга** за јавну употребу изграђена је у Енглеској и повезивала је Стоктон и Дарлингтон, а у рад је пуштена 1825. године. Оно што је локомотива била за железнички саобраћај, то је пароброд био за водни. Са превозом робе и путника долазило је до преношења идеја и културних утицаја, што је такође утицало на тадашње друштво.

Друга велика последица индустријске револуције огледала се у **демографским** променама. Наиме, све већа употреба машина у производњи довела је до пораста броја фабрика. Како су **фабрике** махом подизане у градовима, људи са села су напуштали своја боравашта и долазили у градове тражећи запослење. То није значило да су села опустела, али је због бољих услова живота број становника у **градовима** широм Европе нагло растао, што је утицало да се прошире подручја постојећих градова или оснују нови градови. Овај процес познат је под називом **урбанизација**. Повећавање броја људи који за живот зарађују искључиво радећи за власнике фабрика изазвао је још једну велику друштвену промену – стварање **радничке класе**. Наравно, ово је важило само за индустријски развијене земље западне и средње Европе, док је у њеном остатку, као што су земље Балканског полуострва или Русија, становништво и даље већински живело на селима, бавећи се земљорадњом и сточарством.

Међутим, иако је индустријска револуција човечанству донела бројне погодности и олакшице, живот огромног броја људи одвијао се у изузетно **тешким условима**. Ту се пре свега мисли на припаднике радничке класе. Будући да нису постојали никакви закони који би ограничавали радно време, власници фабрика тражили су од радника да раде и до 16 сати дневно. Пошто није била прописана минимална старосна доб за раднике, често су запошљавана и деца, тим пре што су њихове плате, као и плате жена, биле много мање него плате одраслих мушкараца. Поред услова рада, тешки су били и они животни. Мала плата, нехигијенски услови, мањак стамбеног простора, низак ниво хигијене, неухрањеност, као и потпуно одсуство социјалне и здравствене заштите, чинили су да животни век радника буде изузетно кратак. Зато су се с појавом радничке класе појавили и покрети и идеологије који су заговарали **права радника**.

Радништво, нова класа настала захваљујући индустријској револуцији, убрзо је понело исти назив какав је носила градска сиротиња у античком Риму – пролетаријат. Шта нам ово говори?

ЗАДАТАК

На фотографији је приказан горњи део некадашње зграде железничке станице у Београду. Потребно је да исправно прочитате римске бројеве како бисте добили годину у којој је наша земља, тада под именом Краљевина Србија, добила прву железничку пругу.

ПОЈМОВНИК

демографија – друштвена наука о становништву

радничка класа –

друштвена група сачињена од људи који су радили физичке послове у фабрикама и углавном нису имали никакву имовину, већ су живели искључиво од плате, чији је износ био веома мали

класа – друштвени слој

идеологија – скуп свих идеја које обликују нечији поглед на државу и друштво

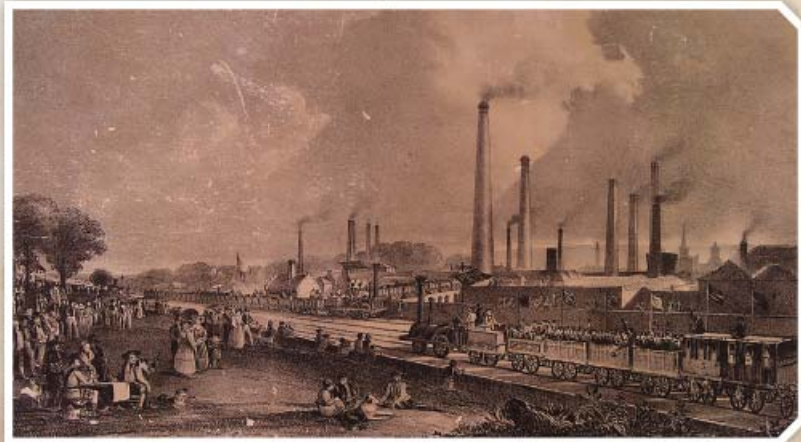
Поред тога што су представљала мањи трошак за власнике фабрика и рудника, деца су могла да раде и у условима веома скученог радног простора.

ЗАДАТАК

ЗАДАТАК

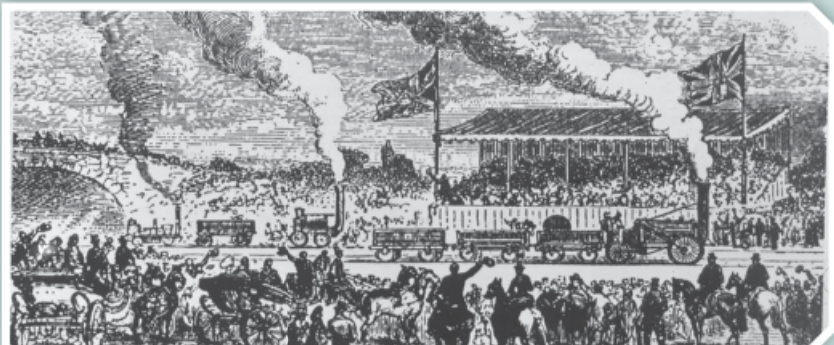
Слика приказује једну негативну последицу индустријализације. Да ли можеш да закључиш о којој последици се ради?

Модел Стивенсонове локомотиве из 1829. године носио је симболичан назив *Ракеџа* и могао је да развије брзину од 48 километара на час.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Несвакидашњи догађај, који је привукао велику пажњу штампе и јавности, окупивши између 10.000 и 15.000 гледалаца, била је трка локомотива одржана у пролеће 1829. године. Повод је био један јавни конкурс, расписан од стране управе железнице Ливерпул–Манчестер. Наиме, требало је одабрати локомотиву која ће саобраћати на овој релацији, а најбољи начин избора био је да се ове машине покажу на делу. Условима конкурса били су прописани највећа дозвољена маса, цена, највећи дозвољени притисак паре у котлу и остали технички детаљи. Локомотиве су вукле композицију масе 20 тона, а пред њима је био следећи задатак – прећи растојање од 30 миља (нешто мање од 50 километара) и то брзином од 10 миља (око 16 километара) на сат. Велика ангажованост штампе и најављивање спектакла имало је и свој маркетиншки део, јер се на овај начин хтела популаризовати железница као нови вид превоза. Од пет учесника, једино је Стивенсонова *Ракеџа* успела да заврши трку, достигавши максималну брзину од приближно 48 километара на сат. За окупљени народ, који до тада никада није видео да се нешто креће брзином већом од галоп коња или јелена, ово је било равно чуду.

Трка локомотива према илустрацији у оновременој штампи. Британске заставе, које доминирају цртежом, истичу национални понос Британаца због чињенице да баш они човечанству доносе нови вид саобраћаја.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Титаник је вероватно најпопуларнији пароброд у историји. Да ли сте знали да су у периоду непосредно пред Први светски рат у Великој Британији изграђена још два џиновска брода из исте класе којој је припадао и *Титаник*? Њихова имена била су *Бриџаник* и *Олимпик*, а популарно су названи *Титаниковом* браћом близанцима. Као што је познато, *Титаник* је потонуо на свом првом путовању 1912, *Бриџаник* је потопљен током Првог светског рата 1916, док је једино *Олимпик* остао у служби до 1935. године, када је претворен у старо гвожђе.

Брод *Титаник*

ЗАДАТАК

Уколико већ ниси, пронађи и погледај филм *Титаник*, који говори о потонућу овога брода, али и о љубавној причи између Џека и Роуз, који су се на њему упознали.

САЖЕТАК

Индустријска револуција настала је као одговор на потребе за побољшањем производње, које су се прво јавиле у текстилној индустрији. Главни догађај индустријске револуције јесте проналазак парне машине 1769, захваљујући којој је почела широка употреба машинског рада у разним областима, понајвише у производњи и саобраћају. Све ово довело је до великих промена људског друштва, као што су урбанизација и настанак радничке класе. Негативне стране индустријске револуције огледале су се у загађивању животне средине и нехуманим животним и радним условима припадника новонастале радничке класе.

ПИТАЊА

- Шта означава појам револуција и зашто је настанак парне машине револуционаран?
- За коју земљу кажемо да је колевка индустријске револуције?
- Који чиниоци су довели до индустријске револуције?
- Наведи добре и лоше стране индустријске револуције.
- Шта је радничка класа?

ЗАДАТАК

Пробај да сазнаш када је у твој крај (може и шире посматрано) стигла железница. Резултате свог истраживања саопшти на часу историје, упоређујући са другим ученицима из одељења начине истраживања / историјске изворе и добијене резултате.

АМЕРИЧКА РЕВОЛУЦИЈА

политичке револуције / Тринаест колонија / опорезивање / Бостонска чајанка / Декларација независности / једнакост људи / рат за независност / Сједињене Америчке Државе / Устав

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПОВЕЖИ ЗНАЊЕ

■ У претходним лекцијама сте научили шта је револуција и које врсте револуција постоје. Пре него што пређемо на политичке револуције, покушајте да одговорите на следеће питање: како је Индустијска револуција, иако по свом карактеру технолошка, ипак имала утицаја на промене у друштву, економији и политици?

ПОЛМОВНИК

колоније – у новом веку назив се односи на територије под пуном влашћу колонијалних сила чији становници нису уживали иста права као грађани државе која управља колонијом

Политичким револуцијама називамо она дешавања која за последицу имају промену владара или власти. Због своје природе, најчешће се врше насилним путем, док су ретки случајеви политичке револуције без проливања крви, каква је, на пример, била Славна револуција у Енглеској 1688. године. Политичке револуције предузимане након Индустијске револуције (због чега овај период, како је у првом поглављу истакнуто, зовемо и добом револуција), поред промена у самој власти, доносиле су и измене које су се тичале поправљања положаја обичног народа. Најбоље примере за то налазимо у Америчкој и Француској револуцији.

Почетак Америчке револуције

Као снажна колонијална сила, **Велика Британија** је до средине XVIII века имала многе прекоморске поседе широм света. Међу њима, својим значајем су се издвајале **колоније** на подручју Северне Америке. Било их је укупно **тринаест**, а најстарија је основана почетком XVII века. Осим британских досељеника, на северноамеричко копно с временом су почели да пристижу и досељеници из западне Европе, као и становништво црне боје коже, које је довођено као робље, односно бесплатна радна снага за најразличитије послове. **Досељеници** су неретко долазили у сукобе са староседелачким становништвом – Индијанцима.

Тринаест британских колонија на источној обали Северне Америке

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Једна од последица колонијације Северне Америке било је и ширење хришћанства. Међу преобращеницима у нову веру налазила се и једна сирота девојка по имену Катери Текаквита. Она је рођена у племену Мохавк, одакле потиче и њено друго име – Љиљан. Пошто окружење није благонаклоно гледало на њен прелазак у хришћанство, била је принуђена да бежи и да се скрива. Ипак, упркос недаћама, све до своје смрти 1680. године остала је непоколебљива у вери. Светитељком је проглашена 2012. године, а сматра се заштитницом природе и животне средине.

Приказ Катери Текаквите у традиционалној ношњи северноамеричких Индијанаца, са крстом у једној и љиљаном у другој руци

Узроци револуције

Незадовољство у америчким колонијама изазвано је начином на који су се према њима односили британска влада и **краљ Џорџ III**. Наиме, они су у колонијама видели углавном извор различитих ресурса и једно велико тржиште за продају британских производа. Осим тога, као привредно напредне, колоније су биле оптерећене разним порезима, што је такође изазивало незадовољство тамошњег становништва. Ово **опорезивање** било је нарочито спорно због чињенице да колонисти нису имали своје представнике у британском парламенту, односно нису имали право да гласају, те ни на који начин нису могли да учествују у управљању државом. Другим речима, имали су само обавезе, али не и политичка права.

Јоханес Адам Симон Оертел, Рушење *сџајџуе* краља Џорџа у Њујорку

ЗАДАТАК

Начин на који се влада Велике Британије односила према колонијама често је критикован путем карикатура. На овој је приказан краљ Џорџ III како мирно посматра клање гуске – што симболично представља америчке колоније – од које је претходно добијена пуна корпа златних јаја. Обрати пажњу и видећеш да карикатурални приказ лошег односа који је постојао употпуњава пас у доњем десном углу који врши нужду на мапи Северне Америке. Размисли и уз помоћ наставника покушај да одгонетнеш шта симболизује корпа са златним јајима која се види у позадини.

Натаниел Куријер,
Босџонска чајанка

ЗАДАТАК

Сећање на борбу за америчку независност очувало се и у називу познатог кошаркашког клуба Филаделфија Севентин-сиксерс. Да ли можеш да повежеш овај назив са историјским догађајем на који се односи?

Џон Трумбул, Декларација независности

ПОЈМОВНИК

декларација – писана објава, проглас

посредан – који није директан, заобилазан

извршна власт – грана власти која спроводи законе

законодавна власт – грана власти која доноси законе

судска власт – грана власти која тумачи законе донете од стране законодавне власти и брине се за њихову примену

Ток револуције

Суочивши се са негодовањем својих поданика у колонијама, британска влада ипак укида опорезивање, а како не би испало да је у свему изашла у сусрет колонистима, оставља само обавезу плаћања царине приликом **увоза чаја**. Међутим, ово није довело до смиривања напетости. У јесен 1773. године, колонисти су одлучили да своје незадовољство искажу бацањем у море великог товара чаја тек пристиглог у луку Бостон. Овај догађај, који представља повод америчке револуције, остаће запамћен као **Бостонска чајанка**. Краљ Џорџ је ово схватио као чин побуне и стога је послао војску да казни побуњенике. Тиме је почео отворени сукоб између званичних власти Велике Британије и њених тринаест колонија. Као одговор на политику силе, политички прваци колониста су најпре формирали скупштину звану **конгрес** (1774–1776), а представници тог конгреса су у Филаделфији 4. јула 1776. године донели документ под називом **Декларација независности**. Њен аутор био је Томас Џеферсон, познати правник и касније председник САД. Поред политичког дела, у којем се проглашава независност од британске владе, овај документ има велику вредност и због оснаживања идеје **једнакости људи** и њихових личних слобода. Ово је значило да Америчка револуција није само **рат за независност** него и борба за праведније друштво. Ипак, једнакост се није односила на црне робове и на Индијанце.

Што се самих ратних операција тиче, Велика Британија је имала огромну предност у обученом људству и наоружању, али је америчка војска предвођена **Џорџом Вашингтоном** успела да пружи снажан отпор, штавише, и да победи у неким биткама. У рат се посредно умешала Француска новчано помажући побуњене колоније и на тај начин слабећи свог великог супарника. Одлучујући пораз Велика Британија је доживела у **бици код Јорктауна** 1781. године, након чега је била приморана да прихвати преговоре. Две године касније потписан је **договор у Версају** (1783), којим је британски државни врх званично признао самосталност **Сједињених Америчких Држава**.

Изградња државе

Унутрашње уређење САД одређено је **Уставом**, највишим законским актом, из 1787. године. Према њему, новонастала држава била је република која се састојала од тринаест федералних јединица, некадашњих колонија. С каснијим ширењем САД, растао је и број **федералних јединица**. Устав је прописао поделу власти на извршну, законодавну и судску. Извршна власт припадала је председнику, чији мандат је трајао четири године. За првог председника изабран је Џорџ Вашингтон. Законодавну власт имао је конгрес сачињен од представника свих федералних држава, док је врховна судска власт била у рукама врховног суда.

Почетком XVII века почиње британско колонизовање Северне Америке, а као резултат овог процеса до средине XVIII века на овом подручју налазило се тринаест колонија у којима је, поред досељеника из Велике Британије, живело доста досељеника из западне Европе, као и робова, који су представљали бесплатну радну снагу. Како су колоније привредно јачале, тако је влада у Лондону покушавала да их искористи, те је прво дошло до негодовања и затегнутости у односима, а онда и до отвореног сукоба, чија је последица била стварање САД (1783). Нова држава је уређена Уставом 1787. године, а за првог председника именован је Џорџ Вашингтон. У наредним деценијама држава је наставила да се шири на рачун староседелачког становништва.

Гилберт Стјуарт, Џорџ Вашингтон

ПИТАЊА

- Шта је довело до затезања односа између владе Велике Британије и њених колонија на тлу Северне Америке?
- Зашто је неслагање са владином политиком исказано баш бацањем чаја, а не неког другог увозног производа?
- У чему се огледа значај *Декларације независности*?
- Објасни појам уставности и принцип поделе власти.
- Наведи последице Америчке револуције.

ЗАДАТАК

У свести америчког народа борба за једнакост међу људима била је једнако важна као и борба за ослобођење од британске власти. Прочитај следећи текст, па одговори на питања.

„Током Америчке револуције, један заробљени британски официр боравио је на плантажи пуковника Томаса Мана Рендолфа, врло богатог и утицајног човека из Вирџиније. Како се заробљеник касније сећао, једном приликом су у Рендолфову кућу ушла тројица неугледних фармера, који су били чланови локалног добровољачког одреда. Они су, без тражења дозволе од домаћина, привукли столице близу ватре, изули блатњаве чизме и сели да се огреју, непрестано пљујући на под. Након што су отишли, Британац је био пренеражен непоштовањем које су ова тројица показала према пуковнику, иако им је овај био надређен. Међутим, пуковник му је одговорио да је такво понашање сасвим прихватљиво јер 'дух независности' мора да се замени 'духом једнакости', те да свако ко носи оружје у борби за независност треба да сматра себе једнако вредним као што је и његов сусед.“

Robert A. Divine, *America: Past and Present* (7th edition),
Pearson Education Inc, 2005.

1. Шта значи замењивање „духа независности“ „духом једнакости“?
2. Да ли је у америчком друштву заиста владала оваква једнакост каква је описана у тексту?
3. Зашто британски официр толико наглашава неуредност и лоше манире тројице дошљака?
4. Иако је велики део црначког становништва узео учешћа у револуцији, након добијања независности, ропство ипак није укинато. Како се ово слаже са начелом једнакости истакнутим током револуције?

ФРАНЦУСКА РЕВОЛУЦИЈА

сталежи / просветитељи / феудални односи / Скупштина државних сталежа / Бастиља / Декларација њрава човека и грађанина / уставна монархија / јакобинска диктатура / Директоријум

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ЗАДАТАК

Да ли можеш да повежеш ликове са карикатуре и сталеже које представљају? На основу чега је извршено повезивање?

Предреволуционарна Француска

У другој половини XVIII века Француска је представљала велику државу, која је имала између 25 и 26 милиона становника. Становништво се делило на **сталеже**: племство, свештенство и трећи staleж. Држава је била уређена тако да су припадници свештенства и племства били привилеговани у односу на трећи, најбројнији staleж, због чега су његови припадници били незадовољни постојећим уређењем.

Најмногљудније европске земље у другој половини XVIII века

Хабзбуршка монархија	27 милиона
Француска	26 милиона
Русија	25 милиона
Велика Британија	11 милиона
Шпанија	10 милиона

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Трећи staleж представљао је шаролику друштвену групацију чији највећи део је сачињавало сељаштво (80%) и грађанство (лекари, интелектуалци, новинари, банкарни, трговци, учитељи, занатлије и други). За разлику од племства и свештенства, које је било ослобођено плаћања пореза, трећи staleж је био оптерећен разним новчаним наметима и обавезним неплаћеним радом. Међу припадницима трећег staleжа било је и врло богатих и утицајних појединаца попут крупних трговаца или истакнутих правника, чије незадовољство није потицало од материјалног стања, него од мањка политичких права. Наиме, систем гласања је био такав да је сваки staleж, без обзира на бројност, имао један глас. То је значило да прва два повлашћена staleжа увек могу да прегласају трећи, иако је он чинио чак 98% укупног становништва.

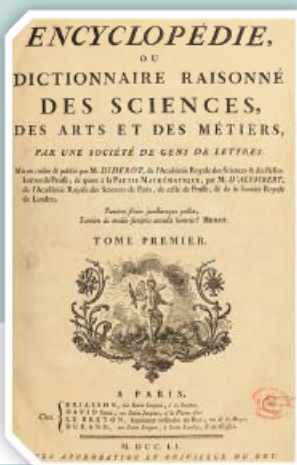

Критике су долазиле и од стране филозофа-просветитеља. Они су тежили стварању хуманијег друштва, а апсолутистички начин владавине, **феудални односи** и неједнакост сталежа били су противни овом њиховом настојању. Стога су у својим делима и говорима снажно критиковали постојећи политички систем, заговарајући парламентарну државу у којој би влада штитила природна права својих грађана. Овакве идеје врло брзо су стекле присталице међу припадницима трећег сталежа.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Просветитељство је интелектуални покрет који се развијао у XVII и XVIII веку. Његови представници тежили су да створе праведно друштво засновано на разуму. Због тога су одбацивали црквена учења, тврдећи да је истинито само оно што је проверено и доказано. Веровали су да ће се човечанство уз помоћ снаге разума ослободити незнања, празноверја и апсолутизма, које су им владари и црква наметали током претходних векова. Важан задатак у овом ослобађању требало је да има *Енциклопедија*, обимно дело које је представљало скуп свих дотадашњих научних сазнања из области науке, уметности и занатства. Издавање *Енциклопедије* представљало је захтеван пројекат због чега су у њеној изради учествовали многи просветитељи, предвођени математичаром Жаном Даламбером и филозофом Денијем Дидроом. Поред њих двојице, важне фигуре просветитељства представљају Жан Жак Русо, Шарл Монтескје и Франсоа Мари Аруе Волтер. Идеје просветитељства биле су нарочито добро прихваћене од стране руске царице Катарине II (1762–1796).

■ Насловна страна *Енциклопедије*. Пуни назив овога дела био је *Енциклопедија или образложени речник наука, уметности и заната*.

ПОЈМОВНИК

апсолутизам – начин владања који подразумева неограничену политичку моћ у рукама појединца (владара) или мале групе људи

парламентарна држава – држава у којој је власт подељена, а део власти припада скупштини (парламенту); скупштина (законодавна власт) контролише владу (извршна власт)

природна права – права која нису прописана законом, него се стичу рођењем и проистичу из вере, природе или разума (нпр. право на живот, право на слободу итд.)

■ Морис Кентен де Ла Тур, *Поршреј Волгера*

Лоша **финансијска политика** утицала је на пораст незадовољства у држави, због које је дошло до пражњења државне касе. Ако на ово додамо и неколико неродних година које су за последицу имале пораст цена основних намирница, биће нам јасно због чега је стање у Француској пред почетак револуције било веома напето. Идеје **просветитеља** и успешно завршена Америчка револуција деловали су подстицајно на све незадовољнике, а њих је, као што смо видели, било много.

■ У прошлој лекцији било је речи о великој новчаној помоћи коју је Француска упутила побуњеним британским колонијама у Северној Америци. Јавни дуг Француске пред избијање револуције био је четири и по милијарде француских ливри, а Амерички рат за независност Француску је коштао чак две милијарде.

ПОВЕЖИ ЗНАЊЕ

Избијање револуције и њена прва фаза 1789–1791.

Жозеф Сифред Диплеси,
Портрет Луја XVI

Услед тешке финансијске ситуације **краљ Луј XVI** је био принуђен да решење потражи у увођењу нових пореза, за шта му је била потребна сагласност **Скупштине државних сталежа**. Ово тело које је, између осталог, требало да помаже владару у доношењу важних одлука, није заседало 175 година, што јасно говори о карактеру владавине. Скупштина државних сталежа отпочела је са радом 5. маја 1789. године. Иако је требало да разматра питање увођења нових пореза, о овоме није могло да буде говора док се није решило питање гласања. Наиме, припадници повлашћених слојева, свештенства и племства, залагали су се за стари систем према којем су сталежи већали одвојено и сваки од њих би доносио један глас (видети текст о трећем сталежу на страни бр. 26), док су припадници трећег сталежа тражили спајање сва три дома у јединствено тело где би сваки посланик имао један глас.

Жуистра расправа у којој нико није хтео да одступи од својих ставова завршена је 17. јуна тако што су представници трећег сталежа одбили да учествују у даљем раду Скупштине, прогласивши себе **Народном скупштином**. Њима су ускоро пришли незадовољни припадници племства и свештенства. Краљ је покушао да ову самопроглашену народну скупштину најпре распусти наредбом, а када је видео да су се посланици оглушили о њу, почео је да размишља о примени силе. Под изговором да се стара о безбедности скупштине, краљ је прикупио 20 хиљада наоружаних војника. Један пук војске пришао је побуњеном народу, па је формирана Национална гарда од 24.000 војника и 140 топова. Народни покрет није се овде зауставио, већ је 14. јула на јуриш заузео злогласни затвор **Бастиљу**, симбол апсолутизма и старог режима. О важности коју овај догађај заузима у свести француског народа речито говори податак да се 14. јули обележава као Дан Републике. На вест да се у околини Париза гомилају војне трупе, избио је устанак у самом граду. Побуна се проширила и на остале француске градове у којима су револуционари успоставили нове власти, док је сељаштво широм земље нападало замкове племићатомком ноћи

ПОВЕЖИ ЗНАЊЕ

- У шестом разреду је било говора о феудалним односима. Да ли можеш да се сетиш шта је карактеристично за њих?

4. августа. У револуционарним околностима које су захватиле целу земљу, нова самопроглашена скупштина укида феудалне односе, чиме је сељаштво ослобођено свих давања према племићима.

Жан-Пјер Уел, *Пад Бастиље*

Крајем августа 1789. године скупштина је усвојила један документ по имену **Декларација права човека и грађанина**. Њиме су загарантована права и слободе појединаца, као и њихова једнакост пред законом. Важност ове декларације не огледа се само у поправљању положаја обичног човека у Француској него и у великом утицају који ће она остварити на грађанске идеје и покрете у другим земљама. Ипак, права прокламована *Декларацијом људских права и грађанина* нису се односила на робове у француским колонијама. Држава ће ускоро добити и устав, 1791. године, чиме постаје **уставна монархија**. То је значило да краљ остаје на власти, али његова власт више није била апсолутна, већ је ограничена уставом.

Друга фаза револуције 1792–1799.

Иако је земља доживела бројне промене захваљујући којима је уклоњена друштвена и правна неједнакост међу становницима, и даље је постојао велики број незадовољних људи. Они су потицали из редова сиромашног градског становништва и били су познати под називом **јакобинци**. Сматрали су да револуција није завршена и да треба спровести коренитије промене: обрачунати се са племством и краљем, прогласити републику, увести опште право гласа итд. Дакле, друга фаза револуције јесте међусобни сукоб самих револуционара око тога докле би револуција требало да иде. Догађања у Француској су са негодовањем праћена на дворовима великих европских сила јер су се тамошњи владари плашили да се револуционарни талас не прелије и преко њихових граница. Због тога ће се Француска наћи у рату против скоро целе Европе.

У септембру 1792. године укинута је монархија и проглашена **република**. Наредне године краљевски пар је оптужен за издају и јавно погубљен. Средином 1793. године јакобинци су успели да силом уклоне своје политичке неистомишљенике и успоставе неограничену власт, што је познато као **јакобинска диктатура**. Предвођени **Максимилијаном Робеспјером**, они су завели страховладу карактеристичну по суровим обрачунима са својим противницима. Смртна казна следовала је свакоме за кога би се макар посумњало да је противан идејама јакобинаца. На овај начин погубљено је 17 хиљада људи, а процењује се да је око десет хиљада умрло по затворима не дочекавши суђење. Оваква крвава политика на крају је довела до великог отпора према Робеспјеру, који је ухапшен и погубљен. Тиме је завршена владавина јакобинаца. Након пада јакобинаца извршну власт је преузело тело сачињено од петорице директора, тзв. **Директоријум**. Оно је управљало државом до 1799, када је власт преузео успешни војсковођа, Наполеон Бонапарта, а овај догађај уједно је означио и крај Француске револуције.

Жан Жозеф Франсуа Тасар, *Хапшење Робеспјера*

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Декларација људских права и грађанина, чији трећи члан каже да извор власти може бити само народ, док четврти члан проглашава све људе једнаким пред законом. Овиме су промењена два важна начела предреволуционарног друштва – начело о Божјој вољи као основи власти и начело о сталешкој повлашћености.

Георг Хајнрих Зифексинг, *Поубљење Луја XVI*

Последице Француске револуције

Последице Француске револуције биле су велике. Поредак какав је постојао пре 1789. године измењен је из основа. Укинуте су привилегије које су имали припадници племства и свештенства и уведено је **начело једнакости** грађана без којег се не може замислити ниједна савремена држава. У потпуности је напуштено схватање по којем власт монарха потиче од Бога и замењено је идејом о народу као извору власти. Нестанак феудализма није само променио начин привређивања већ је допринео бољем друштвеном и правном положају дојучерашњег зависног сељака.

Све ове промене до којих је довела Француска револуција још више добијају на значају ако се има у виду њихово универзално значење. Другим речима, оне се јесу тицале положаја француских грађана, али су истовремено представљале узор и мотив оним обесправљеним масама у другим државама којима је тек предстојала борба за боље и праведније друштво. Са друге стране, револуција је имала и своје негативне стране, а оне се највише огледају у крвопролићу које ју је пратило током њеног већег дела.

Исидор Станислас Хелман,
Дан федерације

САЖЕТАК

Француска револуција представља велику прекретницу у историји човечанства. Њено избијање 1789. године изазвано је лошим положајем трећег сталежа, а надахнуто је идејама просветитељства и америчке револуције. Трајала је до 1799. године и Наполеоновог доласка на власт. Иако је у скоро свим својим фазама праћена насиљем и крвопролићем, она има велики значај за јачање идеја људских права и уставности какве карактеришу савремена друштва. Због тога се са разлогом каже да развој модерног друштва почиње Француском револуцијом.

ПИТАЊА

- Укратко опиши прилике у Француској које су подстицајно деловале на избијање револуције.
- Шта је трећи сталеж?
- У чему се огледа важност *Декларације људских права и грађанина*?
- Ко су јакобинци?
- Наведи последице Француске револуције.

НАПОЛЕОНОВО ДОБА

Наполеон Бонапарта / конзул / Грађански законик / ратови / Руско царство / Бечки конгрес

- Присети си и кажи који догађај се сматра завршетком Француске револуције. Када се он десио?

Почетак Наполеонове војне каријере и долазак на власт

Једна од најзначајнијих личности не само француске него и европске нововековне историје јесте **Наполеон Бонапарта**, чији високи статус почива на два темеља: блиставој војној каријери и идејама Француске револуције.

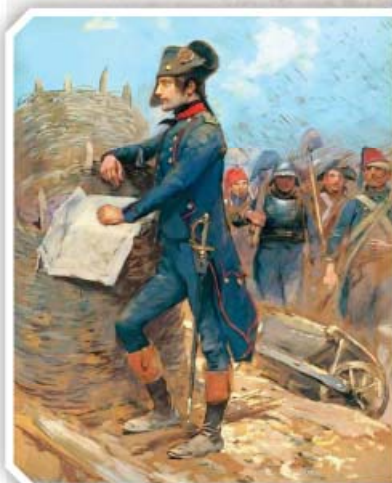
Избијање Француске револуције 1789. године Наполеона затиче као двадесетогодишњака у чину поручника. Идеје на којима се темељила револуција од почетка су стекле симпатије код младог официра, те он постаје њихов ватрени заговорник. Ово није прошло незапажено од стране револуционарних власти, па је Бонапарта 1793. године унапређен у чин капетана, а након што је успешно угушио једну побуну у граду Тулону, додељен му је и чин генерала. Ипак, највећу **војничку славу** Наполеону је донело ратовање на спољашњем плану, где се Француска суочила са скоро целом Европом. У периоду 1792–1799. године, Француска је ратовала са скоро свим државама у Европи, које су склапале разна савезништва против ње. Француска је била веома успешна и проширила је своју власт на територије у Немачкој, као и Белгији и Низоземској. Наполеон, као један од најуспешнијих војсковођа, чак је предводио инвазију на Египат, који је тада био део Османског царства. На крилима ове славе Наполеон је 1799. године извршио државни удар, заменивши Директоријум једним телом сачињеним од три конзула. **Конзули** нису имали једнака овлашћења, већ је Наполеон, као први међу њима, држао скоро сву власт у својим рукама, док су остала двојица имала само улогу саветника. Тако је Француска поново дошла под власт једног човека, иако је на папиру и даље била република. Овакво стање потрајало је до 1804, када се Наполеон прогласио за цара, чиме је и званично враћено **монархистичко уређење**.

ПОДСЕТИ СЕ

- Због чега су велике европске силе са негодовањем гледале на револуционарна дешавања у Француској?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПОВЕЖИ ЗНАЊЕ

Едуар Детаил,
Бонапарта у ојсаги Тулона,
1793.

ПОЈМОВНИК

државни удар – свако мењање државног уређења мимо законских процедура које се најчешће врши насилним путем

ПРОЧИТАЈ И ОВО

На слици Жана Огиста Доминика Енгра *Портрет Неполеона Бонапарте као првог конзула* очљиво је да су се владари током XVIII и XIX века често приказивали са једном руком увученом под ревер капута, што је требало да укаже на њихову смиреност и стабилну владавину.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Слика Жак Луј Давида *Крунисање Неполеона*, на којој се, супротно устаљеном церемонијалу према којем је владара крунисао папа, види да је Бонапарта сам себи ставио круну на главу. Тадашњи папа Пије VII није уопште обавештен о овој промени, па се наочиглед свих присутних невољно претворио у пуког посматрача, што је схваћено као прворазредно понижење римокатоличког поглавара.

Неполеон као цар Француске

Једна од првих мера које је предузео новокрунисани владар било је законско уређење постојећег стања. То је учињено кроз доношење **Грађанског законика** 1804. године. Њиме су потврђене тековине Француске револуције, попут личних права и слобода, једнакости пред законом и укидања феудализма. На овај начин оснажене су идеје револуције на унутрашњем плану. Што се тиче спољашњег плана, идеје револуције, према Неполеоновој замисли, требало је да буду проширене **ратовима**. Овоме се снажно супротставио савез држава који су чиниле Велика Британија, Русија, Пруска и Хабзбуршка монархија. Појединачно гледано, најтежи противник била је Велика Британија, како због свог географског положаја, тако и због снажне морнарице. Ово је дошло до изражаја приликом **битке код рта Трафалгар** (јужна обала Шпаније) 1805, када је британска морнарица страховито потукла француско-шпанску, јасно ставивши до знања Неполеону да ће ратну срећу ипак морати да потражи у копненом начину ратовања. Што се тиче Велике Британије, морао је да се задовољи увођењем тзв. континенталне блокаде, која није донела значајније резултате.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Победа енглеске флоте у бици код Трафалгара била је толико убедљива да је од укупно 33 брода француско-шпанске флоте њих 18 потопљено на лицу места, а неколицина је заробљена. С друге стране, Енглези су у сукоб ушли са 27 бродова, не дозволивши да иједан од њих буде уништен или заробљен.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Континентална блокада представља Неполеонов покушај економског слабљења Британије кроз онемогућавање трговине са европским земљама. Наиме, он је забранио европским земљама не само да тргују са Великом Британијом него и да дозвољавају британским бродовима да уплове у своје луке, како би се отежале везе између Британије и њених колонија.

Ипак, копно ће се показати као терен на којем ће Наполеонове трупе у наредним годинама бележити само успехе. Истовремено са битком код Трафалгара, француска војска је нанела пораз Аустријанцима код Улма (југозападна Немачка), након чега је заузет и сам Беч. Међутим, заузимање главног града Хабзбуршке монархије није означило и слом аустријске војске. Наиме, снажне аустријско-руске трупе окупиле су се код града Аустерлица (данашња Чешка), који се налазио око 120 километара од освојене аустријске престонице. У крвавој бици, познатој и као Битка три цара, страдало је 25 хиљада савезничких војника и седам хиљада француских. Победа је припала Французима, а Аустријанци су морали да потпишу предају и одрекну се великог дела територија у јадранском приморју. Наредне, 1806. године, поражена је Пруска и заузет њен главни град, Берлин. Аустријанци и Пруси су морали да постану, бар формално, савезници Француске. Освојене територије Наполеон је или прикључивао Француској или их је организовао као посебне државе, на чије чело је постављао своје блиске сроднике. Тако је, на директан или индиректан начин, **управљао скоро целом Европом.**

Шарл Тевенен,
Предаја код Улма

Наполеоново царство 1812.

- Француско царство
- Државе под француском управом
- Државе савезнице Француске
- Државе противнице Француске

Карта Наполеоновог царства у време највећег обима

Поход на Русију

Иако је контролисао огромно пространство, Наполеон је сматрао да би требало наставити освајања на исток и коначно порази јединог преосталог противника на европском копну – **Руско царство**. Повод за напад нађен је у руском кршењу континенталне блокаде. За поход је мобилисано око пола милиона војника, што је представљало највећу војну силу виђену у дотадашњој историји. Ова војска је почетком лета 1812. године ступила на руско тло и отпочела напад. Руси су у почетку пружали отпор, али након два пораза, код **Бородина** и код **Смоленска**, променили су стратегију. Почели су да избегавају отворени сукоб, повлачећи се пред непријатељем у дубину своје земље, успут уништавајући све што би могло да му буде од користи. Тако је Наполеон без борбе ушао у спаљену **Москву**, септембра 1812. године. Иако је био победник, нашао се у збуњујућој ситуацији. Руски цар је остао изван његовог домаћаја, па је након месец дана боравка у разрушеној руској престоници наредио повлачење. За разлику од доласка, у повратку је за непријатеља имао и снажну **руску зиму** која је, заједно са нападима руских трупа, повлачење претворила у напорно и смртоносно кретање. Свега 50 хиљада војника успело је да преживи овај поход на Русију, а његовом пропашћу озбиљно су уздрмане Наполеонове позиције у Европи.

Џон Хевисајд Кларк, *Прелазак преко реке Њемен у Русију*

Непознат аутор, *Французи у Москви, 1812.*

Адолф Нортен, *Наполеоново повлачење из Москве*

Франтишек Ксавер Сандман, *Наполеон на острву Свешја Јелена*

Крај Наполеонове владавине

Главна последица пропасти похода на Русију било је стварање новог савеза против Наполеона. Непокореним државама – Русији и Великој Британији – придружиле су се Аустрија и Пруска, до тада силом држане у стању покорности према Француској. У бици код Лајпцига 1813, названој **Битка народа** због великог броја држава учесница, француска војска је поражена, а на пролеће наредне године заузет је и сам Париз. Наполеон је свргнут са власти и прогнан на острво **Елбу** (данашња Италија). Ипак, не мирећи се са овим, он је почетком 1815. године успео да побегне и поново окупи одане офицере и војнике који нису заборавили свог војсковођу и цара. Међутим, његов покушај да се царство обнови у старој слави скршен је након само 100 дана поразом у **бици код Ватерлоа**, у Белгији, средином 1815. године. Наполеон је ухапшен и овога пута затворен на удаљено острво Света Јелена у Атлантском океану, где је остао до краја живота 1821.

Вилијам Садлер, *Битка код Ватерлоа*

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Наполеон је преминуо на острву Света Јелена 1821. године. Одмах по смртном часу почеле су да круже гласине како је реч о убиству тровањем које је наводно извео један тајни агент. Сумње је додатно погрејало присуство отрова арсеника у Наполеоновој коси, откривено приликом пребацивања његовог тела у Француску. Међутим, остало се при ставу да је велики војсковођа умро од рака желуца, а да отровни елеменат потиче од лека против болова, који је често узимао. Осим тога, новија истраживања говоре о присуству арсена и у тапетима којима је била облепљена Наполеонова резиденција на Светој Јелени.

Бечки конгрес

Како сва велика ратна збивања свој крај обично налазе на мировним конференцијама, где главну реч имају силе победнице, тако су се и након првог пада Наполеона и његовог прогонства на острво Елбу, ратни победници састали у Бечу септембра 1814. године. Прекидан због Наполеоновог бекства са Елбе и наставка ратовања, **Бечки конгрес** је трајао осам месеци, током 1814. и 1815. године. На њему је договорено враћање Европе у стање какво је било пре Француске револуције. Ово није подразумевало само враћање старих државних граница, него и укидање свих тековина револуције и проналажење начина да се у будућности спречи сваки покушај револуционарног деловања. На Бечком конгресу владари Русије, Аустрије и Пруске основали су један савез под називом **Света алијанса**. Задатак савеза био је очување постојећег стања успостављеног на Бечком конгресу и гушење нових револуција.

Жан Батист Изабе,
Бечки конгрес

ПОЈМОВНИК

алијанса – савез

САЖЕТАК

Сузбијајући унутрашње и спољашње противнике револуције, Наполеон Бонапарта је стекао велику славу која му је омогућила да 1799. године изврши државни удар и преузме власт у Француској. Пет наредних година државом је управљао као конзул, а од 1804. године као цар. Државу је уредио Грађанским закоником, потврдивши тековине Француске револуције. У међународним односима Наполеонову владавину је обележило стално ратовање са великим европским силама које су се противиле ширењу револуционарних идеја. Са мањим изузецима, Наполеон је до 1812. године непрестано бележио војне успехе претварајући Европу у скуп политичких јединица којима је управљао посредно или непосредно. Наполеонова освајачка политика доживела је крах са походом на Русију 1812. године, након чега је, двома великим биткама, код Лајпцига (1813) и Ватерлоа (1815), завршено Наполеоново доба. Након Наполеоновог слома представници великих сила окупљени на конгресу у Бечу вратили су Европу у стање какво је било пре Француске револуције.

ПИТАЊА

- ■ Наведи чиниоце који су деловали подстицајно на успон Наполеона Бонапартe.
- ■ Које су главне одредбе Грађанског законика?
- ■ Пажљиво погледај историјску карту, па покажи државе које су биле изван Наполеонове контроле.
- ■ Објасни како је неуспех похода на Русију утицао на каснија збивања у Европи.
- ■ Којим питањима се бавио Бечки конгрес?

СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ И КУЛТУРА ОД ПОЧЕТКА ИНДУСТРИЈСКОГ ДОБА ДО СРЕДИНЕ XIX ВЕКА

КЉУЧНЕ РЕЧИ

породица / брак / породично право / положај жене /
услови становања / исхрана / српски народ / романтизам

ПОДСЕТИ СЕ

- Како је индустријска револуција утицала на промене у свакодневном животу?

Породица

На почетку индустријског доба, основна ћелија друштва и даље је била **породица**, иако су Индустријска револуција и касније политичке револуције и те како утицале на њен изглед. Ако погледамо Француску револуцију, видећемо да је она донела једну важну промену која се одразила и на породицу, а то је смањење границе између јавног и приватног. Наиме, оно што је било приватно будило је сумњу јер је револуција захтевала да све буде доступно погледу јавности. Тако ни склапање **брака** више није више била ствар цркве и вере, већ је брак склапан пред општинским званичником, док је у предреволюционарном периоду сведок закључења брака био свештеник. Уз то, читавим низом уредаба одређено је шта се сматра сметњама браку, дефинисана су права усвојене и ванбрачне деце, уведена је развој брака и тако даље, чиме је држава добила велику улогу у стварању породице, у потпуности истиснувши и заменивши црквени ауторитет у питањима **породичног права**. Другим речима, оно што је вековима црква самостално уређивала, сада је почела држава да регулише законима.

Међутим, иако су људска права једна од првих асоцијација на Француску револуцију, морамо да имамо у виду да је она ипак само један корак ка људским правима каква данас познајемо. У случају породице, отац је и даље остао неприкосновена фигура. Тако **Грађански законик** у Члану 213 јасно каже да муж жени дугује заштиту, а она њему послушност. **Положај жене** у заједници је био такав да она није могла самостално да располаже својом имовином, па чак ни зарадом. Деца су се такође налазила под влашћу оца, иако је Француска револуција из ове власти изузела пунолетну децу и одузела оцу право разбаштињавања. Грађанским закоником оцу је било дозвољено да непослушну децу, у случају да су млађа од 16 година, ухапси и држи их у државном затвору до месец дана или чак шест месеци у случају да дете има између 16 и 18 година. У сфери јавног, отац је једини имао привилегију да се бави политиком пошто је она била резервисана искључиво за мушкарце.

Породични портрет
с краја XIX века

ПОЈМОВНИК

разбаштинити – лишити
права наследства

Што се пак животног окружења тиче, већина становништва, чак и у земљама са развијеном индустријом, и даље је живела на селу, где је, због специфичних услова привређивања без помоћи технологије, бројност породице уједно значила и више радне снаге, а тиме и боље имовинско стање.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Такозвани стари режим који је окончан Француском револуцијом није познавао праксу раскидања једном склопљене брачне везе, већ се сматрало да та веза, будући да је склопљена Божјим благословом, има вечно трајање, те да је човек не може поништити. По изузетку, црква је могла да поништи брак у оправданим случајевима, али се то дешавало веома ретко. Међутим, пошто је Устав из 1791. године брак одредио као грађански уговор који добровољно склапају две стране, он је, као и сваки други споразумно склопљен уговор, добио могућност да споразумно буде и раскинут. То је регулисано законом из септембра 1792. године према којем се захтев за развод могао поднети по седам основа, а они се односе на: злочин, злостављање или тешку увреду, напуштање супружника на дужи временски период без јављања, емиграцију, поремећај брачних обичаја, деменцију и осуду брачног друга на телесну казну. Једнако право на захтев за поништење брака имали су и жена и мушкарац. Наполеонов кодекс смањио је број разлога за развод на три (у питању су осуда, злостављање и неверство), истовремено смањивши и права жена у односу на закон из 1792. године. Тако је муж могао да тражи развод позивајући се на женино неверство, док је жена то могла да учини само ако је муж довео љубавницу у заједничку кућу. Такође, у случају доказане прелубе, жена је могла да буде осуђена и на две године затвора, док за исти прекршај мушкарцу не би следовала никаква казна. Могућност развода брака имала је пуно више утицаја на животе људи у градовима него у конзервативнијим сеоским срединама.

Становање

Када је било речи о индустријској револуцији, поменути су и тешки **услови становања** са којима се суочавала нова друштвена класа – **радништво**. Они се огледају у мањку стамбеног простора, недостатку чисте воде и врло ниским **хигијенским стандардима**. Ово је доводило до ширења смртоносних болести попут колере и тифуса. С друге стране, власници фабрика уживали су у пространим и луксузним кућама, а угодне животне услове имали су и припадници средње класе попут инжењера и пословођа, адвоката и лекара. Лош положај радника поправиће се тек током XIX века услед доношења низа закона којима су регулисани грађевински прописи, водоснабдевање, канализациони систем, јавно здравство и сл. На побољшање услова становања утицала су и нова научна сазнања, захваљујући којима је порасла свест о значају воде и редовности прања руку, значају одвајања тоалета и увођења система водокотлића који би снагом воде, одстрањивао нечистоће из стамбеног простора.

ЗАДАТАК

Покушај да објасниш на који начин је Грађански законик представљао корак уназад када је у питању положај жена.

Уметнички приказ Наполеона у тренутку писања Грађанског законика

ПОЈМОВНИК

конзервативан – онај који не прихвата промене, већ се чврсто држи старих обичаја и вредности

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Иако су се хигијенски тоалети са водом појавили још у XVIII веку, било је потребно да прође много времена да они уђу у ширу употребу. На то је утицало неколико оновремених схватања. Пре свега, у неким поднебљима као што је Француска, веровало се у корисност људског ђубрива у пољопривреди, па је оно сакупљано у септичке јаме и изношено на поља како би се побољшали приноси. Уз то, употреба воде за одстрањивање садржаја тоалета сматрала се расипништвом. Ово ће се променити тек у другој половини XIX века, када је усавршено коришћење хемијских ђубрива у пољопривреди, а научна открића показала да су септичке јаме расадник веома опасних болести.

Живот на **селу** био је другачији утолико што је сеоска породица углавном била доста бројнија од градске. Међутим, док је у пренасељеним радничким четвртима у градовима било могуће да под једним кровом живи неколико породица, то у селу није био случај. Поменути комунални прописи важили су само за градове, при чему је село остајало изван њиховог домањаја.

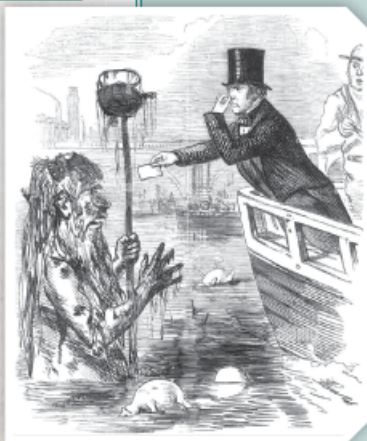
ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Током свог боравка у Манчестеру, средином XIX века, немачки филозоф Фридрих Енгелс посведочио је нељудским условима становања у којима су се налазили енглески радници:

„Куће су насељене од подрума до крова, прљаве споља и изнутра и изгледа да у њима ниједан човек не би хтео да станује. А све то није ништа према становима у тесним двориштима и улицима између улица у које се улази кроз покривене ходнике између кућа и у којима има толико нечистоће [...]. Свуда околу су гомиле смећа и пепела, а прљави вода проливена пред самим вратима слива се у смрдљиве баре.”

Фридрих Енгелс, *Положај радничке класе у Енглеској*, прев. Н. Томић и Н. Богдановић, Београд: Култура, 1951.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Током лета 1858. у Лондону је забележена појава под именом Велики смрад. Летње врућине узроковале су настанак и ширење веома непријатног мириса потеклог од нагомиланог отпада на обалама реке Темзе, у коју су се такође уливале отпадне индустријске воде. Овај догађај подстакао је власти да изграде модернији канализациони систем. На приказаној карикатури види се митско водено божанство како израња из прљаве Темзе и познати научник Мајкл Фарадеј који се пре тога узалудно оглашавао у јавности, упозоравајући на надолazeћу катастрофу.

Исхрана

Исхрана људи је почетком индустријског доба зависила од начина на који су они зарађивали за живот. Као и у случају становања, у најтежем положају било је радништво. Будући да је број заинтересованих за рад у **фабрикама** неколико пута премашивао број радних места, власници фабрика су такву ситуацију користили да смање накнаде за рад, знајући да ће увек неко прихватити услове. **Ниска примања** доводила су радника у ситуацију у којој је месо било реткост, а чорба од кромпира и поврће свакодневица.

Њихови послодавци, напротив, могли су себи да приуште не само основне животне намирнице него и оне које су сматране луксузом, попут цитруса и чоколаде. Разлика у имовинском стању видела се и на посућу. Док су сиромашнији јели из дрвених посуда, богатији су користили скупоцено посуђе израђено од порцелана. Сеоско становништво се прехрањивало оним што би само произвело: поврhem, воћем, јајима, млеком и млечним производима. Месо је и међу сеоским становништвом било веома ретко на трпези.

Свакодневни живот српског народа на почетку индустријског доба

У овом периоду већина **српског народа** живела је у Османском царству, а један део у Хабзбуршкој монархији, названој и Аустријско царство од 1804. Српског народа било је и у Млетачкој републици, којој је до укидања 1797. припадала и Далмација, али је ова држава нестала са политичке сцене пре него што је и стигла да закорачи у индустријско доба. Свакодневни живот ових људи разликовао се у зависности од тога у којој држави су живели и какав друштвени статус су имали. И Османско царство и Хабзбуршка монархија остали су изван утицаја индустријске и каснијих политичких револуција, што значи да свакодневни живот није претрпео оне промене карактеристичне за земље попут Енглеске, Француске и САД. Истина, Хабзбуршка монархија је након 1830. године успела да изгради неколицину фабрика, али су оне биле смештене углавном у Чешкој и Аустрији, што је било без утицаја на српски народ, већински насељен у јужним и југозападним деловима државе, на граници са Османским царством.

Свакодневни живот српског народа у **Османском царству** био је директно повезан с тиме како су власти посматрале покорено хришћанско становништво, али и јавно понашање уопште. Као подређеном становништву, **хришћанима** је било забрањено да праве весеља, да се раскошно облаче, носе накит и сл. Другим речима, строго се пазило да хришћанин по свему буде подређен у односу на **муслимана**. Исто тако, не смео да заборавимо да је османско друштво било конзервативно, па су многи прописи, нарочито они везани за јавно понашање и луксуз, важили и за муслимане. Све ово одређивало је свакодневицу наших предака. У складу са подређеним положајем хришћана стајали су и прописи о градњи кућа према којима куће немуслимана нису смеле да буду више ни раскошније од муслиманских. Међу хришћанским кућама било је разлике у зависности од имовинског стања власника и средине у којој се објекат налазио. Градске куће у власништву богатих трговаца и занатлија биле су пространије и опремљене покућством турског порекла. Хришћанске куће на селу биле су доста скромније, како по изгледу, тако и по опремљености. Већина српског становништва у Османском царству живела је на селу, често у многочланим породицама, издржавајући се тешким радом у пољу и сточарством.

Исхрана је била скромна, јела се углавном кукурузна проја, а пшенични хлеб и месо на трпези су се налазили само за празнике. Заправо, становништво на селу прехрањивало се оним што би само произвело (видети Историјски извор). Животни и стамбени услови на селу нису омогућавали високе хигијенске стандарде.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Немачки историчар Леополд Ранке (1795–1886) о животу српског народа на селу током прве половине XIX века пише следеће:

„[...] А опанке секу од неучињене коже. За остало се одело старају жене, оне преду лан и вуну, умеју откати и обојити броћем платно и сукно. Што им треба за храну, оно роди, тако им није од потребе ништа куповати, сем једино соли. Од заната је селу потребит једино ковач да скује што треба од гвожђа. Воденицу има по неколико кућа заједно, а свака зна свој редни дан.”

Божидар Ковачевић (ур.), *Први и Други српски усџанак њрема казивањима усџаника и савремених посмајрача*, Београд: Ново Поколење, 1949.

ЗАДАТАК

Да ли је на основу одеће могуће одредити друштвени статус богатог српског племића и добротвора из Хабзбуршке монархије, Саве Текелије (1761–1842)?

Јован Поповић,
Сава Текелија, 1847,
Галерија Матице
српске

На тлу **Хабзбуршке монархије** приватни живот припадника српског народа био је доста другачији него на тлу Османског царства. На то је највише утицало државно уређење које је дозвољавало настанак српске интелигенције, грађанске класе, а неке српске породице су чак имале и племићки статус. Све ово одразило се и на велике разлике у свакодневном животу међу Србима, при чему су у најтежим животним условима били зависни сељаци који су живели на феудалним поседима. Најраскошније су живели припадници вишег свештенства српске цркве (митрополити и епископи) и племићи, иако је међу њима био мали број оних који су имали феудалне поседе. Овај слој могао је себи да приушти раскошније и пространије стамбене објекте, док су припадници сиромашнијих слојева живели у мањим кућама саграђеним од трске, дрвета, плетера и набојеног блата. Почетком индустријског доба у Срему су се и даље могле наћи земунице, као и куће у којима би преко зиме заједно са укућанима боравиле и домаће животиње.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Српски монах Герасим Зелић описује сеоско домаћинство на Фрушкој гори 1774. године на овај начин:

„[...] уђо у кућу, у малену едну собицу [...]. У тои собици биаше човек и жена и двое мале дечице, една крава са телетом, една свиња и псето. Гледаше они у ме, а ја у њи.”

Герасим Зелић, *Жиџие*, Будим: Славено-србска печатња Краљевскога всеучилишта венгерскога, 1823.

Култура

Након слома Наполеона Бонапарте, а са њиме и идеја Француске револуције, Европу је захватило једно осећање изневерених надања. Као одговор на то настаје уметнички правац **романтизам**. Његови заговорници наглашавали су важност **осећања**, вере, природе, историје и фолклора насупрот рационализму просветитеља, а једну од снажних црта романтизма представљао је и **патриотизам**. Најважнији представници романтизма у **књижевности** били су браћа Шлегел, који су деловали у немачким земљама; Виктор Иго у Француској; Џорџ Гордон Бајрон у Енглеској и Александар Сергејевич Пушкин у Русији. Што се српске књижевности тиче, најистакнутији романтичари су били Вук Стефановић Караџић, Бранко Радичевић и Петар Петровић Његош. **Музика** је такође била поље где су се успешно примиле романтичарске идеје, а међу најзначајнијим композиторима налазе се имена Аустријанца Франца Шуберта, Пољака Фредерика Шопена, Мађара Франца Листа, Руса Петра Иљича Чајковског и других. Најпознатији представници романтизма у **сликарству** су Теодор Жерико и Ежен Делакроа из Француске и Каспар Давид Фридрих из Немачке.

Ежен Делакроа, сликар романтизма, уметнички је представио покољ који су Османлије извеле над грчким становништвом острва Хиос.

САЖЕТАК

Промене које су захватиле Европу и свет након индустријске револуције и политичких револуција одразиле су се и на свакодневни живот људи. Уређењем држава на модерном правном принципу многе области су дошле под директну контролу власти. То се најбоље види на примеру породице и породичног права. Осим тога, техничка и научна открића довели су до промена не само у људском окружењу него и до промена у начину на који се само окружење посматрало. Тако је порасла свест о значају хигијене, водоснабдевања, канализације и свих других ствари без којих је савремени свет скоро незамислив. Српски народ, живећи у државама које су остале изван ових крупних догађања, развио је сопствене специфичности свакодневног живота. У области културе најзначајнији правац био је романтизам, настао као одговор на претерану рационалност просветитељства, али и на нову политичку реалност насталу сломом Наполеона и идеја Француске револуције.

ПИТАЊА

- ■ Како је Француска револуција одредила брак и по чему се то одређење разликује од оног предреволюционарног?
- ■ Које су основне одлике романтизма?
- ■ Зашто се међу српским народом у индустријском добу није формирала радничка класа?
- ■ Да ли у свакодневном животу Срба у Османском царству препознајеш појаву коју бисмо данас назвали дискриминација? У чему се она огледа?
- ■ Ко су најзначајнији представници српског романтизма на пољу књижевности?

1. Поред сваког објашњења напиши појам на који се односи.

- а) друштвена групација настала након Индустијске револуције, карактеристична по нископлаћеном раду у фабрикама _____
- б) област под влашћу велике силе _____
- в) писана објава, проглас _____
- г) неограничена владавина _____
- д) мењање државног уређења мимо законских процедура _____

2. Заокружи слово **T** ако је тврдња тачна, а слово **H** ако је тврдња нетачна.

Захваљујући развоју железнице дошло је до преплитања различитих културних утицаја. T H

Због великог загађења изазваног бројним фабрикама, становништво у градовима је било принуђено да се масовно исељава у сеоска подручја. T H

Амерички рат за независност представља револуцију пошто је поред промене власти довео и до промене на унутрашњем плану. T H

Једна од последица Франуске револуције било је укидање схватања по којем власт потиче од бога. T H

Свакодневни живот Срба у Османском царству био је одређен и верским схватањима. T H

3. Повежи догађај са годином и територијом одигравања.

Бостонска чајанка ■	■ 1812. ■	■ Француска
Наполеоново крунисање за цара ■	■ 1773. ■	■ данашња Белгија
Бородинска битка ■	■ 1815. ■	■ Северна Америка
Битка код Ватерлоа ■	■ 1804. ■	■ Русија

4. Разврстај наведене појмове према скупу којем припадају:

јакобинци, Џорџ III, договор у Версају (1783), Директоријум, трећи сталеж, конгрес.

Француска револуција

Америчка револуција

---

5. Допуни реченице, тако да тврдње буду тачне.

- а) Захваљујући парној машини Американац по имену _____ конструисао је први пароброд _____ године.
- б) Документ под називом _____ донет је у граду Филаделфији 1776. године.
- в) У септембру _____ године, у Француској је укинута монархија и проглашена _____.
- г) Последња Наполеонова битка била је она код _____, а одиграла се _____ године.

6. Хронолошки поређај наведене догађаје.

- _____ битка код Јорктауна
- _____ доношење *Декларације њрава човека и грађанина*
- _____ окриће парне машине
- _____ битка код Лајпцига
- _____ отварање прве железнице у Краљевини Србији

7. Поред догађаја упиши његову последицу.

Догађај	Последица
Наполеонов поход на Русију	
Битка код Ватерлоа	
Версајски договор (1783)	
Бостонска чајанка	

8. Заокружи све тврдње које се односе на личност са слике.

- а) на престо дошао наследством
- б) водио мирољубиву политику
- в) крунисао се 1804. године
- г) није потицао из владарске породице
- д) победник у биткама код Бородина и Смоленска
- ђ) замонашио се пред смрт и последње године живота провео у манастиру

Жак-Луј Давид,
Цар Наполеон у
својој радној соби

ИСТОЧНО ПИТАЊЕ И БАЛКАНСКИ НАРОДИ

Османско царство / „болесник са Босфора“ / Источно питање / велике европске силе / реформе / балкански народи / Велика источна криза

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПОДСЕТИ СЕ

- Током досадашњег бављења историјом било је говора о државама које су забележиле велике политичке успехе, постале водеће светске силе, а онда дочекале периоде опадања и потпуне пропасти. Да ли можеш да наведеш неке од њих?

Османско царство је, након великих војних успеха забележених током позног средњег и раног новог века, захватало огромну територију. Поред поседа у Африци и Азији, под влашћу султана налазили су се југоисточна Европа и делови централне Европе. Међутим, након ових успеха, прво је уследио период у којем је вођена не толико успешна освајачка политика, а онда и период **опадања моћи** и губитка територија. Слабљењем још увек огромног Османског царства отворило се и питање његових територија. Наиме, о Османском царству почело је да се симболично говори као о **болеснику са Босфора**, што је значило да се некада моћном царству не даје много шанси за опстанак. Како је султан и даље господарио огромним просторствима, многе државе и покорени народи покренули су обимну војну и дипломатску активност како би спровели своје интересе. Свеукупност ових војних и дипломатских активности назива се **Источно питање**. Временски гледано, Источно питање траје од друге половине XVIII века све до завршетка Првог светског рата и пропасти Османског царства.

Границе Османског царства на врхунцу моћи

ЗАДАТАК

Погледај мапу Османског царства када је било на свом врхунцу. Наведи савремене европске државе чија територија је била обухваћена његовим границама.

Велике силе и Источно питање

Све **велике европске силе** XVIII и XIX века (Русија, Енглеска, Француска и Хабзбуршка монархија) узеле су активног учешћа у решавању Источног питања покушавајући да из њега извуку што већу **корист** за себе. Међутим, док су силе попут Хабзбуршке монархије и Руског царства биле заинтересоване за рушење Османског царства и стављање његових територија под своју контролу, дотле су друге силе, Енглеска и Француска, покушавале да их у томе спрече, настојећи да одрже Османско царство у животу. Ове разлике у приступу Источном питању биле су условљене **географским положајем**. Русија је желела да изгради статус велике поморске силе, због чега јој је било неопходно да овлада мореузима – Босфором и Дарданелима. Све док су они били под влашћу султана, Русима је био затворен излаз из Црног мора у Средоземно море. Са друге стране, Енглези и Французи су у овим руским намерама видели угрожавање својих интереса, па су се свим силама трудили да помогну султану и спрече Русе у остваривању поменутих замисли. Хабзбуршка монархија је такође била заинтересована за освајање османских територија пошто је јачањем Пруске и каснијим настанком Немачке 1871. године једини преостали правац за њено ширење водио преко Балканског полуострва до Солуна.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Кримски рат (1853–1856) представља део Источног питања, а уједно и добар пример деловања великих сила током овог сложеног процеса. Године 1853. дошло је до сукоба између Османског царства и Русије, који је завршен османским поразом праћеним огромним губицима. Видевши да је Османско царство немоћно да се брани, а желећи да спрече руско напредовање, у сукоб су се укључиле Енглеска, Француска и италијанска држава Пијемонт. Удружене снаге нанеле су Русији тежак пораз и приморале је да пристане на веома тешке мировне услове у Паризу 1856. године.

Османско царство и Источно питање

У сплету догађаја и договора који чине Источно питање, Османско царство је покушало да буде више од немог посматрача и да предузме одређене мере како би очувало своје територије. Другим речима, „болесник са Босфора“ покушавао је да стане на ноге и сам одлучује о својој судбини. Стога је предузет низ **реформи** како би се ојачала држава. Султани су покушали да унапреде војску и државну управу, те да спрече побуне покорених немуслиманских народа кроз обећавање низа права: гарантовање правне једнакости без обзира на веру, омогућавање приступа државним службама и образовању, укидање харача и сл. Међутим, многе ове одредбе, будући да су биле противне верском закону (шериијату), остале су само обећања која никада нису заживела у пракси.

ПОДСЕТИ СЕ

- У првој лекцији, када се говорило о историјским изворима за епоху модерног доба, речено је да је Кримски рат први сукоб у историји у којем су учествовали људи одређене професије. Сећаш ли се о коме је реч?

Роџер Фентон, Бриџански војници у њрегаху између борби

ПОЈМОВНИК

реформа – покушај мењања постојећег система набоље

Балкански народи и Источно питање

У слабљењу Османског царства покорени народи Балканског полуострва видели су своју шансу за ослобођење и обнављање државности изгубљене у средњем веку. Наравно, они нису могли да се у Источно питање укључе на начин на који су то чиниле велике силе, већ су морали да воде стрпљиву политику, зависећи од међународних околности. Почетком XIX века балкански народи покренули су низ револуција како би збацили османску власт. Прва од њих била је **Српска револуција**, започета Првим српским устанком 1804. године. Она је вођена делом оружјем, а делом преговорима, дајући врло скромне и постепене резултате. Тек 1830. године постигнута је аутономија у оквиру Османског царства, а 1878. године потпуна самосталност. Међутим, стицање самосталности није значило и крај Источног питања за Србе, пошто је Стара Србија остала под влашћу султана. Тек ослобођењем ових крајева у **балканским ратовима** 1912–1913. године завршено је српско учешће у Источном питању. За разлику од Српске, **Грчка револуција**, вођена између 1821. и 1829. године, резултирала је независношћу, па су Грци постали први балкански народ који је успео да се ослободи власти Османског царства.

Важан део Источног питања, када се говори о подручју Балканског полуострва, представља **Велика источна криза** (1875–1878). Она је започела 1875. године устанком против Турака у Босни и Херцеговини, који је назван **Невесињска пушка** због места избијања, а у сукоб су убрзо ушле и Србија, Црна Гора, Русија и Румунија, док су Бугари подигли неуспешан устанак 1876. године. Детаљније о Великој источној кризи биће речи у лекцијама које следе.

ПОЛМОВНИК

аутономија – одређени степен самосталности

Стара Србија – историјски појам који обухвата Рашку област, Косово и Метохију и северне делове данашње Републике Северне Македоније

Истакнуте личности устанка у Босни и Херцеговини: Богдан Зимоњић, Михаило Љубибратић, Стојан Ковачевић и Петар Пеција Поповић

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Султан Махмуд II (1808–1839) покушао је да модернизује државу по узору на западноевропске земље. Уз велике жртве укинуо је јаничаре и увео модерну војску. Дајући подстрека реформама, и сам се одевао у европском стилу, као што се може видети на слици, а говорио је и француски језик.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Проглас књаза Николе Петровића Херцеговцима 1876:

„[...] Херцеговци! Ви сте под влашћу турском подносили нечувене муке које сам ја вазда у дубини моје душе осјећао. Ипак, слобода у којој се данас налазите, не смије вас занијети на освету према браћи својој мухамеданске вјере. Ја желим да дух братства и помирљивости завлада међу вама [...].“

Никола I, црногорски краљ,
Пројас народу херцејовачкоме; Пројас народу херцејовачкоме / Књаз Никола, Цетиње, 1876.

Књаз Никола Петровић био је на челу Црне Горе током Велике источне кризе.

Остале велике силе, иако се нису укључивале директно у sukobe, пажљиво су пратиле развој догађаја користећи свој велики утицај на његов коначни исход. Након војног **слома Османског царства**, представници Велике Британије, Француске, Немачке, Аустроугарске (како се од 1867. године звала Хабзбуршка монархија), Италије и Османског царства састали су се у **Берлину 1878**, где је одлучено да Србија, Црна Гора и Румунија добију територијална проширења и независност, а да Бугарска остане под влашћу султана, иако са широком аутономијом. Босна и Херцеговина званично је остала у саставу Османског царства, али је Аустроугарска добила право да је окупира на неодређено време. Одлука о давању права Аустрији да окупира Босну и Херцеговину прихваћена је са негодовањем у Србији и Црној Гори, јер су ове државе у рат превасходно ушле због ослобађања ове територије.

САЖЕТАК

Слабљењем Османског царства отворило се питање наслеђа његових територија, које је названо Источним питањем. У давању „одговора“ на ово питање учествовале су велике силе, покорени балкански народи и, наравно, само Османско царство. Сви учесници имали су своје интересе условљене сопственим географским положајем, војном снагом и политичким утицајем. Док су Хабзбуршка монархија, Русија и балкански народи настојали да ослабе или сруше „болесника са Босфора“, дотле су Енглеска и Француска покушавале да га одрже у животу. Источно питање на Балканском полуострву решено је након Велике источне кризе (1875–1878) и балканских ратова (1912–1913).

ПИТАЊА

- Шта је Источно питање?
- Због чега Источно питање није покренуто у време владавине Сулејмана Величанственог (1520–1566)?
- Који је био интерес Велике Британије током Источног питања?
- Да ли је за српски народ Источно питање било завршено стицањем независности Србије и Црне Горе 1878? Образложи одговор.
- На који начин је Османско царство покушавало да превазиђе кризу у коју је запало?

ЖИВОТ СРБА ПОД ОСМАНСКОМ ВЛАШЋУ

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Смедеревски санџак / слабљење Османског царства / кнежинска самоуправа / дахије

ПОДСЕТИ СЕ

- Која су верско-политичка схватања утицала на свакодневни живот Срба у Османском царству?

Слабљење Османског царства

Сходно начину на који је вршено организовање османске државне управе, територија некадашње српске средњовековне државе била је подељена на већи број управних јединица – санџака. Највише Срба живело је у **Смедеревском санџаку**, који ће због тога постати колевка модерне српске државе. Поред Смедеревског санџака, српско становништво под влашћу султана живело је и у Старој Србији, на подручју Босне и Херцеговине и Црне Горе, а изван Смедеревског санџака били су и делови данашње источне Србије (градови Кладово, Зајечар, Неготин, Књажевац), као и велики градови попут Лознице, Ниша, Крушевца, Врања, Пирота, Прокупља (видети карту на наредној страни).

Слабљење Османског царства, које је било све уочљивије током XIX века, утицало је и на положај српског становништва. Док је царство било у пуној снази, државне власти водиле су много чвршћу политику према својим поданицима немуслиманима, не показујући превелико интересовање за придобијање њихових симпатија. Међутим, чести ратови који су све до краја XVIII века вођени са Хабзбуршком монархијом показали су да је српско становништво у њима увек бивало противник султана. Стога је Османско царство почело да размишља о **придобијању наклоности** српских поданика како не би морало да снагом оружја одржава свој ауторитет над њима. Тим више што су снага и слава тог оружја све више постајали прошлост. С друге стране, слабљење власти султана значило је и слабију контролу над државном територијом, што је доводило до безакоња и погодовало разним разбојницима, насилницима и пљачкашима, међу којима су предњачили **јаничари**. Ово је, такође, код Срба стварало незадовољство према држави у којој су живели.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Смедеревски санџак, управна јединица Османског царства, позната и под именом Београдски пашалук, обухватала је простор између Саве и Дунава на северу, Дрине на западу, Тимока на истоку и ушћа Ибра у Западну Мораву на југу. Седиште санџака било је у Смедереву, а касније је премештено у Београд, одакле потиче другопоменути назив. Почетком XIX века овде је живело око 400 хиљада становника од којих су Срби чинили четири петине.

Карта Смедеревског санџака

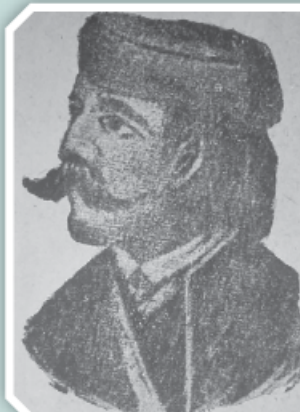
	Османско царство		Смедеревски санџак (Београдски пашалук) у оквиру Османског царства
	Хабзбуршка монархија		Влашка

Промена државне политике према српским поданицима у Смедеревском санџаку

Последњи аустро-турски рат (1788–1791) завршен је миром у Свиштову 1791. године. И овога пута Срби су ратовали на аустријској страни, због чега је **султан Селим III** (1789–1807) покушао да оконча ову праксу и да мирним путем обезбеди њихово прихватање султанове власти. Са тим циљем свим јаничарима је наређено да напусте Смедеревски санџак, а положај српског становништва поправљен је и законски учвршћен. Санџак је подељен на 12 нахија, које су се састојале од више кнежина, а кнежине од више села. На свим овим нивоима на челу су стајале српске старешине, **кнезови**, изабрани од стране народа. Они су добили овлашћења да сами сакупљају порез од народа и предају га османским властима. Ово је било нарочито важно јер су раније, док су овај посао вршиле Османлије, били чести случајеви насиља, отимачине или узимања пореза преко прописаног износа. Кнезови су добили и нижу судску власт. Овакав систем самоуправе назван је **кнежинска самоуправа**. Осим тога, Србима је било загарантовано право трговине, право подизања цркава и манастира и право да оснују народну војску од 15 хиљада људи. Користећи стечена права и близину Аустрије, један број Срба стекао је прилично богатство извозећи стоку преко Саве и Дунава. Уз кнезове, богати трговци временом ће се издвојити као најутицајнији слој српског друштва у границама Османског царства.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

У последњем аустро-турском рату (1788–1791) Срби су, под вођством капетана Коче Анђелковића, приказаног на слици, привремено успели да ослободе од Турака пространу територију с обе стране Велике Мораве. Ова слободна територија названа је Кочина крајина, због чега је и цео овај рат у српској народној свести остао упамћен као Кочина крајина.

Повратак јаничара и укидање српских привилегија

Овакво стање није дуго потрајало. Незадовољни јаничари константно су покушавали да силом освоје Смедеревски санџак све док им државне власти, немоћне да више одбијају њихове нападе, а такође суочене и са страхом од Наполеона, нису дозволиле повратак 1799. године. Сама дозвола за повратак није задовољила

јаничаре, већ су они силом, мимо султанове воље, преузели власт у Смедеревском санџаку. Преузевши власт, укинули су све српске привилегије, почели су да врше насиља и отимачине, те су завели страховладу. Четворица јаничарских старешина, названи **дахије** (Кучук-Алија, Аганлија, Мула Јусуф и Мехмед-ага Фочић), убили су **Хаџи Мустафа-пашу**, представника државних власти и београдског везира, 1801. године и поделили су

територију пашалука између себе. Будући да су османске власти биле немоћне да успоставе ред у овом делу своје државе, Срби су морали сами да заштите своје животе и имовину, па су почеле припреме за оружани отпор који ће бити запамћен под именом Први српски устанак.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

О владавини београдског везира Хаџи Мустафе паше и каснијој владавини немилосрдних дахија писао је Вук Стефановић Караџић:

„У то је вријеме већ био у Биограду везир славни Хаџи-Мустајпаша који је Србе тако пазио и чувао да га и данашњи дан жале и спомињу и кажу да је он био српска мајка. Он је све народне послове био оставио на оборкнезове са којима је живио у особитом пријатељству, и за свашто се са њима разговарао и договарао, а Турчин Србина није смио погледати попријeko. [...] Када се огласи наоколу да су баше Хаџи-Мустајпашу убиле, и да су против цара, онда навале из околних крајева, особито из Босне и Арнаутске, све беспослице и крвници и бескућници у Бијоград, као орлови на стрвину и дахије их све радо попримају. [...] Јаничари су судили и просуђивали по својој вољи, људе били и убијали, глобљавали и отимали (или узимали као своје) коње и оружје, најпосле стану силовати жене и ђевојке. [...] Какогђ што су се под мудрим и праведним владањем Хаџи-Мустај-пашиним слабо и гласили ајдуци у Србији тако се сада од оваке силе и зулума поајдучи десетина народа.”

Вук Стефановић Караџић,
Први и Други српски устанак, Београд: Просвета, 1947.

ПОЈМОВНИК

привилегија – изузетак од правила, погодност, повластица

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Дахије убијају Хаџи Мустафа-пашу, чије је управљање Београдским пашалуком у народној свести остало запамћено као период благостања, због чега је београдски везир назван „српском мајком”.

ПОЈМОВНИК

оборкнез – виши кнез, од немачке речи „обер”, што значи изнад или над

ЗАДАТАК

Након прочитаног одломка који је написао Вук Стефановић Караџић, опиши начин на који оцењује владавину Хаџи Мустафа-паше (Хаџи-Мустајпаше).

Срби у Босни и Херцеговини

На подручју Босне и Херцеговине српско православно становништво у XIX веку чинило је већински део са нешто више од 40 процената удела у укупном броју становника. Поред њих, на овом простору живело је муслиманско и римокатоличко становништво. Срби су имали три епископије које су до 1766. године биле у саставу Пећке патријаршије, а након што је она угашена признавали су црквену власт Васељенске патријаршије. Највећи број Срба на овом простору имао је статус зависних сељака. Специфично за Босну било је то што централна власт није имала снажну контролу над тамошњим великашима, беговима, што су они често користили да мимо султанове воље увећавају обавезе српским сељацима. Оваква изабљујућа политика често је доводила до буна српских сељака. Државне власти нису имале довољно политичке воље и умећа да реформама постигну мирно стање. Напротив, њихове уредбе често су још више отежавале положај српског становништва што је доводило до нових буна и устанака, а најпознатије су **Буна Луке Вукаловића** (1852) и већ помињана **Невесињска пушка** (1875) којом је започела Велика источна криза. Берлинским конгресом Босна и Херцеговина је дошла под аустријску окупациону управу, оставши на папиру и даље део Османског царства.

Срби у Старој Србији

Живот српског народа на тлу Старе Србије био је изузетно тежак и одликовао се како животном тако и материјалном несигурношћу. Наиме, локални великаши су прекомерним наметима доводили српско становништво на ивицу опстанка, а бројне су биле и разбојничке дружине које су пљачкале и терорисале хришћанска насеља. За време устанака Српске и Грчке револуције, у Стару Србију су долазиле муслиманске избеглице из револуцијама захваћених подручја и вршиле сурове освете над тамошњим Србима. Овакав положај условио је масовна исељавања Срба на територију новонастале Кнежевине Србије. Ова исељавања за последицу су имала велико опадање броја Срба на тлу Старе Србије. У другој половини XIX века Кнежевина Србија почела је више да брине о српском народу у Старој Србији, пре свега кроз већу бригу за школство и помагање српске цркве. Један од навећих успеха ове политике представља отварање **Призренске богословије** (1871) у којој су се школовали будући српски учитељи и свештеници. Средства за отварање ове школе обезбедио је трговац и добротвор Сима Андрејевић Игуманов.

Сима Андрејевић Игуманов

ПОЈМОВНИК

епископија – црквена област на челу са епископом

САЖЕТАК

Српски народ је у периоду од почетка индустријског доба до половине XIX века живео у Османском царству и Хабзбуршкој монархији. Османско царство се према својим поданицима хришћанске вероисповести односило са више разумевања тек када је његова моћ почела да слаби. То је било нарочито видљиво на примеру Срба из Смедеревског санџака, који су у ратовима Аустријске и Османске царевине увек били одани Аустријанцима. Желећи да придобију српско становништво, османске власти од краја XVIII века Србима дају низ привилегија, што је живот у Београдском пашалуку учинило доста лакшим. Ово стање није дуго трајало јер су власт у пашалуку преузели јаничари и завели страховладу, што ће бити узрок подизања Првог српског устанка. Са друге стране, Срби изван Београдског пашалука имали су много неповољнији положај који се огледао у тешком материјалном стању и изложености терору локалних власти и одметника. Посебан проблем у овим крајевима представљала је немогућност централних власти да наметне чвршћу контролу и обезбеди барем минимум правне сигурности за српско становништво.

ПИТАЊА

- Који велики градови данашње Републике Србије нису били обухваћени границама Смедеревског санџака?
- Шта је навело Османско царство на давање привилегија Србима у Смедеревском санџаку крајем XVIII века?
- Наведи најважније привилегије које су имали Срби у Смедеревском санџаку крајем XVIII века.
- Које територије под османском влашћу је насељавало српско становништво крајем XVIII и почетком XIX века?
- Шта је кнежинска самоуправа и за који простор је била карактеристична?

ЖИВОТ СРБА ПОД ХАБЗБУРШКОМ ВЛАШЋУ

Војна крајина / крајишници / зависни сељаци / Марија Терезија / унијатство / мађаризација / слободни грађани / племство / црквено-школска аутономија / Карловачка митрополија

■ Како је и због чега настала Војна крајина?

Крајем XVIII века српски народ на подручју Хабзбуршке монархије углавном је насељавао њене граничне јужне области – од северне обале Јадранског мора до границе Влашке (данашња Румунија), мада је било и области са српским становништвом у унутрашњости Угарске, у Ријеци, Трсту итд.

Почетком индустријског доба живот српског становништва на тлу Хабзбуршке монархије умногоме је зависио од места становања и друштвеног статуса. Велики део Срба живео је на подручју **Војне крајине**. Срби у статусу **крајишника** уживали су пуно право неограниченог коришћења земље која им је додељена, нису имали дажбине према феудалном господару и били су потчињени директно владару. Заузврат су били у обавези да бране границу од турских упада, као и да учествују у војним походима Хабзбуршке монархије. **Војни позив** им је омогућавао и напредовање у служби, па се до краја XVIII века у аустријској војсци срећу и Срби са високим чиновима.

Српско становништво изван Војне крајине углавном је имало статус **зависних сељака** (кметова). То значи да они нису били власници земље него су живели и радили на туђим феудалним поседима плаћајући дажбине и држави и власнику феуда. **Феудалци** су често покушавали да остваре што веће приходе са својих поседа, па су преоптерећивали зависне сељаке, стално им намећући веће дажбине. Феудалци су имали и судску власт над кметовима (што је Србима можда и највише сметало), а често су вршили и притисак на државне власти да се укине Војна крајина, те да се ти поседи њима доделе као феуди. Тиме би се Србима укинуо статус крајишника и они би били претворени у зависне сељаке (кметове).

Овај период обележен је владавином царице **Марије Терезије** (1740–1780), чије су реформе умногоме утицале на положај Срба у Хабзбуршкој монархији. Она је средином XVIII века укинула статус граничара/крајишника Србима у областима око река Тисе и Мориш (данашња АП Војводина, Румунија), због померања границе са Османским царством, због чега су они, да не би били претворени у кметове, покренули масовне **сеобе** у Банат и у Русију. Поред ових притисака, постојали су и верски притисци. Њих је правила римокатоличка црква покушавајући да српско православно становништво преведе прво у **унијатство**, а онда и у римокатоличанство.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПОДСЕТИ СЕ

Српски граничар/
крајишник из XVIII века

ПОЈМОВНИК

унијаћење – покушај римокатоличке цркве да преведе православне хришћане под власт папе, а они који би га прихватили (унијати) задржавали би све своје обреде, богослужбени језик и црквену организацију уз прихватање римокатоличких догми и признавање папе за свог поглавара

Жан Етјен Лиотар,
Портрет Марије Терезије

Зграда Матице српске

У Хабзбуршкој монархији живели су и Срби који су имали статус **слободних грађана**. Њих је највише било у великим градовима попут Новог Сада, Суботице, Сомбора, Темишвара, Сремских Карловаца и Земуна. Већином су се бавили трговином и занатима, а мањи број адвокатуром и медицином. Током XVIII века један број српских породица успео је да стекне **племићки статус**, али су били ретки они који су уз ово звање успели да обезбеде и земљишне поседе.

Културни живот

Аустријске власти су на давање политичких права националним мањинама гледале веома неблагонаклоно. Наиме, Србима је била дата **црквено-школска аутономија**, док о политичкој није могло да буде ни говора. И док се конзервативно руководство српске цркве, задовољно постојећим стањем, и залагало за очување стечених привилегија, дотле се образовани грађански слој бунио, тражећи равноправан статус са Немцима и Мађарима. Под утицајем ових грађанских идеја Срби су на **Црквено-народном сабору** у Темишвару 1790. године затражили територијалну аутономију у оквиру Хабзбуршке монархије, али је овај захтев одбијен. Стога су се Срби окренули **просвети** и **култури** као јединим пољима на којима је било могуће водити борбу за очување националне посебности. Већ 1791. године основана је Карловачка гимназија, 1794. године Карловачка богословија, а до половине XIX века и Новосадска гимназија, те Учитељска школа у Сомбору. За културни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од великог значаја било је покретање листа под називом *Новине сербске* и оснивање Матице српске 1826. године.

ПОВЕЖИ ЗНАЊЕ

■ Подсети се градива из књижевности петог разреда и научнопопуларног текста *О љубави према науци* Доситеја Обрадовића. Шта знаш о овом просветитељу?

ЖИВОТОПИС

Међу Србима на подручју Хабзбуршке монархије, својим радом на пољу културе и образовања нарочито се истакао Доситеј Обрадовић (1739–1811). Још као дечак показивао је велико интересовање за књигу, нарочито за житија светих, због чега је и одлучио да оде у манастир и своје световно име Димитрије замени монашким именом Доситеј, по којем ће остати упамћен. Ипак, после десетак година напустио је манастир и, привучен световним наукама, започео нови живот, који ће обележити стална путовања и усвајање нових знања. Нарочити утисак на њега су оставиле идеје просветитељства, које је касније са великим жаром преносио својим сународницима, подвлачећи значај школа и образовања. Поред просветитељског рада бавио се превођењем, као и књижевношћу. Његова најважнија дела представљају *Животи и њрикнућенија*, *Совјетии здраваіо разума* и *Басне*. Почетком Првог српског устанка дошао је у Србију, где му је, као најпросвећенијем Србину тога доба, припала служба Карађорђевог секретара и саветника, а након оснивања прве устаничке владе и служба министра (попечитеља) просвете.

Карловачка митрополија

Након Велике сеобе Срба 1690. године поставило се неколико питања која су се тичала правног положаја српских досељеника, а међу њима и питање слободе вероисповести. Оно је решено тако што је аустријски цар **Леополд I** Србима загарантовао право да слободно исповедају православну веру и да могу изабрати верског поглавара (митрополита), који ће моћи постављати епископе и заступати интересе народа пред царем. Овако је настала црквена организација Срба у Хабзбуршкој монархији, која је због свог седишта у Сремским Карловцима названа **Карловачка митрополија**. Митрополити су бирани на црквено-народним саборима (то јест скупштинама), а на овим окупљањима разматрана су и друга важна питања која су се тичала положаја Срба у Царевини. Најзначајнији митрополит овог доба био је **Стефан Стратимировић** (1790–1836), чијом заслугом су основане Карловачка гимназија, Карловачка богословија и Новосадска гимназија.

Стара зграда Карловачке гимназије, у чијој се позадини виде торњеви Саборне цркве Светог Николе, саграђене у другој половини XVIII века

Митрополит Стефан Стратимировић

ЗАДАТАК

На интернет-претраживачу пронађи филм *Лајање на звезде*, чија се радња одвија у неименованом градићу у унутрашњости, а снимана је и у Карловачкој гимназији.

САЖЕТАК

У односу на живот Срба у Османском царству, живот Срба у Хабзбуршкој монархији био је донекле повољнији, под чиме се мисли на статус крајишника, могућност напредовања у војној служби и добијања племићког статуса, боље црквене прилике и слично, али је имао и своје тешкоће: покушај претварања у кметове и унијаћење. Такође, постојао је огроман јаз између виших друштвених слојева (црквеног руководства и племства) и нижих. Српски народ имао је црквено-школску аутономију, док су образовани припадници грађанства подстицали борбу и за политичку.

ПИТАЊА

- Шта је подразумевао статус крајишника?
- Који су били разлози незадовољства Срба у Хабзбуршкој монархији?
- Шта је Карловачка митрополија?
- Шта је унијаћење?

СРПСКА РЕВОЛУЦИЈА 1804–1835: ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Сеча кнезова / Карађорђе / Први српски устанак / буна против дахија / Ичков мир / вожд / Народна скупштина / Правитељствујушчи совјет / Велика школа

ПОДСЕТИ СЕ

- Сети се какве су биле прилике у Смедеревском санџаку крајем XVIII и почетком XIX века?

Припреме за устанак и Сеча кнезова

Након што су дахије завеле страховладу, положај Срба у Смедеревском санџаку постао је веома тежак. Насиља, отимачине, силовања и скрнављења светиња били су свакодневна појава. Државне власти нису могле да уведу ред, па су узалудне биле жалбе подношене султану. Овим жалбама српских представника придружило се и муслиманско становништво погођено **дахијским терором**. Видевши да се не могу ослонити на законите државне власти, српски кнезови почели су да се у тајности припремају за устанак против дахија. У том циљу, обратили су се једним писмом Аустријанцима у Земуну, тражећи од њих подршку у предстојећем устанку. Међутим, дахије су дошле у посед овог писма и одлучиле да избијање устанка спрече погубљењем стотинак најистакнутијих Срба. То је спроведено у дело почетком фебруара 1804. године у Ваљево, а овај догађај остао је запамћен као **Сеча кнезова**, иако су поред кнезова погубљени и неки свештеници, кметови и трговци. Међутим, уместо да спречи устанак, Сеча кнезова га је само убрзала представљајући повод за његово избијање.

ПОВЕЖИ ЗНАЊЕ

- Због чега је Србима било важно да се и западни свет упозна са њиховом борбом за ослобођење?

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Српска револуција обухвата низ догађаја између 1804. и 1835. године. Почела је избијањем Првог српског устанка, а завршила се укидањем феудалних односа. Дакле, није био у питању само покрет за ослобађање од османске власти, већ се истовремено са њим одвијао и један унутрашњи преображај друштва, због чега и користимо термин револуција. До промена је дошло и на културном и на духовном плану. Појам Српска револуција потекло је од немачког историчара Леополда Ранкеа, који је 1829. године написао дело под овим насловом.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Дело *Историја Српске револуције* Леополда Ранкеа у српском преводу појавило се 1864. године, а преводилац је био српски правник и историчар Стојан Новаковић, који је у предговору записао:

„[...] ово дело је учинило доста те су нас на западу боље познали те се после све једнако налазило људи, који су се или давали и сами на изучавање наше историје или су гледали да се иначе како упознају са нашим стањем. Ово ће на западу бити прво самостално дело о Србима. На сваки начин Ранке нас је задужио много и то са радошћу признајемо. [...] Хвала му од срца на његову труду и љубави, којом се прихватио те изразио ово дело.”

Стојан Новаковић, Предговор, у: Леополд Ранке, *Историја српске револуције I*, прев. С. Новаковић, Београд: У Државној шампарији, 1864.

Леополд Ранке

Избијање устанка и буна против дахија

Сеча кнезова изазвала је реакцију народа, па су по Шумадији почеле да избијају појединачне побуне против јаничара. Након првих успеха, истакнути Срби са подручја Шумадије састали су се **на Срећење 2/14. фебруара 1804. године у Орашцу**, недалеко од Аранђеловца, и одлучили да подигну устанак против дахија. Том приликом за вођу устанка је изабран угледни трговац и учесник последњег аустро-турског рата Ђорђе Петровић, којег су Турци звали **Карађорђе**. Након скупа у Орашцу, упућени су позиви на устанак српском становништву у целом пашалуку, због чега се овај скуп сматра почетком **Првог српског устанка**, јер од тада отпор влади постаје организован, а не местимичан и спонтан. **Буна против дахија** убрзо се проширила, а устаници су бележили велике успехе на бојном пољу, тако да су до маја 1804. године били ослобођени Палеж (Обреновац), Рудник, Чачак и Ваљево, Крагујевац и Јагодина, а Шабац и Пожаревац држани су под опсадом. Београд, који је представљао последње упориште дахија, такође је био у опсадном стању. Не нашавши другог излаза из ове ситуације, дахије су пробале да се спасу бекством. Успели су да напусте Београд и Дунавом доплове до места Ада Кале, где их је сустигла српска потера и на лицу места погубила. Сагласност за њихово погубљење дао је и босански везир Бећир-паша, којег је султан послао у Београдски пашалук са задатком да смири буну и уклони дахије. Овим је султан показао да је противник дахија и да се залаже за враћање привилегија српском народу.

Урош Кнежевић, *Карађорђе* (по Л. В. Боровиковском), 1852, Народни музеј Србије

ЖИВОТОПИС

Ђорђе Петровић (1762–1817) рођен је у сиромашној породици која је била принуђена на честе селидбе. У последњем аустро-турском рату (1788–1791) борио се на страни Аустрије, показавши велику храброст и умешност у борбама. Током Сече кнезова успео је да умакне, иако је његово име било на списку првака које су дахије хтеле да погубе. Након тога почиње да прикупља људе за устанак. На збору у Орашцу изабран је за предводника покрета. После слома устанка прешао је са породицом у Аустрију. Политички противници убили су га 1817. године у Радовањском лугу, недалеко од Велике Плане.

Од буне против дахија до борбе за ослобођење 1804–1805.

Све време трајања буне устаници су истицали своју покорност султану, означавајући као циљ борбе протеривање дахија и враћање на стање какво је било пре повратка јаничара у пашалук. Како је дахијска власт била срушена, османске власти су тражиле да Срби распусте војску и врате се кућама, а оне ће, са своје стране, обезбедити раније привилегије. Међутим, Срби су тражили ширу аутономију, чији би гарант била нека хришћанска европска сила. Овакво мешање у унутрашње ствари Османског царства султану је било неприхватљиво, па је из Ниша послао **Хафиз-пашу** са 15 хиљада војника да угуши устанак и успостави контролу над Београдским пашалуком. Ову војску устаници су дочекали на Иванковцу (у близини Ћуприје), наневши јој тежак пораз. **Битка на Иванковцу 1805.** године представља прекретницу, јер су се тада устаници супротставили султановом ауторитету који су признавали током борбе против дахија. Циљ борбе више није било враћање привилегија, већ ослобођење од вековне османске власти.

Ток устанка 1806–1813.

Након пораза на Иванковцу, османске власти су и даље мислиле да се устанак може угушити силом, па су наредне 1806. године на устанике послали војску из два правца, са запада и са југа. Војска која је ишла са запада дочекана је недалеко од Шапца, на пољу Мишару, и страховито је потучена. Ни друга османска армија није имала успеха, већ је заустављена у бици на Делиграду, недалеко од Алексинца. Након ових великих успеха, устаници су заузели и Београд, Ужице и Шабац, чиме је у целом пашалуку успостављена

Афанасиј Шелоумов,
Бој на Мишару

српска власт. **Порази на Мишару и Делиграду** натерали су османске власти да промене држање према устанку. Поведени су преговори који су резултирали давањем широке аутономије Србима 1806. године. Српску преговарачку мисију предводио је трговац **Петар Ичко**, због чега ће постигнути споразум бити назван **Ичков мир**. Ипак, избијање руско-турског рата крајем 1806. године, знатно је утицало на положај устаника, а истовремено и на пораст њихових захтева, те је Ичков мир одбачен, а сукоби настављени. Уз помоћ руске војске, током 1807. године остварене су **победе на Штубику и Малајници**, после чега је под устаничку власт дошла Тимочка крајина. Ово успешно

заједничко ратовање Срба и Руса морало је да буде прекинуто у лето 1807. године, када је Русија, због пораза од Наполеона, била принуђена да са Османским царством склопи мир. Ратно затишје трајало је до пролећа 1809, када су непријатељства обновљена, а устаничка војска донела нови амбициозни план, по којем је требало предузети четири велика похода изван дотадашње територије Устаничке Србије са циљем да се ослободе сви Срби који су били под султановом влашћу.

Државно уређење Србије током Првог српског устанка

На подручју ослобођене територије устанички прваци су покушали да организују власт и њене органе како би устаничка држава била уређена и функционална. Врховну власт имали су вожд Карађорђе, **Народна скупштина** и **Правитељствујушчи совјет**. Карађорђе је још на почетку устанка изабран за војног предводника и то остали устанички прваци нису доводили у питање. Међутим, како је Карађорђе постепено наметао и своје политичко вођство, јавила се опозиција предвођена **протом Матејом Ненадовићем**. Ипак, упркос овом противљењу, Карађорђе је успео да 1811. године озваничи титулу војводе, чиме му је призната врховна власт. Народна скупштина је представљала тело у чији састав су улазили виђенији Срби. Састајала се по потреби, а решавала је најважнија питања попут ратних планова, избора органа власти и одређивања пореза. Правитељствујушчи совјет основан је 1805. године, а реформом из 1811. године постао је прва влада у модерној српској историји. У састав Правитељствујушчег совјета улазило је шест министара, који су се у то време звали **попечитељи**. Министри су били подређени војводи. У устаничкој држави постојали су и судови који су се бавили различитим предметима. Највиши судски орган био је Правитељствујушчи совјет.

Приликом уређења устаничке Србије, доста пажње је поклањано и школству. Школе су осниване по селима и по градовима, а образовна установа највишег ранга била је **Велика школа**, основана у Београду 1808, у којој су се ученици спремали за државну службу. Њен оснивач био је **Иван Југовић**.

ПОЈМОВНИК

вожд – вођа

опозиција – појединац или група која се супротставља власти

попечитељ – руска реч која у буквалном значењу означава старатеља, а у пренесеном министра

Печат
Правитељствујушчег
совјета

САЖЕТАК

Српска револуција започела је 1804. године догађајем који називамо Први српски устанак. На њено избијање утицао је неповољан положај српског становништва у Београдском пашалуку изазван повратком јаничара и завођењем дахијске страховладе. На збору у Орашцу, недалеко од Аранђеловца, договорени су детаљи устанка, а за вођу је изабран Ђорђе Петровић. Иако је почео као буна против дахија, покрет је 1805. године прерастао у борбу против османске власти. Првих година устанка бележени су велики успеси па су, осим самог Београдског пашалука, ослобођене још неке области. Током борби од великог значаја било је савезништво са Русијом. Изласком Русије из рата 1812. године погоршао се положај устаника, што је резултирало сломом 1813. године. За време трајања устаничке државе власт је организована тако да су главни органи били вожд, Народна скупштина и Правитељствујушчи совјет.

ПИТАЊА

- Објасни због чега се Први српски устанак није завршио победом над дахијама.
- Који су били главни државни органи у устаничкој Србији?
- Због чега битка на Иванковцу означава прекретницу у Првом српском устанку?
- Објасни појам Српске револуције.
- Како је Букурешки мир утицао на даљи ток Првог српског устанка?

СРПСКА РЕВОЛУЦИЈА 1804–1835: ДРУГИ СРПСКИ УСТАНАК

Хаџи Проданова буна / Милош Обреновић / Други српски устанак / Хуршид-паша / Марашли Али-паша / споразум у Белици

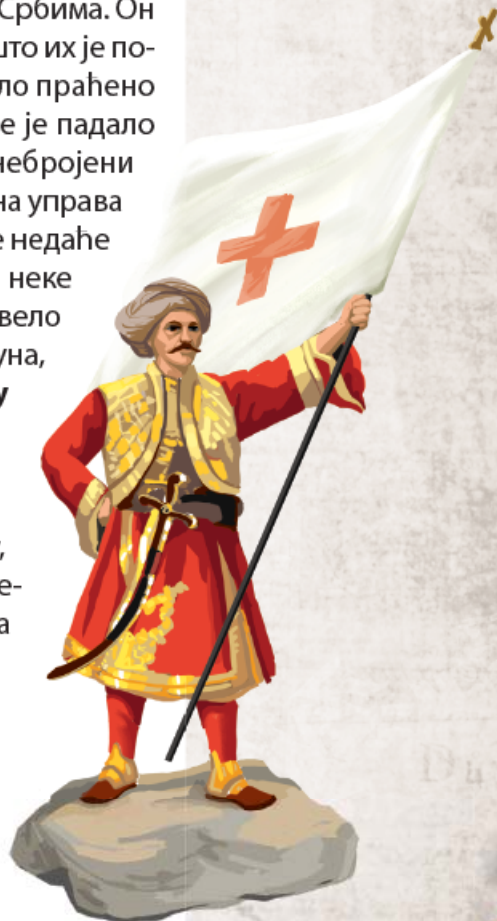
КЉУЧНЕ РЕЧИ

■ Подсети се градива из претходне лекције, па кажи шта је све утицало на слом Првог српског устанка 1813. године.

ПОДСЕТИ СЕ

Повратак Османлија у Београдски пашалук и Хаџи Проданова буна

Последице пропасти Првог српског устанка биле су изузетно тешке по српски народ у Београдском пашалуку. Након што је повратио власт, султан је на чело пашалука поставио **Сулејман-пашу Скопљака**, учесника бројних битака против устаничких снага. Ступивши на дужност, Сулејман-паша је повео једну сурову и надасве осветољубиву политику према Србима. Он је повећао број представника османских власти, тако што их је постављао и у местима где пре нису постојали. Ово је било праћено и гомилањем додатних војних трупа, чије издржавање је падало на терет народу. Дажбине су прекомерно увећане, а небројени су били случајеви пљачке и отимачине. Сулејман-пашина управа била је по много чему слична дахијској. Уз све описане недаће који је трпео српски народ, појавиле су се куга и још неке заразне болести, што је већ у септембру 1814. године довело до избијања **Хаџи Проданове буне** у околини Чачка. Буна, која је име добила по свом предводнику **Хаџи Продану Глигоријевићу**, није била добро организована, па је, упркос неким почетним успесима, лако угушена. Помоћ у гушењу буне Османлијама је пружио и најутицајнији српски старешина у Београдском пашалуку, **Милош Обреновић**. Он је сматрао да је буна преурањена и да ће њена једина последица бити освета Турака над српским становништвом, те да је треба што пре угушити. Ипак, одмазда није избегнута, него је дошло до масовних погубљења српских сељака, монаха и свештеника. Штавише, погубљења су настављена и током јануара и фебруара 1815. године. Излаз из ове ситуације српски народ је видео у оружаном отпору, односно подизању новог устанка.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

О владавини Сулејман-паше Скопљака Вук Караџић је записао следеће редове:

„[...] Казнени одреди зађу по селима један за другим и стану истраживати и купити од људи оружје и лепе хаљине и људе глобљавати и искати што нема. Поред ових организованих похода, који су купили оружје и сребрене ствари и чохане хаљине, где је год који Турчин видео на Србину мало бољи гуњ или беле чакшире, скидали су и мењали за своје горе, или носили онако; најпосле су скидали са људи појасеве што су им жене градиле, и с ногу чарапе и опанке.”

Вук Стефановић Караџић, *Први и Други српски устјанак*, Београд: Просвета, 1947.

Винценц Кацлер, *Таковски устјанак*,
Историјски музеј Србије

Збор у Такову

За почетак Другог српског устанка узима се окупљање српских старешина у **Такову на празник Цвети 11/23. априла 1815. године**. Овом приликом, за предводника устанка именован је Милош Обреновић. Он је окупљенима објавио почетак борбе која ће остати запамћена као **Други српски устанак**. За разлику од Првог српског устанка, устаници су се те 1815. године одмах нашли у директном сукобу са званичним државним властима. Ипак, обазриви Милош Обреновић је истицао како су Србе, на овај крајњи и очајнички потез, приморали злочини Сулејман-паше, те да су они иначе верна раја.

ЖИВОТОПИС

Мориц М. Дафингер,
Кнез Милош Обреновић,
око 1848, Народни
музеј Србије

ПОЈМОВНИК

прегалаштво – упорност,
марљивост

Милош Обреновић (1780–1860) рођен је од оца Теодора Михаиловића и мајке Вишње Урошевић. Вишњи је ово био други брак, пошто је први завршен прераном смрћу њеног тадашњег супруга Обрена Мартиновића. Из првог брака имала је Јакова, Милана и Стану, а из другог Јеврема, Јована и Милоша. Због изузетно слабог имовинског стања, Милош је од најранијег детињства морао да зарађује за живот чувајући стоку и служећи код имућнијих људи. Када је његов полубрат Милан постао угледан трговац, Милош је ступио у његову службу и узео презиме Обреновић. Заједно са Миланом учествовао је у Првом српском устанку и због ратних заслуга био именован за заповедника Ужичке нахије. Након пропасти Првог српског устанка остао је у Србији, успевши да добије поверење Турака. На збору у Такову изабран је за вођу Другог српског устанка. Захваљујући његовом војном и нарочито дипломатском прегалаштву, Србија је постепено израсла у аутономну кнежевину у оквиру Османског царства. Кнез Милош се на њеном челу налазио у два наврата: 1815–1839. и 1858–1860. За његов период карактеристичан је апсолутистички начин владавине и сурово уклањање неистомишљеника, што је у више наврата изавивало буне.

Ток устанка

Ратне операције у Другом српском устанку вођене су свега неколико месеци, и то само у границама Београдског пашалука. Први већи успех устаника било је заузимање Рудника, након чега је опседнут Чачак. Како је град био добро брањен, устаници су били принуђени да одступе и утврде се на оближњем брду Љубићу, где су вођене тешке и крваве борбе. Битка за Чачак трајала је више од месец дана, а за то време Милош Обреновић је успео да оствари важну победу и заузме град Палеж (данашњи Обреновац). После ове победе, устаници су заузели и Ваљево и обновили нападе на Чачак, који је коначно заузет крајем маја 1815. године. Месец дана касније устаници су преузели и Пожаревац. Знајући да није могуће решити српско питање оружјем, већ само стрпљивим и дуго-трајним преговорима, Милош је очекивао да му ови војни успеси само поправе **преговарачку позицију**. Стога је нарочито бринуо о томе да се са турским заробљеницима поступа што боље. Исто тако, нису нападани утврђени градови, нити су вршени напади изван пашалука.

У намери да угуши устанак, султан је на пашалук послао две војске, једну из Босне, под вођством **Хуршид-паше**, а другу од Ниша, под вођством **Марашли Али-паше**. Један део војске из Босне разбијен је у **бици на Дубљу** код Шапца у јулу 1815. године, а овај сукоб уједно представља и последњу битку вођену у Другом српском устанку. Након тога је борба оружјем прерасла у дипломатску борбу.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Почетком устанка Срби уопште нису располагали артиљеријским наоружањем. Ствари су се донекле промениле након освајања Палежа, када се, међу осталим пленом, нашао и један топ. Истовремено, у шуми је пронађено и поправљено још једно овакво оружје, сакривено након пропасти Првог српског устанка. Ова два топа су за устанике имала велику вредност, што се показало већ при опсади Ваљева, када су Турци, на вест да долази Милош са топовима, без борбе напустили град. По заузимању Ваљева, топови су пребачени на Љубић. Колико су топови били реткост, говори и то да Османлије у Чачку испрва нису поверовали да Срби располажу овим оружјем, већ су мислили да само стварају буку налик топовској пуцњави како би их уплашили. На Љубићу су топови поверени познатом устанику Атанасију Танаску Рајићу и он је показао велику умешност у руковању њима. Током једне од бројних борби, Турци су успели да разбију српску одбрану, што је преостале браниоце натерало на бег. Међутим, заповедник шанца, Танаско Рајић, иако је остао сам, није хтео да напусти топове, рекавши: „Ја, браћо, ових топова оставити нећу; знате како смо их желели и за њима уздисали. Ја хоћу код њих да умрем па после моје смрти нека их носи ко му драго.“ Борећи се до краја, пао је поред топова, које су Турци потом одвукли у Чачак.

ПОЈМОВНИК

дипломатија – вођење преговора између представника држава

Анастас Јовановић,
Рајићево јунаштво

Преговори са Османлијама и крај устанка

Хуршид-паша,
литографија из
XIX века

После битке на Дубљу преговори су најпре покушани са **Хуршид-пашом**, али они нису донели никакве резултате. Наиме, он је чврсто захтевао да устаници положи оружје како би могли да добију амнестију. Са друге стране, **Марашли Али-паша** преговорима је приступио са много више преговарачког умећа. Он није тражио разоружавање устаника, говорећи како Срби могу да носе и топове за појасом све док су одани султану. **Споразум** са Марашли Али-пашом постигнут је у **Белици**, недалеко од Ћуприје, у новембру 1815. године, чиме је завршен Други српски устанак. Србима је дато право да сами прикупљају порезе, а на челу нахија, поред представника османских власти, налазио се и српски кнез, а основана је и **Народна канцеларија**, као највише управно и судско тело. Усмени споразум Милоша и Марашли Али-паше требало је да потврди Порта (влада у Османском царству), како би постао пуноважан.

Беличким споразумом уједно је завршен и ратни део Српске револуције. Иако је све остало на усменом обећању, без званичног давања аутономије, значај овог догађаја био је велики. Земља је после десет година испуњених тешким страдањима коначно ушла у период мира.

САЖЕТАК

Слом Првог српског устанка и повратак Османлија у Београдски пашалук за тамошње српско становништво значили су нова страдања и патње, тим пре што је на чело пашалука постављен осветољубиви Сулејман-паша Скопљак. На лош положај додатно су утицале заразне болести и тешко материјално стање. Стога је у септембру 1814. године избила Хаџи Проданова буна, која је, иако брзо угушена, изазвала велики талас одмазди над српским становништвом. Излаз из тешког стања нађен је у новом устанку који је проглашен на збору у Такову 1815. године. За разлику од Првог српског устанка, ратне операције су трајале само четири месеца и нису вођене ван граница пашалука. Највеће битке Другог српског устанка вођене су код Чачка, Палежа (Обреновца), Пожаревца и села Дубље у Мачви. Устанак је завршен споразумом Милоша Обреновића и Марашли Али-паше у Белици код Ћуприје. Њиме су Срби добили ограничену аутономију, која додуше није била званично потврђена, већ је уређена низом посебних повластица.

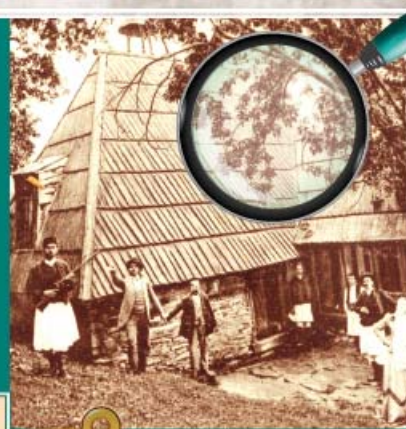
ПИТАЊА

- Објасни разлоге неуспеха Хаџи Проданове буне.
- Наведи главне разлике између Првог и Другог српског устанка.
- Наведи највеће битке вођене током Другог српског устанка.
- Како је Милош Обреновић видео решење српског питања?
- Које су главне одредбе Беличког споразума?

РАЗВОЈ СРБИЈЕ 1815–1839.

двовлашће / плаћање данка одсеком / аутономија / хатишериф / берат / укидање феудализма / Сретењски устав / Турски устав / културни препород

КЉУЧНЕ РЕЧИ

■ Шта је подразумевао споразум који су постигли Милош Обреновић и Марашли Али-паша?

ПОДСЕТИ СЕ

Борба за аутономију

Други српски устанак завршен је усменим договором који су у јесен 1815. године постигли Милош Обреновић и Марашли Али-паша. У наредним месецима султан је низом правних аката (фермана) потврдио овај споразум, додавши и неке повластице које се у њему нису налазиле. Порез се плаћао два пута годишње, харач је знатно смањен, српским трговцима је дато право трговине на целокупној територији Османског царства, а турски војни одреди могли су да бораве само у утврђењима.

Створен је један систем **двовлашћа** у којем је врховна власт Порте била оличена у београдском везиру, а везир је власт над Србима остваривао посредством Милоша Обреновића, који је по завршетку устанка узео титулу кнеза. Међутим, иако је тражио да му султан потврди наследност овога звања, до тога није дошло. Исто тако, без одговора су остале српске молбе да се сва различита обавезна давања споје у једну обједињену суму, што је познато и као **плаћање данка одсеком**. Ови почетни неуспеси нису обесхрабрили кнеза Милоша, па је он наставио да шаље посланства у Цариград и да на тај начин води борбу за српску **аутономију**. Правни ослонац у овим преговорима нађен је у осмој тачки Букурешког мира из 1812. године, према којој су се Турци обавезали да Србима у београдском пашалуку дају аутономију. На спољнополитичком плану, Србија је током преговора имала подршку Русије. Османлије су на све начине покушавале да одложе давање аутономије, али их је управо притисак од стране Русије, која је претходно водила рат са њима, приморао на коначно попуштање 1830. године. Тада је султан издао **хатишериф** којим се Србима даје унутрашња самоуправа и **берат** Милошу Обреновићу, чиме му се признаје наследност кнежевске титуле.

ПОЈМОВНИК

хатишериф – највиши акт у Османском царству

берат – султанов указ о наименовању или давању неких привилегија

Српска аутономна кнежевина

Унутрашња **самоуправа** је подразумевала да Срби признају власт султана, а да се он не меша у њихова унутрашња питања. Земљом је, у ствари, управљао наследни кнез. Поред њега, самоуправа је предвиђала и посебан Савет као орган извршне власти. Србима су дата права да јавно обављају своје верске обреде уз употребу звона и истицање верских симбола, што је било потпуно супротно ранијем схватању о строгој неупадљивости хришћана. Поред наведених права, хатишерифом је потврђена и слобода трговине, организовање војске и судова, те отварање школа, болница и штампарија. Муслиманско цивилно становништво морало је да се исели из Кнежевине, а војне посаде остале су само у шест „царских“ градова: Београду, Шапцу, Смедереву, Кладову, Соколу и Ужицу.

Ипак, **хатишериф из 1830. године** није решио сва питања. Срби су тражили да територијални опсег аутономне кнежевине буде једнак опсегу из 1812. године, када је потписан мир у Букурешту. Тада је територија под контролом устаника обухватала не само Београдски пашалук него и још шест нахија изван њега. Осим овога, Срби су и даље тражили да се данак плаћа одсеком, тј. да се све новчане и природне обавезе становништва искажу заједничким износом за целу Србију који би се плаћао једном годишње. На тај начин би обични становници Србије престали да плаћају порезе султанима и феудалцима, већ би уместо њих то радила српска држава. **Новим хатишерифом издатим 1833. године** након доста преговора решена су ова два питања. Шест спорних нахија је прикључено Београдском пашалуку, а годишња вредност свих пореских обавеза на његовом тлу одређена је на 2.300.000 турских гроша, чиме се створио основ за **укидање феудализма**. Наиме, турски феудалци (спахије) према одредбама хатишерифа из 1830. и 1833. године морали су да напусте Кнежевину Србију, а Порта би им после исплаћивала њихов део новца од оних 2.300.000 гроша. Ово је омогућило званично укидање феудализма на Ђурђевдан 1835.

године. Тиме је, после више од три деценије, завршена Српска револуција. Она је за последицу имала стварање српске државе, која је и даље била у саставу Османског царства, али је пружала добар основ за даљу борбу, до потпуне самосталности.

Кнежевина Србија 1833. године

ЗАДАТАК

Пронађи на географској карти Србије помену те градове. Шта је заједничко за све њих? Где се налазио Соко?

ПОЈМОВНИК

природне обавезе – плаћање обавеза у природи, производима

Одлике владавине кнеза Милоша и доношење Сретењског устава

Ступивши на чело Кнежевине Србије кнез Милош Обреновић није показао ни најмање жеље за било каквом поделом власти или утицаја. Напротив, владао је **апсолутистички**, уклањајући све који би овај концепт владавине довели у питање. Нису били поштеђени ни дојучерашњи блиски сарадници попут председника Народне канцеларије Петра Молера, па чак ни црквена лица попут владике шабачког Мелентија Никшића. Овакав начин владања није могао да прође без последица по унутрашњи мир кнежевине. Наиме, већ 1817. године избила је једна буна предвођена истакнутим устаничким старешинама Павлом Цукићем и кнезом Симом Марковићем. Буна је угушена, а коловође погубљене. Исте године, по Милошевом налогу, ликвидиран је и Карађорђе, који се био вратио у Србију са намером да диже нови устанак против Турака. За владавину кнеза Милоша нарочито искушење представљала је **Ђакова буна** 1825. године, покрет у којем је учествовало више хиљада српских сељака на челу са **Милојем Поповићем Ђаком**. Буна је избила у смедеревском крају, проширивши се на више нахија пре него што је силом угушена. Једина успешна буна, а према томе и са највише последица, била је **Милетина буна** с почетка 1835. године. У побуни коју је водио **Милета Радојковић** учествовали су Милошеви блиски сарадници, а подршку су им дали београдски митрополит, као и Милошева супруга, кнегиња Љубица. Овога пута Милош није успео да буну угуши силом, него је морао да пристане на сазивање народне скупштине и доношење устава.

Устав је био дело **Димитрија Давидовића**, кнежевог секретара, а како је донет на скупштини која је заседала **око празника Сретења 1835. године**, назван је **Сретењски устав**. Циљ устава је био да ограничи кнежеву власт, тако што је одредио формирање **Државног савета**, као органа који је са кнезом делио извршну и законодавну власт. Међутим, у пракси, Савет је по свему био подређен кнезу, почевши од тога да је кнез именовоао и смењивао његове чланове, што је било супротно намери устава. Поред кнеза и Савета, устав је предвиђао постојање **Народне скупштине**, у коју су улазили представници свих округа. Једна од најзначајнијих одлика овог устава била је деоба власти на извршну, законодавну и судску. Нарочито важне биле су одредбе о правима грађана, којима је гарантована правна једнакост, неповредивост приватне својине, слобода вероисповести и сл.

Насловна страна Сретењског устава

Урош Кнежевић,
Димитрије
Давидовић, 1834,
Народни музеј
Србије

ЗАДАТАК

На колико је округа Србија била подељена према Сретењском уставу, а на колико је данас?

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Вук Стефановић Караџић је о владавини Милоша Обреновића оставио следеће редове:

„Не само што Милош чиновнике тако својевољно избацује и премешта него исто тако својевољно располаже и имањем свију људи у Србији, тако да нико ни одашта није прави господар.”

Вук Ст. Караџић,
Тајна историја Милошеве Србије,
Београд: Laguna, 2017.

Доношењу устава успротивиле су се Русија, Аустрија и Османско царство. Русија није била задовољна што као покровитељ Кнежевине Србије уопште није била консултована око овог питања, а исти је био случај и са Османским царством, у чијем саставу се Кнежевина Србија налазила. Осим тога, устав је био исувише либералан, па га ни Аустрија, као конзервативна земља, није подржала. Овакав став трију великих сила одредио је да животни век Сретењског устава буде врло кратак. Ипак, његов значај је велики, а огледа се у чињеници да је то био **први српски устав** у модерној историји захваљујући којем је оснажена идеја грађанских права и истакнут значај Народне скупштине.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

На позив кнеза Милоша, Вук Стефановић Караџић је дошао у Кнежевину Србију 1829. године. Бавећи се различитим правним пословима, имао је прилике да на својој кожи осети како изгледа кнежев деспотизам. По завршеном послу, наредне 1830. године упутио се назад у Аустрију. Боравећи у земунском карантину, написао је један опширан текст са примерима Милошевог грубог држања према поданицима, оставивши у аманет да се не отвара „за овога вијека до године 1900”. Ова воља је поштована, па је рукопис отпечаћен у лето 1901. године.

Неколико одредби Сретењског устава о правима грађана

- 111)** Сваки Србин и без сваке разлике једнак је пред законима Србским, како у обрани, тако и у казни на свим судовима от најмањег до највећег.
- 112)** Нико у Србији не може се ни гонити ни затворити, развје [осим] по пропису закона, и от законе и природне власти.
- 113)** Нико у Србији да не стоји више от три дана у затвору, а да му се не јави кривица, за коју је затворен, и да се не узме на испит.
- 114)** Нико у Србији не може казњен бити, већ по закону и по пресуди надлежнога суда.

ЗАДАТАК

Погледај насловну страну Устава из 1838. године и објасни зашто на њему пише хатишериф, а не устав.

Турски устав

Уместо суспендованог Сретењског устава, Кнежевина Србија је 1838. године добила нови који је назван **Турски устав**, пошто је настао у Цариграду, а на снагу је ступио у облику новог султановог хатишерифа. Велика разлика у односу на Сретењски устав представљала је одредба по којој је чланове Државног савета бирао кнез, али им је дат доживотни мандат, чиме су постали много независнији од кнеза.

Државни савет је самостално доносио законе, а располагао је и финансијама. Судови су такође били независни од кнежеве власти. Турским уставом задат је последњи ударац апсолутизму кнеза Милоша, који је покушао све, чак и једну оружану побуну не би ли избегао прихватање овог правног акта. Како су сви покушаји остали јалови, кнез Милош је 1839. године, не мирећи се са стањем, напустио престо и наредне две деценије провео изван Србије.

Културни живот

Једна од повластица коју су Срби добили хатишерифима из 1830. и 1833. године односила се на самостално оснивање **школа**. Држава је озбиљно схватила свој задатак у овој области, па се трудила да обезбеди материјалне и кадровске услове потребне за отварање нових школа не само у градовима него и по многим селима. Почетком 1836. године у Кнежевини Србији биле су активне 72 школе са око 2500 ученика. Године 1833. у Крагујевцу је отпочела са радом прва гимназија на тлу Кнежевине Србије, а 1838. гимназију је добио и Београд. У Крагујевцу, који је до 1841. био престони град, основана су и виша школа или Лицеј 1838, прва штампарија 1831. и прво позориште под именом Књажевско-српски театар 1835. Народна библиотека основана је 1832. године у Београду. Од великог значаја за **културни живот** било је покретање првих новина Кнежевине Србије 1834. године. Носиле су назив *Новине србске*, а њихов први уредник био је Димитрије Давидовић.

Новине србске из 1840. године

ЗАДАТАК

Истражи када је основана прва школа, позориште, штампарија и библиотека у месту у коме живиш или у најближем граду.

САЖЕТАК

Након што су окончане борбе у Другом српском устанку, уследио је период Српске револуције који карактеришу дуги преговори вођени у циљу добијања аутономије. Они су донели резултате крајем треће и почетком четврте деценије XIX века, када је низом хатишерифа настала аутономна српска кнежевина, на чијем челу се налазио Милош Обреновић са титулом наследног кнеза. Године 1835. укинута је феудални поредак, чиме је Српска револуција доведена до свог краја. Како је кнез владао апсолутистички, тако су се јављали покрети отпора његовом апсолутизму. Најпознатији су били Ђакова буна 1825. и Милетина буна 1835. године. Други покрет довео је до сазивања Сретењске скупштине и доношења Сретењског устава, првог устава у модерној српској историји. Због противљења великих сила, устав је суспендован и замењен новим. Нови устав понео је назив Турски, а пошто је доста ограничавао власт кнеза Милоша, он је, не мирећи се са тим, напустио престо и отишао из земље. Једну од снажних карактеристика овог периода представља јачање просвете и културе.

ПИТАЊА

- Шта је хатишериф?
- На који правни акт су се ослањали Срби током преговора за добијање аутономије?
- Због чега су се Русија, Османско царство и Аустрија противили доношењу Сретењског устава?
- Како је Турски устав ограничио власт кнеза Милоша?
- Наведи најзначајније установе културе основане у Кнежевини Србији у периоду 1815–1838.

Када се говори о политичком положају Црне Горе, важно је напоменути да се због неразвијености и конфигурације тла (брда, планине, долине итд.) црногорска племена никада нису нашла под пуном влашћу Османског царства, већ су уживала изузетно висок степен унутрашње независности, бивајући у пракси готово самостална.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Вук Стефановић Караџић је о Црној Гори писао на овај начин:

„Правијех равница има у Црној Гори врло мало. Највећа је она у Црмници око ријеке истога имена до Скадарског бла-та. Затијем Цетињско поље у катунској нахији око 500 хвати широко и око 3000 хвати дуго, опкољено високијем брдима, и за које се по прилици слуги да је некад било језерско дно. Али на том тобожњем језерском дну сад има мало воде; само на јужном крају, који је мање каменит, има неколико кладенаца; а на сјеверном, гдје се настанило племе Цетиње, сам је камен, и ништа се не може сијати.”

Вук Стефановић Караџић, *Црна Гора и Црногорци*, прев. Љ. Стојановић, Цетиње : Београд : Обод, 1975.

ПОЈМОВНИК

хват – мерна јединица за дужину

Цетињска митрополија

Духовну власт над православним становништвом Црне Горе имали су цетињски митрополити. Њихова улога била је утолико значајнија што су се, због поменуте племенске исцепканости, они наметнули као једини обједињујући фактор црногорског друштва. **Цетињска митрополија** налазила се у саставу Пећке патријаршије све до њеног гашења 1766. године, након чега је наставила да постоји самостално. Иако никада није формално добила аутокефалност, у пракси је деловала као самостална црква све до 1920. године, када је ушла у састав уједињене Српске православне цркве. Од краја XVII века звање митрополита или владике држали су чланови куће **Петровић**, држећи у својим рукама духовну, али често и световну власт. Овај облик владавине, према којем се на челу државе налази верски званичник, назива се **теократија**. Поред владика, постојали су и **гувернадури**, који су од почетка XVIII века вршили световну власт. На успостављање овог звања утицала је Млетачка република. Пракса по којој су владике биране из породице Петровић, а гувернадури из породице **Радоњић** створила је велико ривалство и борбу за превласт између ове две куће, која је завршена укидањем гувернадурства 1832. године. Након овог догађаја, владике су суверено владале Црном Гором све до 1851. године, када је уведено звање књаза.

■ Богородичин манастир на Цетињу, седиште Цетињске митрополије

Владавина Петра I и почеци борбе за државну самосталност

Владика Петар I Петровић Његош проглашен је за светитеља под именом Свети Петар Цетињски

Главни непријатељ идеје о независности црногорске државе био је скадарски санџакбег **Махмуд-паша Бушатлија**, који је настојао да ојача своју власт у Скадарском санџаку, а уједно и да своју власт наметне црногорским племенима. Њему се одлучно супротставио владика **Петар I Петровић Његош** (1784–1830). До сукоба је дошло на Мартинићима код Спужа у јулу 1796. године. Црногорска племена су извојевала важну победу успевши да се одбране од три пута бројнијег непријатеља. Нападач се није помирио са поразом, већ је неколико месеци касније покренуо нови поход. Овога пута, у септембру 1796, дошло је до битке на Крусима. Пораз Турака био је потпун, а сам Махмуд-паша изгубио је живот. **Победе на Мартинићима и Крусима** означиле су почетак осамостаљивања Црне Горе.

Након што је успео да се одбрани од спољашњег непријатеља, владика Петар I окренуо се сређивању унутрашњих прилика. У намери да искорени сукобе међу племенима донео је **Законик општи црногорски и брдски**. Њиме су прописане тешке казне за убиство, издају, отмице, крађу, изазивање нереда, као и за спровођење крвне освете. У ову сврху основан је и суд под називом **Правитељство суда црногорског и брдског**.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Говор владике Петра I пред битку на Мартинићима од заборава је сачувао Милорад Медаковић, близак сарадник владике Петра II Петровића Његоша и кнеза Данила Петровића:

„[...] Ви сте, драги синови, слободан народ, ви немате друге награде за вашу свету борбу до обране своје вољности; али знате да је награда слободног јунака: обрана слободе и милог отечества, јер ко се за другу награду бори, оно није племенити јунак, већ најмјени роб, ког витештво нема цијене, који јуначкога поноса и своје слободе нема. За то су се, мили синови и љубезна браћо моја, наши прађедови борили, за то се и ми боримо, за то ће се и наше потомство борити. Зато на оружје и на крваво поље, мили витези – да покажемо непријатељу што су кадре јуначке горе! Да покажемо да у нама неугашено србско срце куца, србска крвца врије, да покажемо како горскије јунака мишица јунаштом надмашује на бојном пољу сваког душманина!”

Милорад Медаковић,
Повѣсѣница Црнејоре од најсѣарије времена до 1830,
Земун: Књигопечатњом Дра Дан. Медаковића, 1850.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Победа црногорске војске на Крусима била је толика да је и сам предводник напада Махмуд-паша Бушатлија у бици пронашао своју смрт. Његова глава завршила је као трофеј на Цетињу, а данас се чува у библиотеци Цетињског манастира.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

ПОЈМОВНИК

Према тестаментарној жељи Петра I, на владичански престо дошао је његов синовац Раде Петровић (1830–1851). Раде је, након што се замонашио, владао под именом Петар II Петровић Његош. Једна од главних одлика његове владавине била је наставак стричеве политике на изградњи државних органа и јачању централне власти. Године 1832. успео је да протера последњег гувернадура из породице Радоњића и на тај начин обједини световну и духовну власт. Од великог значаја за централизацију државне управе било је оснивање Правитељствујушег сената као претече владе, затим гвардије, која је била полицијски и нижи судски орган, као и јединице перјаника, личне владареве гарде. На Цетињу су основане штампарија и прва основна школа.

Поред ангажмана на политичком пољу, Петар II је остао упамћен и као велики културни прегалац. Као један од најзначајнијих представника српског романтизма написао је дела *Горски вијенац* и *Луча микрокозма*.

Јохан Бес, *Портрет Петра II Петровића Његоша*

тестамент – завештање, лична изјава воље онога ко располаже имовином

Данило Петровић – постанак црногорске кнежевине

Иако је тестаментом одређен за наследника Петра II, **Данилу Петровићу** (1851–1860) супротставила се снажна опозиција дела црногорских главара, па је тек уз подршку Русије успео да учврсти свој положај. Важна промена коју је Данило увео огледала се у узимању световне титуле књаза, чиме су владике поново постале само духовни владари Црне Горе. На тај начин је окончана теократска управа. За време владавине кнеза Данила настављено је јачање централне власти и сузбијање племенске самовоље. Донет је **Општи земаљски законик** или **Законик Данила I** 1855. године, који је дао потпору апсолутизму кнеза, али и подстакао развој грађанских права. Што се тиче односа са Османлијама, он је био одређен кнежевим чврстим настојањима да Црној Гори обезбеди **самосталност** и јасно разграничење територије према Османском царству. Због тога је долазило до честих сукоба, попут **битке на Грахову** 1858. године, која представља једну од највећих победа црногорске војске, тим пре што је након ње извршено разграничење између Османског царства и Црне Горе, а овај чин значао је практично признавање самосталности. Ипак, до оног формално доћи ће тек 1878. године. Водећи апсолутистичку политику кнез Данило је стекао много непријатеља, што је довело до његовог убиства у Котору 1860. године.

Атентат је починио Тодор Кадић, а разлог је била породична освета пошто му је владар пре тога осрамотио сестру. Одговор државних власти био је веома суров, па је у знак одмазде убијено двадесетак Кадића, а неки од њих спасили су се бекством. Пошто Данило није имао мушке деце, наследио га је Никола Петровић, син његовог брата Мирка.

Јохан Бес, *Портрет Данила Петровића Његоша*

ПОЈМОВНИК

формално – званично, према слову закона

Неке одредбе Законика Данила I

1. Сваки Црногорац и Брђанин једнак је пред судом.
2. Сваком Црногорцу и Брђанину по наслеђеној и до сад сачуваној слободи остаје и по данас и унапријед, чест, имуће, живот и слобода његова обезбјеђена, нити може и један Црногорац и Брђанин нити суд праведноме брату Црногорцу и Брђанину у ове светиње дирати.
3. Књаз како данас тако и убудуће за вазда као Господар наше земље остаје неприкосновено лице, као светиња сваком Црногорцу и Брђанину, и као таковога дужан је сваки Црногорац и Брђанин почитовати и о њему ништа злога не говорити, нити кога против њега и зашто наговарати.
4. Који би се Црногорац и Брђанин усудио личност или достојанство књаза vriјеђати, биће исто онако кастигат како и они, који самовољно чоека убије.
5. Књаз како Господар наше земље, којему се све смртне пресуде, које би врховни суд пресудио, подносити имају, има право и власт помилованија дијелити.

*Законик Данила Првог књаза
и његова слободне Црне Горе и Брђах,
Нови Сад: Књигопечата др. Дан. Медаковића, 1855.*

САЖЕТАК

Колевку настанка модерне државе Црне Горе представља Стара Црна Гора, у којој је становништво било подељено по племенском принципу. Владике из породице Петровић водиле су борбу против Турака, а паралалено са њом градиле су државне органе и јачали централну власт насупрот племенској подвојености. Држава је била заснована на теократском принципу све до владавине Данила Петровића Његоша (1851–1860), када је уведена световна титула књаза, а владицама је остављена духовна власт у границама Цетињске митрополије.

ПИТАЊА

- Шта је Стара Црна Гора?
- Који су били разлози сукобљавања црногорских племена?
- Шта је теократија?
- У чему се огледа значај владавине Петра II Петровића Његоша?
- Шта је Цетињска митрополија?

1. Пажљиво прочитај текст, па одговори на питања.

„При паденију [паду] Србије 1813. године 23. септембра месеца, Никола Мариновић Земунац [...] поручи да војвода Милош Обреновић, што пређе може, на кленачки према Шапцу чардак дође. [...] Мало затим дође Андрија Милошевић из Кутишице и посведочи да је Черни Георгије доиста побегао у Немачку. [...] Вратим се на велики друм и кога сретнем да на Саву с фамилијом и колима иде, кажем да се врати натраг и кога сретне да враћа и нека бегају натраг у велике планине, јербо су Турци, једни од Београда, а други од Шапца Саву уватили [...] и који пође упашће у Турке.“

Матеја Ненадовић, *Мемоари*,
Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1893.

а) О каквом паденију [паду] се говори у тексту?

_____

б) Ко је Черни Георгије који се помиње у тексту?

_____

в) Да ли је аутор овог историјског извора био очевидац догађаја о којима пише?

_____

г) У каквом односу су били аутор историјског извора и вођа Првог српског устанка?

_____

2. Поред описа напиши назив догађаја на који се опис односи.

Опис догађаја	Догађај
Почетак Српске револуције	
Крај Српске револуције	
Повод избијања Првог српског устанка	
Српски покрет отпора избио у септембру 1814. године	

3. Разврстај наведене појмове према догађају којем припадају:

Таково, Орашац, Цвети, Сретење, битка на Иванковцу, битка на Љубићу.

Први српски устанак

_____
_____
_____

Други српски устанак

_____
_____
_____

4. Заокружи слово **Т** ако је тврдња тачна, а слово **Н** ако је тврдња нетачна.

За разлику од Првог српског устанка, устаници су се у Другом српском устанку одмах нашли у директном сукобу са званичним османским властима.

Т **Н**

Први балкански народ који је почетком XIX века покренуо револуцију за ослобођење од османске власти били су Срби.

Т **Н**

Кримски рат (1853–1856) представља део Источног питања.

Т **Н**

На доношење Сретењског устава директно је утицала Ђакова буна 1825.

Т **Н**

5. Међу наведеним државама налази се и једна која се током Источног питања залагала за опстанак Османског царства – пронађи је и заокружи.

- а) Руско царство   б) Хабзбуршка монархија   в) Енглеска

6. Заокружи све области које су биле обухваћене појмом Стара Србија.

- а) Шумадија   б) Косово и Метохија   в) Подриње   г) Срем
д) Рашка област   њ) северни делови данашње Републике Северне Македоније

7. Допуни реченице, тако да тврдње буду тачне.

а) Велика источна криза започела је догађајем под називом _____, који се збио _____ године.

б) Последњи аустро-турски рат завршен је _____ године, а у српском народу је остао запамћен као _____.

в) Први сукоб устаника са званичним османским властима током Првог српског устанка представља битка на _____, која се одиграла _____ године.

г) Теократска управа у Црној Гори окончана је _____ године, доласком на власт кнеза _____.

8. Препознај и напиши име личности са слике.

_____

_____

_____

_____

ЕВРОПА, СВЕТ, СРПСКЕ ДРЖАВЕ И НАРОД У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

■ „пролеће народа“ ■ национални и социјални захтеви ■ уједињење
■ феуди ■ империје ■ колоније

ПРОЛЕЋЕ НАРОДА 1848/1849.

Пролеће народа / грађанска права / национална питања / укидање феудализма / Српска Војводина / Мађарска револуција / Војводство Србија и Тамишки Банат

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПОДСЕТИ СЕ

- Шта је био главни циљ сила окупљених на Бечком конгресу?

Европа после Бечког конгреса

Након пада Наполеона, представници великих сила окупљени на конгресу у Бечу (1814/1815) донели су низ одлука с намером да Европу врате у стање пре Француске револуције и да постигнуто свим снагама одржавају. Успостављање старих граница држава или враћање предреволюционарних династија на власт било је лако извести. Међутим, није било могуће вратити свест и начин размишљања људи карактеристичан за време пре Француске револуције. Примера ради, трајно су нестала многа схватања попут онога о божанском пореклу власти владара, што је умногоме променило погледе људи на државу и државни поредак. Другим речима, систем успостављен на Бечком конгресу могао је да се одржава само силом, а то је значило да ће бити онолико дуготрајан колико је моћна сила на којој почива. Већ 1830. избила је нова револуција у Француској, а снажне одјеке имала је у Белгији, Пољској, те на Апенинском и Пиринејском полуострву. Иако ове револуције нису уништиле политички поредак установљен на Бечком конгресу, нанеле су му велику штету, озбиљно га уздрмавши. Наредни, још снажнији ударац, задаће му низ **револуционарних догађања**, који ће захватити велики део Европе током 1848. године, а који ће бити запамћен под симболичним називом **пролеће народа**.

Револуција у Француској

Иако је прва револуција започела на југу Апенинског полуострва још крајем 1847. године, она није имала снагу да изазове револуције у осталим земљама па се, из тог разлога, значајнијом сматра револуција у Француској, покренута почетком 1848. године. Захваљујући овој револуцији, ускоро се већи део европског континента нашао у превирањима током којих су револуционари тражили бољи положај и већа **грађанска права** (на пример, право гласања, право на суђење по закону, право на неприкосновеност имовине итд.) или решавање **националних питања** (на пример, уједињење свих припадника једног народа у једну државу, право на равноправност са другим народима, право на коришћење народног језика и тако даље). У првом случају радило се о социјалним, а у другом о националним револуцијама. Нису били ретки примери у којима су **социјални и национални захтеви** били испреплетени.

Ежен Делакроа,
Слобода њреговди народ

ПОДСЕТИ СЕ

- Присети се основних тековина Француске револуције. У чему се огледа њен највећи значај?

ПОЈМОВНИК

нација – велика заједница људи повезаних заједничком историјом, језиком и обичајима; у неким случајевима повезница може бити и припадност истој држави

неприкосновеност имовине – неповредивост или неутуђивост приватне имовине

Повод за избијање **немира у Паризу** представља одлука француске владе да се забрани одржавање једног политичког скупа, који је био најављен за 22. фебруар 1848. године. Ова одлука довела је до масовних демонстрација, а затим и до сукоба са војском, у којима је живот изгубило неколико десетина људи. Демонстранти су након тога и сами одлучили да одговоре насиљем, па су провалили у краљевске оружарнице, узели оружје и кренули на владарску резиденцију. Како је војска одбила наређење да пуца на демонстранте, **краљу Лују Филипу** (1830–1848) преостало је само да потпише абдикацију и побегне у Енглеску, након чега су револуционари прогласили Другу француску републику. За председника је изабран **Луј Наполеон Бонапарта**, нећак некадашњег цара Наполеона Бонапарте. Нове власти увеле су опште право гласа према којем су гласачи могли да буду сви мушкарци са навршеном 21 годином, док је за кандидате та граница била 25 година. Међу важнијим мерама издвајају се и омогућавање слободе штампе и укидање ропства у француским колонијама. Ипак, Друга француска република била је кратког века, пошто је њен председник 1852. године одлучио да преузме целокупну власт и круниса се за цара под именом Наполеон III. Овај чин означава почетак **Другог француског царства**.

Војска пуца на окупљени народ у Паризу

Револуционари проваљују у престону дворану краљевске палате

ПРОЧИТАЈ И ОВО

После пада Наполеона Бонапарте, француска скупштина је донела закон (1816) о протеривању свих чланова породице Бонапарта. Тако се у избеглиштву нашао и седмогодишњи Луј Наполеон Бонапарта. Након што је стасао, у два наврата је безуспешно покушао да се домогне власти (1836. и 1840. године). После другог покушаја осуђен је на доживотну робију, али је из затвора изашао после пет и по година, не одуставши од своје идеје. До 1848. године оснажена је легенда о Наполеону, а смрт свих блиских сродника првог француског цара учврстила је младог Луја Наполеона у веровању да је баш он судбински предодређен за стричевог наследника. Ипак, током председничке кампање није помињао царство, већ искључиво републику са општим правом гласа, сачекавши да прво буде изабран за председника (1848), а онда изведе државни удар и успостави Друго француско царство (1852).

Приказ жустре председничке кампање и политичког ривалитета између Луја Наполеона и његовог противкандидата генерала Кавињака

Франц Ксавер Винтерхалтер, Портиреш Наполеона III

Революција у немачким земљама

Революционари на улицама
Берлина

Антонио Музи,
Прошеривање Аустријанаца из Болоње, 1847.

Революционарни талас из Француске прелио се у суседне немачке земље. Немачка у то време није постојала као јединствена држава, већ је овај простор био подељен између педесетак различитих политичких јединица. Немири су захватили велике градове попут Минхена, Берлина, Франкфурта и Хајделберга. Революционари су тражили слободу штампе, право окупљања, бољи положај радника и **укидање феудализма**. Поред ових захтева, постојао је и снажан захтев за уједињење свих немачких земаља у једну државу. Ради остварења овог националног програма сазвана је велика скупштина у Франкфурту, у којој су учествовали представници свих немачких држава. Одлучено је да се формира **јединствена немачка национална држава**, а престо понуди пруском краљу. Међутим, **пруски краљ** није прихватио ову понуду због чега је питање немачког уједињења остало неостварено. Пруски краљ је одбио понуду због тога што би тако ујединио само северне и централне немачке државе, а јужни делови немачког простора би остали у Хабзбуршкој монархији (Аустрија, Тирол, па чак и Чешка, сматрани су делом географске Немачке). Пруски монарх се бојао и евентуалног рата са Хабзбурговцима, који нису желели да дозволе немачко уједињење без њиховог учешћа. Најзад, пруски краљ је одбијао да прими немачку круну од Франкфуртске скупштине и због свог конзервативног поимања државе и владарске власти. За њега је било нечувено да скупштина састављена од изабраних посланика нуди круну. То су могли само племићи, други владари немачких држава, људи њему равни по сталежу, али не и обичан народ и њихови посланици.

Революција у италијанским земљама

Италија је у време „пролећа народа“ била такође разједињена, с тим што су, за разлику од немачких држава које су биле самосталне, неки делови попут Ломбардије и Венеције били под влашћу Хабзбуршке монархије. Оваква политичка ситуација чинила је **питање уједињења** још сложенијим. Революција је избила најпре на Сицилији, а потом се проширила и на Апенинско полуострво. Осим националних захтева за уједињењем, изнети су захтеви да се укине феудализам и успоставе политичке слободе. У намери да спречи даље распламсавање народног незадовољства, неки владари италијанских држава пристали су на доношење либералнијих устава и укидање феудализма. Успеси су забележени и у Ломбардији и Венецији, одакле је наоружани народ успео да истера аустријске трупе и постави нове власти.

ПОЛМОВНИК

либералан – слободоу-
ман, у случају Устава
онај који грађанима
оставља веће слободе и
даје више права

Ипак, Аустрија се показала као исувише снажан противник, па је у наставку оружаних сукоба успела да забележи победе и да, до краја августа 1849. године, у потпуности угуши италијански револуционарни покрет.

Међу самосталним италијанским државама, својом важношћу током рада на националном уједињењу нарочито се истакла Краљевина Сардинија (Пијемонт).

Револуције у Хабзбуршкој монархији

Ситуација у Хабзбуршкој монархији била је утолико сложенија што су у њој, поред владајућег немачког народа, живели и бројни други народи попут Срба, Хрвата, Мађара, Чеха, Пољака и других, због чега ће се у границама ове државе јавити више револуционарних покрета са различитим социјалним и националним захтевима.

Прве **немире у Бечу** покренули су студенти почетком марта 1848. године. Њима се придружило грађанство и радништво. У покушају да угуши овај покрет аустријска влада је на улици извела војску, која је отворила ватру на демонстранте, усмртивши том приликом око педесет људи. Ово није поколебало револуционаре, па је влада ускоро увидела да се ситуација не може решити силом. Уз то, револуционарни покрети избили су и у остатку државе. Грађани су тражили политичка права и слободе, сељаштво укидање феудализма, а припадници националних мањина решење свог националног питања. Суочене са оваквим приликама, аустријске власти су пристале на давање општег права гласа и укидање феудализма.

Тражећи једнака права за све словенске народе, **Чеси** су подigli револуцију у Прагу, а **Пољаци** у Кракову. Њихове захтеве аустријска влада није ни узела у разматрање, већ је послала војску, која је оба покрета угушила у крви. За разлику од пољског и чешког, мађарски национални покрет задао је много више проблема Аустријској царевини. Тежећи да створе националну државу, **Мађари** су прогласили нову револуционарну угарску владу. Захтевали су да се Угарској у потпуности припоје аутономни делови Хрватске, Славоније, Ердеља (Трансилваније), као и Војна крајина, а затим су тражили статус унутар Монархије који је био скоро једнак самосталној држави. Осим владара са ограниченим моћима скоро их ништа не би везало за Хабзбурговце и Беч. Када је бечки двор то одбио, прогласили су 1849. године независну републику на челу са **Лајошем Кошутом**.

С друге стране, прокламовани су слобода штампе, говора, укидање феудализма, већа равноправност људи и друге социјалне и економске реформе.

Револуционари на барикадама
26. маја 1848. године у Бечу

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Један од напознатијих мађарских песника Шандор Петефи представља врло важну фигуру мађарског националног покрета 1848/1849. године. Како би ојачао револуционарни дух својих сународника, на самом почетку револуције, прочитао им је родољубиве стихове из свог дела под насловом *Песма нације*. Иначе, Шандор Петефи је снажно утицао и на наше књижевнике, попут Јована Јовановића Змаја и Ђуре Јакшића.

Михали Зики,
Шандор Петефи
чија „Песма нације“
окупио је народ
15. марта 1848.

Устанак у Прагу

ПОДСЕТИ СЕ

- Подсети се претходно стечених знања и наведи чланице Свете алијансе.

ПОДСЕТИ СЕ

- Подсети се револуција које су помињане у ранијим лекцијама и укратко објасни њихове узроке и последице.

Уметнички приказ револуционарних дешавања на улицама Париза 1848. год.

Павле Симић, *Српска Народна скупштина 1. маја 1848. године, 1848–1849*, Галерија Матице српске

Међутим, иако су тражили политичка права од бечког двора, нису били спремни да таква права дају другим народима на тлу Угарске. Стога су се ови народи (Срби, Хрвати, Словаци и Румуни) ставили на страну аустријског цара, дајући велики допринос у гушењу мађарске револуције. Ипак, мађарска војска показала је велику снагу, која је сломљена тек након што се Русија, као чланица Свете алијансе, умешала у овај сукоб и помогла аустријском цару **Францу Јозефу** (1848–1916) да очува своју државу. Сукоби мађарских снага са аустријском војском трајали су од јесени 1848. до лета 1849. године.

Срби у револуцији 1848/1849.

Као што је већ речено, права која су за себе тражили Мађари, не би важила за друге, немађарске народе на тлу Угарске. Међу овим народима налазили су се и Срби, који су због тога, у сукобу Мађара са аустријским властима, стали на страну ових других. Угарску краљевину, у којој су живели Мађари, срушили су Турци Османлије 1526, а након протеривања Турака ови простори су дошли под власт Аустрије. С временом је дошло до буђења мађарских националних осећања, па су 1848. године Мађари од бечког двора тражили равноправност и формирање посебне мађарске владе у Угарској. Како Беч није удовољио захтевима, настала је отворена побуна. Међутим, ова права важила би само за Мађаре, док би немађарски народи на подручју Угарске били обесправљени. Међу овим народима налазили су се и Срби, који су, у сукобу Мађара са аустријским властима, стали на страну ових других. У мају 1848. године српски народ је на **Мајској скупштини** у Сремским Карловцима одлучио да оформи своју посебну политичку јединицу коју је назвао **Српска Војводина**, а да карловачки митрополит понесе титулу патријарха. Први карловачки патријарх постао је дотадашњи митрополит Јосиф Рајачић (1842–1861). Било је предвиђено да на челу Српске Војводине буде српски војвода, док би извршну власт вршио Народни одбор. Географски гледано, Српска Војводина обухватала је Срем, Банат, Бачку и Барању.

Ипак, након гушења **Мађарске револуције** 1849, аустријске власти су, у намери да их награде за оданост, Србима учинили неке уступке који су били много мањи од онога што је тражено у мају 1848. Наиме, **Војводство Србија и Тамишки Банат** јесте било оформљено, али је ова територија била доста мања од оне проглашене на Мајској скупштини. Притом, у састав Војводства није ушла већински српска Војна крајина, па Срби у њему нису били најбројнији народ, него тек трећи по бројности (после Румуна и Немаца). Титулу војводе није носио Србин, већ аустријски цар, а центар није био у већински српском Новом Саду, већ у Темишвару. Ове одлуке изазвале су велико негодовање међу Србима, који су се осећали преваренима, тим пре што су у гушењу мађарске револуције поднели велике жртве. Војводство Србија и Тамишки Банат укинута је 1860. године одлуком аустријског цара, чиме је сав српски политички напредак, остварен у револуцији 1848/1849. године, у потпуности поништен.

Војводство Србија и Тамишки Банат

- Војводство Србија и Тамишки Банат (1849–1860) у оквиру Аустријског царства
- Делови војне границе у оквиру Аустријског царства
- Краљевина Славонија у оквиру Аустријског царства
- Краљевина Угарска у оквиру Аустријског царства
- Велика кнежевина Трансилванија у оквиру Аустријског царства
- Кнежевина Влашка у оквиру Отоманског царства
- Кнежевина Србија у оквиру Отоманског царства
- Босански пашалук у оквиру Отоманског царства

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Међу бројним српским официрима који су служили у аустријској војсци био је и Симеон Пишчевић (1731–1797). Због незадовољства реформама Марије Терезије, о чему је већ било речи, одлучио је да напусти аустријску службу и, попут многих Срба, живот настави у Русији. Његови мемоари представљају драгоцен извор података о животу како Срба у Хабзбуршкој монархији, тако и Срба у Царској Русији. Осим што су вредан историјски извор, ови мемоари послужили су и као инспирација великом српском књижевнику Милошу Црњанском за писање романа *Сеобе и Друја књија Сеоба*. Једну посету патријарху Арсенију IV Јовановићу, који је током Друге велике сеобе Срба 1739. из Пећи прешао у Сремске Карловце и тамо преузео упражњено место митрополита, Пишчевић овако описује:

„Патријарх је и поред своје дубоке старости живео раскошно. Код њега је било све како треба. Имао је доста послуге, али и старешина послуге и скоро сви остали били су већином Немци. Како је тог дана био његов рођендан, сва је послуга била у богатим ливрејама. За време ручка свирала је музика.”

Симеон Пишчевић, *Мемоари*, прев. С. Матић, Нови Сад: Матица српска; Београд: Српска књижевна задруга, 1972.

ЗАДАТАК

У лекцији *Свакодневни живот и култура њочешком индустријској доба (до средине XIX века)* налази се опис једне сеоске куће на Фрушкој гори, настао из пера монаха Герасима Зелића. Упореди га са описом живота на патријарховом двору који нам је оставио Симеон Пишчевић. Да ли је међу српским становништвом у Хабзбуршкој монархији било разлика?

Фердинанд Шредер,
Карикајурални приказ
гушења револуција у
Европи 1848/1849.

Последице „пролећа народа”

Ако посматрамо резултате које су иза себе оставиле револуције током „пролећа народа”, видећемо да су у националном погледу они били веома скромни. Наиме, ниједан покушај националног уједињења или отцепљења није био успешан, али су, са друге стране, националне идеје биле пробуђене и чекале су повољан историјски тренутак да би се оствариле. Много већи успех револуције су оствариле на социјалном плану. Захваљујући револуцијама 1848/1849, **феудални поредак је укинут** у свим европским земљама, задржавши се само у Русији и областима под контролом Османског царства. Такође, важне социјалне последице револуција представљају укидање ропства у француским колонијама, проширивање бирачког права и сузбијање владарског апсолутизма.

САЖЕТАК

Иако су велике силе окупљене на конгресу у Бечу 1815. године донеле одлуку о враћању предреволюционарног стања и његовог трајног очувања, показало се да ће ова замисао моћи да се одржава само силом и уз велике напоре. Наиме, међу становништвом свих слојева заживеле су нове идеје и нови погледи на свет, што је често доводило до револуција, које су снажно уздрмавале поредак установљен на Бечком конгресу. Најснажнији и најмасовнији револуционарни покрет избио је 1848. године. Због чињенице да је покрет захватио велики простор, укључујући бројне народе, година 1848. симболично је названа „пролеће народа”. Револуционари су пред власти износили социјалне и националне захтеве. Упркос неким почетним успесима, све револуције су биле угушене следеће, 1849. године. Ипак, револуције нису биле без успеха, јер је захваљујући њима дошло до бројних промена на социјалном плану.

ПИТАЊА

- Шта је представљало највећу препреку одржавању поретка установљеном на Бечком конгресу?
- Да ли постоји нека веза између Бечког конгреса и руске помоћи Хабзбуршкој монархији приликом гушења мађарске револуције? Образложи.
- Због чега су словенски народи са подручја Угарске одлучили да стану на страну бечког двора током мађарског покрета за оснивање националне државе?
- Наведи један пример националне и један пример социјалне револуције.
- Опиши положај Срба у Хабзбуршкој монархији током Мађарске револуције 1848/1849. године.
- Наведи најзначајније последице „пролећа народа”.

НАСТАНАК НЕМАЧКЕ И ИТАЛИЈЕ

национално уједињење / Краљевина Сардинија (Пијемонт) / Ђузепе Гарибалди / Виторио Емануеле II / Пруска / Друго немачко царство / Вилхелм I

КЉУЧНЕ РЕЧИ

■ Који су били главни захтеви револуционара у италијанским и немачким земљама током „пролећа народа“?

ПОДСЕТИ СЕ

Уједињење Италије

Током револуционарне 1848. и 1849. године идеја италијанског националног уједињења доживела је потпуни крах. Такође, све социјалне тековине револуције биле су углавном поништене, изузев у **Краљевини Сардинији (Пијемонту)**, јединој држави у којој није обновљен апсолутизам. У осталим италијанским државама дошло је до снажног обрачуна са свим идејама револуције, па су тако укинута устава, штампа је строго контролисана, спровођени су полицијски и судски прогони, те је уведена страховлада као начин држања грађана у покорности.

Ипак, као што је речено у претходној лекцији, једном рођена идеја националног јединства италијанских држава више није могла да се угуши. Она је преживела 1849. годину и већ педестих година XIX века опет је постала актуелна. Њен главни носилац била је Краљевина Сардинија (Пијемонт), држава смештена на северозападу Апенинског полуострва. Око ње су се окупиле остале италијанске државе. И овога пута као највећи противник италијанског уједињења показала се **Хабзбуршка монархија**, која није хтела да се одрекне својих поседа (Ломбардије и Венеције). Међутим, Пијемонт је вештом дипломатијом успео да обезбеди подршку Наполеона III, па се **Француска** укључила у сукоб (1859), притекавши Пијемонту у помоћ. Аустрија је претрпела пораз и морала је да се одрекне Ломбардије, која је прикључена Пијемонту.

Наредне, 1860. године, већинским изјашњавањем народа, Краљевини Сардинији су пришла три војводства: Модена, Парма и Тоскана. Поред Аустрије, велику препреку италијанском уједињењу представљала је Напуљска краљевина, велика држава која је обухватала јужни део Апенинског полуострва и острво Сицилију. Управо ће **Сицилија** постати жариште наредног устанка, који су у априлу 1860. године подигле присталице уједињења и незадовољно сељаштво. С намером да помогне устаницима, на југ Италије се, уз прећутну сагласност владе Краљевине Сардиније, упутио један одред од 1200 добровољаца предвођених чувеним револуционаром **Ђузепеом Гарибалдијем**. Овај поход, у историји познат и као „експедиција хиљаде“, био је успешан, напуљски краљ је протеран, а народ се огромном већином изјаснио за припајање Сардинијској Краљевини.

Непознати аутор,
Гарибалдијев улазак у Напуљ
1860. године

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Настанак једне од првих и данас најпознатијих међународних организација своје корене има у ратовима за уједињење Италије. Водећи беспштедне борбе, војске Пијемонта и Аустрије иза себе су, поред хиљада мртвих, остављале и хиљаде беспомоћних рањеника о којима нико није бринуо, те су они умирали ужасном смрћу. Таква је била и битка код села Солферино на северу Италије, вођена у лето 1859. Свега неколико сати после битке, поред бојног поља прошао је швајцарски трговац по имену Анри Динан (1828–1910). Ужаснут призором који је видео, анимирао је становнике Солферино да укажу помоћ рањеницима, без обзира на њихову припадност. Житељи Солферино су то и учинили претворивши сеоску школу у импровизовану болницу. Из овог догађаја изродиће се идеја оснивања Црвеног крста, која ће бити реализована неколико година касније у Женеви (1863). Иницијатор оснивања био је Швајцарац Анри Динан, а у част његове домовине, за знак организације узет је црвени крст на белој подлози. Касније је, због муслиманских земаља, знаку црвеног крста додат и знак црвеног полумесеца.

Анри Динан

Непознат аутор,
Анри Динан у Солферино, 1859.

ПОВЕЖИ ЗНАЊЕ

- Пошто је уједињење Италије извршено под руководством Пијемонта, име ове краљевине постало је синоним за државу око које се окупљају остале државе како би створиле већу творевину. Тако је Краљевина Србија приликом настанка прве државе Јужних Словена, названа пијемонтом југословенства. У овом значењу, реч се пише малим почетним словом.

ЖИВОТОПИС

Један од најпознатијих револуционара и највећих хероја ратова за уједињење Италије био је Ђузепе Гарибалди (1807–1882). Имао је бурну младост, током које се борио у Јужној Америци, због чега ће бити назван и „херојем два света“. За време боравка у Бразилу упознао је младу Ану Марију Рибейро (познату под надимком Анита), која ће му постати не само супруга него и верни пратилац и саборац у будућим борбама. Брак Ђузепеа и Аните Гарибалди веома добро изражава револуционарни дух и романтичарски занос времена у којем је настао. Током „пролећа народа“ брачни пар Гарибалди прелази у Италију и укључује се у борбу, иако је Анита била у другом стању. Револуција је у почетку била успешна, а Гарибалдијеви су боравили у новопроглашеној Римској Републици. Када је ова држава пала, одбили су понуду америчког конзула да их пребаци у САД и пробали да се домогну Венеције, последњег упоришта револуционара. Овај исцрпљујући марш изискивао је надљудске напоре, а трудна Анита није могла да их поднесе. Умрла је од маларије на једној фарми недалеко од Равене, ни за тренутак се не одвајајући од свог супруга и саборца. Ни Ђузепе није успео да стигне до Венеције, јер је његов одред разбијен, а он сам протеран из Италије, у коју ће се опет вратити крајем 50-их година XIX века и дати велики допринос у борбама за коначно остварење идеје о италијанској националној држави.

Еверт Аугустус Дикинк,
Ђузепе Гарибалди

ПОДСЕТИ СЕ

- Подсети се знања о романтизму. Шта подразумевамо под овим појмом?

Пруска војска у бици код Садове

Уједињење Немачке

Слично италијанском, и у немачком националном простору идеја стварања заједничке државе остала је жива и након пропасти револуције 1848/1849. Међу немачким државама најмоћније су биле **Пруска** и Аустрија, те ће ове две земље повести борбу за статус водеће силе у немачком свету. Осим дипломатских борби за наклоност немачких држава, ове две силе су водиле и рат. Након аустријског пораза у **бици код Садове** (1866), у данашњој Чешкој (Храдец Кралове), место предводника немачког уједињења припало је Пруској. Победа над Аустријом Пруској је донела и велика територијална проширења. За разлику од италијанског уједињења, у припојеним територијама није спровођено изјашњавање народа. Након ових успеха основан је **Севернонемачки савез**, у који је, поред Пруске као водеће државе, ушла још 21 немачка држава. Ван савеза нашле су се само четири државе на југу. Против њиховог уласка у Севернонемачки савез снажно је иступало Друго француско царство, не желећи велику и моћну државу у свом суседству. Ипак, оснаженој и захукталој Пруској није се могло стати на пут. Већ се током припрема за предстојећи сукоб показало колико је пруска војна организација надмоћнија у односу на француску. Такође, битну предност Прусима је доносила обавештајна служба захваљујући којој се у Пруској знало да Француска још није у потпуности спремна за рат, због чега је одлучено да се напад изврши што пре. Ипак, сплетом политичких околности, у Француској је преовладала ратоборна струја под чији је утицај потпао Наполеон III, те је заправо Француска била та која је преузела иницијативу, објавивши Пруској рат. Ово се показало као веома непромишљен потез, јер је Пруска у рат ушла са пола милиона спремних војника, док је Француска успела да мобилише тек 265 хиљада.

Немачко царство 1871. године

Рат је почео првих дана августа 1870. године, а Друго француско царство било је поражено свега месец дана касније. После пада царства основана је **Трећа француска република**, чији су представници наставили неуспешни рат са Прусима до почетка 1871. године. Сукоб је завршен потпуним тријумфом пруске војске, а главна последица била је проглашење немачког уједињења и настанак **Другог немачког царства**. Свечани чин проглашења симболично је обављен у дворцу Версај крај Париза средином јануара 1871. године. Титулу немачког цара понео је пруски краљ **Вилхелм I**. Што се територијалних промена тиче, Немачкој су, осим четири јужне државе, припојени и француски поседи Алзас и Лорена.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Од почетка рата против Француске 1870. године, пруска војска је била у офанзиви, док су Французи безуспешно покушавали да их задрже. После неколико пруских победа, једна велика француска армија била је блокирана у тврђави Мец. Њој је у помоћ кренуо лично цар Наполеон III. Не успевши да изврши деблокаду, цар је са својом војском био принуђен да се повуче у тврђаву Седан, коју су ускоро опколиле пруске трупе, те се и сам цар нашао у блокади. Пруси су ускоро тврђаву засули страховитом артиљеријском паљбом, па је обесхрабреном цару остало само да истакне белу заставу на тврђаву и прихвати статус ратног заробљеника, чиме је битка код Седана постала највећи пораз у дотадашњој француској историји.

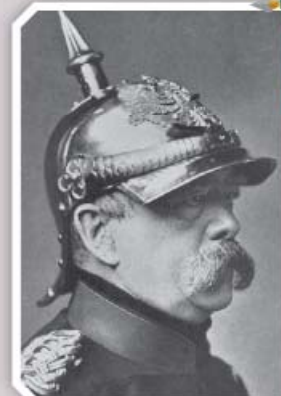

Предаја Наполеона III након битке код Седана 2. 9. 1870.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Једна од водећих личности немачког уједињења био је пруски канцелар Ото фон Бизмарк (1815–1898), личност врло чврстог карактера, због чега је добио надимак „гвоздени канцелар“. Једна од реченица његовог говора одржаног 1862. гласи:

„Важна политичка питања неће се решавати говорима и одлукама већине, као што је погрешно чињено 1848. и 1849. године, већ крвљу и челиком.“

Ото фон Бизмарк

САЖЕТАК

Након слома револуција током „пролећа народа“, у немачким и италијанским земљама наступиле су неповољне прилике за стварање националних држава. Међутим, тежња за националним државама остала је жива, па ће се током 50-их и 60-их година XIX века она опет актуелизовати и коначно донети резултате у виду стварања Другог немачког царства и Краљевине Италије. У оба случаја постојала је једна држава која је око себе окупила остале. У случају Немачке то је била Краљевина Пруска, а у случају Италије – Краљевина Сардинија. Док је Пруска цео процес уједињења извела захваљујући сопственим војним ресурсима, дотле је Краљевина Сардинија, као много слабија држава, била принуђена да се, поред војним, обилато користи и дипломатским средствима. Стварањем Немачке и Италије у Европи је настао један потпуно нови однос снага који ће потрајати до краја Првог светског рата.

ПИТАЊА

- Наведи најзначајније италијанске државе које су постојале на Апенинском полуострву пре 1861. године.
- Шта је утицало на став Аустрије према италијанском уједињењу?
- Због чега је вођен рат између Аустрије и Пруске 1866. године?
- Због чега се Француска противила немачком уједињењу?
- Пронађи сличности и разлике између немачког и италијанског уједињења.

ГРАЂАНСКИ РАТ У САД

Север / Југ / робови / аболиционизам / Абрахам Линколн / Конфедеративне Америчке Државе (Конфедерација) / Унија / ослобођење

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПОДСЕТИ СЕ

■ Како је било државно уређење Сједињених Америчких Држава након осамостаљења?

ПОЛМОВНИК

аболиционизам – покрет за укидање ропства

ЗАДАТАК

На основу карте пробај да одговориш на питање: да ли су све робовласничке државе биле на страни Конфедерације у Америчком грађанском рату?

Робови у пољу памука средином XIX века

Сједињене Америчке државе 1864. године.

- Државе чланице уније без ропства
- Државе чланице конфедерације
- Државе чланице уније са робовласништвом
- Територије које нису биле организоване као државе

Предратне прилике

Ситуацију у Сједињеним Америчким Државама још од 30-их година XIX века одликовала је једна дубока криза између северних и јужних држава, која се јавила на више нивоа. Пре свега, суштинску разлику између њих чинио је **начин привређивања**. Наиме, док је **Север** био високоиндустријализован, дотле је **Југ** највише прихода остваривао од плантажа памука на којима су радили **робови** афричког порекла. Како се повећавала производња памука, тако је растао и број робова на југу САД, премашујући, у неким државама, половину укупног броја становника. Предњачила је Јужна Каролина, где су робови средином XIX века чинили скоро 60% становништва. С друге стране, на северу је још од краја XVIII века почело да јача схватање о ропству као морално неприхватљивој институцији. Захваљујући таквом развоју мишљења, готово све северне државе САД су укинуле ропство на својој територији до почетка XIX века. Ово схватање ојачало је 30-их година XIX века, прераставши у снажан покрет назван **аболиционизам**. Његови представници захтевали су хитно укидање праксе држања робова. Такође, аболиционисти су помагали одбеглим робовима да се домогну слободу, иако је на снази био закон по којем је постојала обавеза враћања одбеглих робова власницима. Кршећи закон, на овај начин присталице укидања ропства додатно су погоршавале ионако лоше односе између Севера и Југа. Посебан проблем представљао је пријем нових чланица у састав САД, приликом чега би се отварало питање да ли ће оне бити робовласничке или слободне. Ипак, главни разлог за рат представљала је жеља неких држава Југа да искористе кризу насталу различитим погледима на ропство и остваре независност, плашећи се будућег јачања Севера, али и маштајући о блиставој политичкој будућности своје нове државе.

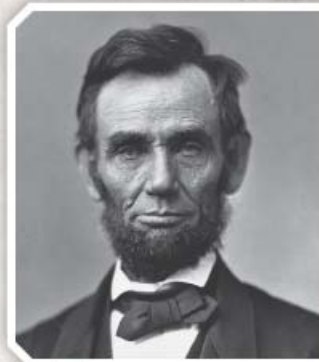
Ипак, главни разлог за рат представљала је жеља неких држава Југа да искористе кризу насталу различитим погледима на ропство и остваре независност, плашећи се будућег јачања Севера, али и маштајући о блиставој политичкој будућности своје нове државе.

Грађански рат

Прилику за решавање својих политичких тежњи државе Југа виделе су у избору **Абрахама Линколна** за председника САД 1860. године. Иако је Линколн током председничке кампање истицао како ропство треба да остане у оним државама у којима већ постоји, то није поколебало заговорнике отцепљења на Југу. Тврдећи да је на чело државе дошао човек непријатељски расположен према ропству и према Југу уопште, прва је **отцепљење** прогласила Јужна Каролина, а за њом још шест држава. Ове државе су почетком 1861. године оформиле нову политичку творевину под називом **Конфедеративне Америчке Државе (Конфедерација)**. За Абрахама Линколна отцепљење није било прихватљиво, те је оно проглашено незаконитим. Ратне операције започеле су у априлу 1861. године нападом јужњачких снага на једну тврђаву, након чега је Север предузео блокаду лука на југу земље. У наредних неколико месеци рат се распламсао. У рату су снаге Конфедерације браниле своју независност док су снаге одане Абрахаму Линколну покушавале да слома њихов отпор и врате их у састав САД, због чега су понеле назив **Унија**.

У крвавом сукобу који је потрајао наредне четири године, предност Севера огледала се у бројности становништва, бољем наоружању, развијенијој индустрији и количини ресурса. Уз то, комплетна морнарица САД остала је под њиховом контролом. Захваљујући морнарици, Север је био у позицији да блокира луке на југу, што је отежавало снабдевање и доводило до несташица. На почетку рата Унија је као свој главни циљ одредила успостављање ранијег јединства САД, док се питање укидања ропства јавило тек касније. Прве две године рата показале су да се сукоб неће брзо завршити. Дошло је до неколико крвавих битака у којима су обе стране показале чврсту решеност да истрају у борби. Током 1862. године, Абрахам Линколн званично је објавио **ослобађање** свих робова у побуњеним државама, што је за последицу имало и придруживање 200 хиљада припадника црначке популације војсци Уније. Наредна, 1863. година представља прекретницу у рату, будући да је тада Север остварио две одлучујуће победе: у **бици код Гетисбурга** (Пенсилванија) и у **бици за град Виксбург** на реци Мисисипи. У наредне две године Конфедерација је пружала очајнички отпор, наносећи Унији значајне губитке, али једини резултат било је одлагање коначног пада до пролећа 1865. године. Победа Уније била је потпуна, али скупо плаћена. Пред крај рата, као жртва атентата пао је и сам председник Линколн.

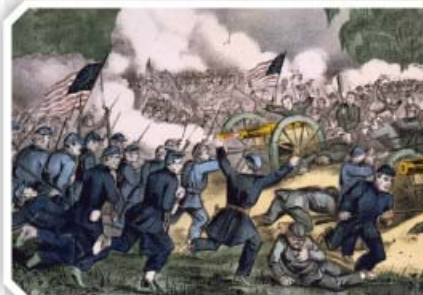
Абрахам Линколн

ПОЈМОВНИК

унија – здруживање, сједињење

Пропагандни материјал којим се црначко становништво позива да ступи у војску Уније. Напис на енглеском гласи: „Дођите и придужите нам се, браћо!”

Битка код Гетисбурга

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Током затишја између битака, припадници зараћених страна би понекад заборавили на непријатељства. Један јужњачки војник оставио је следеће сведочанство:

„Наши момци и Јенкији [јужњачки назив за северњаке] договорили би се да не пуцају једни на друге [...] размењујући дуван и кафу и новине, једнако мирно и љубазно као да нису укључени у међусобно касапљење.”

Jouce Appleby, Alan Brinkley, James M. McPherson,
The American Journey, New York: Glencoe/McGraw-Hill, 2003.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

У годинама које су претходиле Америчком грађанском рату владала је велика подвојеност између Севера и Југа. Једну од највећих тачака размимоилажења представљало је питање ропства. Док је пољопривредно орјентисани југ зависио од робовске радне снаге, стално повећавајући број робова, дотле се на северу јавило схватање које је ропство сматрало неморалним. Различитост у погледима доводила је америчко друштво до ивице сукоба. Страсти је додатно узбуркало једно књижевно дело под називом *Чича Томина колиба* (1852), књижевнице по имену Харијер Бичер Стоу (1811–1896). Као кћерка високог државног функционера, стекла је изврсно образовање, које је често стављала у службу заговарања идеје аболиционизма. Поменути роман је описивао тешке животне услове робова, носећи снажну поруку о потреби укидања институције ропства. Дело је постигло огроман успех и већ прве године је продато око 300 хиљада примерака. Утицај на јавно мњење био је огроман, и док је на северу *Чича Томина колиба* побрала симпатије, дотле је на југу изазвала бес и снажна негодовања због чега ће Абрахам Линколн, приликом упознавања са књижевницом, духовито изјавити да је грађански рат заправо избио због њене књиге.

Харијет Бичер Стоу

Поседице рата

Амерички грађански рат представља најразорнији сукоб вођен на тлу САД. Иза њега су остали опустошени предели, као и велики људски и материјални губици. Животе је изгубило око 600 хиљада војника. Југ је био економски потпуно уништен, а нарочито су пострадали његови велики центри попут Ричмонда и Атланте, што ће изазвати горка осећања чак и код неколико наредних генерација јужњака. Рат је Северу донео индустријску обнову, али исто тако и губитке од око 350 хиљада људи. Директна последица победе Уније била је очување САД и јачање федералне владе у односу на појединачне државе. Захваљујући победи, ропство је коначно укинато, а милиони робова стекли су слободу поставши грађани Сједињених Америчких Држава.

САЖЕТАК

Грађански рат у САД трајао је од 1861. до 1865. године. Узроци рата леже у све већем удаљавању индустријализованог Севера и пољопривредног Југа. Највећу разлику чинио је начин привређивања, а из ње су исходиле све остале разлике, попут политичких и моралних. Неслагања су се најжешће испољавала на пољу робовласништва, често доводећи до ивице сукоба. Ипак, рат није избио директно због питања робова, већ због жеље неких јужних држава да иступе из састава Сједињених Америчких Држава. Њихова жеља била је мотивисана страхом од јачања превласти Севера, али и плановима о развијању сопствене државе. Искористивши избор Абрахама Линколна за председника државе, политичко вођство Јужне Каролине прогласило је отцепљење, а овај пример следило је још шест јужних држава. Отцепљене земље основале су Конфедералне Америчке Државе. Њима су се супротставиле снаге Севера (Унија) тежећи да спрече распад САД. Ово је довело до крвавог грађанског рата у коме је победу, по цену великих губитака, однела Унија. Последице рата били су огромни материјални и људски губици, јачање утицаја федералне владе и укидање ропства.

ПИТАЊА

- У чему се огледају највеће разлике између северних и јужних америчких држава?
- Због чега су северне државе назване Унијом?
- Који је главни узрок избијања Америчког грађанског рата?
- Због чега се 1863. година сматра прекретницом у рату?
- Наведи најважније последице Америчког грађанског рата.

ДОБА ИМПЕРИЈАЛИЗМА И КОЛОНИЈАЛИЗМА

империја / колонија / империјализам / „цивилизаторска мисија“ / дарвинизам / расизам

■ Које су биле највеће европске силе након 1871. године?

Епоха империјализма

Епоха империјализма или, како се још назива, доба **империја** обухвата последњу трећину XIX и почетак XX века. Главну карактеристику овог раздобља чине бројни покушаји великих сила да се, ради остварења материјалне користи или утицаја, домогну што већег броја **колонија** и на тај начин створе империје. Оваква политика великих сила названа је **империјализмом**, одакле потиче и поменути назив епохе. Колоније су обезбеђивале извор јефтине радне снаге и природних богатстава, проширење тржишта, те побољшање стратешког положаја. До краја XIX века, континенти на којима се одвијала најснажија колонијална активност били су Африка и Азија, где су се врло често сударали колонијални интереси империја, што је повремено доводило до политичких криза и затегнутих односа. У намери да оправдају колонизовање велике силе су често истицале разне идеолошке аргументе. Један од њих био је тзв. **цивилизаторска мисија**. Овај изговор подразумевао је став по којем су становници колонија на толико ниском цивилизацијском нивоу да им је потребна помоћ Европљана како би се овај ниво подигао. Веома популаран начин правдања колонизације представљало је позивање на Дарвинову теорију према којој способније и јаче јединке преживљавају, а оне слабије, према природи ствари, нестају. Заговорници империјализма су ово Дарвиново учење недопустиво пребацили у поље људских односа, где се оно никако није могло применити. Довођење **дарвинизма** у везу са колонизацијом имало је за последицу јављање **расизма**. Последице империјалистичке политике биле су веома погубне по колоније и њихове житеље. Природна богатства су искоришћавана преко сваке мере, становништво је било обесправљено, често подвргавано исцрпљујућем присилном раду, који је неретко доводио и до смртности, а њихове културе бивале су осуђене на пропаст.

ЗАДАТАК

Погледај илустрацију и закључи која је њена порука.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПОДСЕТИ СЕ

ПОЈМОВНИК

империја – држава која је успела да своју власт или утицај прошири и на територије изван својих граница

империјализам – тежња за стварањем империје

мисија – у црквеном смислу, деловање међу некрштеним народима како би се преобратили у хришћанство; у време империјализма задатак мисија био је цивилизацијско преобраћање

расизам – схватање да се људи деле према раси (најчешће се то односи на боју коже) на мање и више вредне, способне или паметне; расистичко понашање подразумева да се људима друге расе не признају иста права ни могућности под изговором да они тога нису вредни

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Стварање империја и њихова колонијална политика били су тесно повезани са још једном негативном друштвеном појавом, расизмом. Следбеници расистичких теорија сматрали су да међу расама постоје разлике у погледу морала, интелекта и способности. Овакав поглед требало је заправо да оправда поредак у којем је бела раса привилегована и владајућа. Оцем модерног расизма сматра се

француски филозоф Жозеф Артур Гобино (1816–1882), који је својим делом *Есеј о неједнакости људских раса* покушао да свакој од три расе припише одређена својства и према њима им одреди и место у друштву. Тако је за жуту расу записао да је заинтересована за материјално, да постиже добре резултате у трговини, али да су њени припадници физички слаби, склони падању у стање безвољности и без способности теоријског промишљања. Црној раси Гобино је приписао добру развијеност чула и низак ново интелегенције, док је насупротив томе за белце тврдио да су не само интелигентни него да, за разлику од других раса, поседују племените особине попут части, духовности и љубави према слободи, а издвајају се и лепотом и снагом. Гобинове теорије касније ће бити широко прихваћене у нацистичкој Немачкој, где ће одломци из његових дела бити коришћени и у настави.

Жозеф Артур Гобино

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Филм *Лејенда о Тарзану* из 2016. године бави се проблемом суровости белгијске колонијалне управе у Конгу.

Приказ поделе Кине између империја. На слици су британска краљица Викторија, немачки цар Вилхелм II, руски цар Николај II, Маријана, симболички приказ Француске Треће републике, и ратник-самурај који представља Јапан.

Колонијалне силе

Највећа колонијална сила крајем XIX и почетком XX века била је **Велика Британија**, којом је дуговечно владала краљица Викторија (1837–1901). Због ове владарке читава епоха понеће назив **викторијанско доба**. Њено колонијално царство није настало одједном, већ је изграђивано вековима, а **колонијализам** је у XIX веку постао главни принцип британске спољне политике. Овај принцип имао је велику подршку у јавности због веровања да колонијална богатства доносе благостање свим Британцима, као и да се тамошње становништво културно развија захваљујући „цивилизаторској мисији“. Бројне књиге и чланци у новинама имали су задатак да ова веровања што више рашире и учврсте међу народом у Великој Британији. На оваквим темељима створена је огромна империја, која је обухватала велике области Северне Америке, Африке, Азије и Аустралије. Међу њима, својом величином и значајем су се издвајали Канада, Индија, Аустралија и поседи на југу Африке. Почетком XX века британска империја протезала се на толико великом подручју да се говорило како у њој „сунце никада не залази“.

Према површини колонијалних поседа, на другом месту налазила се **Француска**. Највећи део њених поседа простирао се на афричком континенту (Тунис, Алжир, Мароко, велики део западне Африке и острво Мадагаскар), док је на подручју Азије француска колонијална власт успостављена над Индокином (данашње државе Камбоџа, Лаос, Мјанмар, Тајланд и Вијетнам).

У мање колонијалне силе спадале су **Холандија**, која је контролисала највећи део данашње Индонезије, и **Португал**, чији поседи су се налазили у Анголи и Мозамбику. Као стара колонијална сила, **Шпанија** је у XIX веку изгубила ранију моћ, успевши да до почетка XX века под контролом држи само мање области у северној Африци и данашњу Екваторијалну Гвинеју.

Борба за колоније

Поред наведених империја, које су своја колонијална царства градили још од времена великих географских открића, у борбу за колоније крајем XIX века укључиле су се две нове силе, **Немачко царство** и **Краљевина Италија**. Као државе које су тек настале, оне су затекле једно стање подељености света у којем су морале да се изборе за своје место. У овој борби предњачила је Немачка, која је наглим војним и индустријским развојем с временом стекла статус водеће европске силе, али њено колонијално царство није осликавао политичку стварност. Другим речима, број и површина немачких колонијалних поседа нису били у складу са њеном стварном снагом, због чега је Немачка агресивно инсистирала на новој расподели колонија. У овом инсистирању лежи корен глобалног сукоба познатог као **Први светски рат**. До почетка овог сукоба Немачка ће успети да своју власт оствари у деловима Африке (данашњи Камерун, Того, Намибија и Танзанија и Руанда). Ипак, иако је током последњих 15 година XIX века увећала своју империју за око милион и по квадратних километара, Немачка је сматрала да јој као највећој европској сили припада много више, због чега ће наставити са својом **империјалистичком политиком**. Краљевина Италија није била тако моћна као Немачка, али је ипак успела да потчини део данашње Сомалије, а пред почетак Првог светског рата и део данашње Либије, до тада под влашћу Османског царства.

Током последње деценије XIX века, као одговор на империјализам европских земаља, **Сједињене Америчке Државе** такође почињу да воде овакву политику, припојивши Хаваје, а након победе у краткотрајном рату против Шпаније (1898) освојени су Филипини, острво Гуам и Порторико.

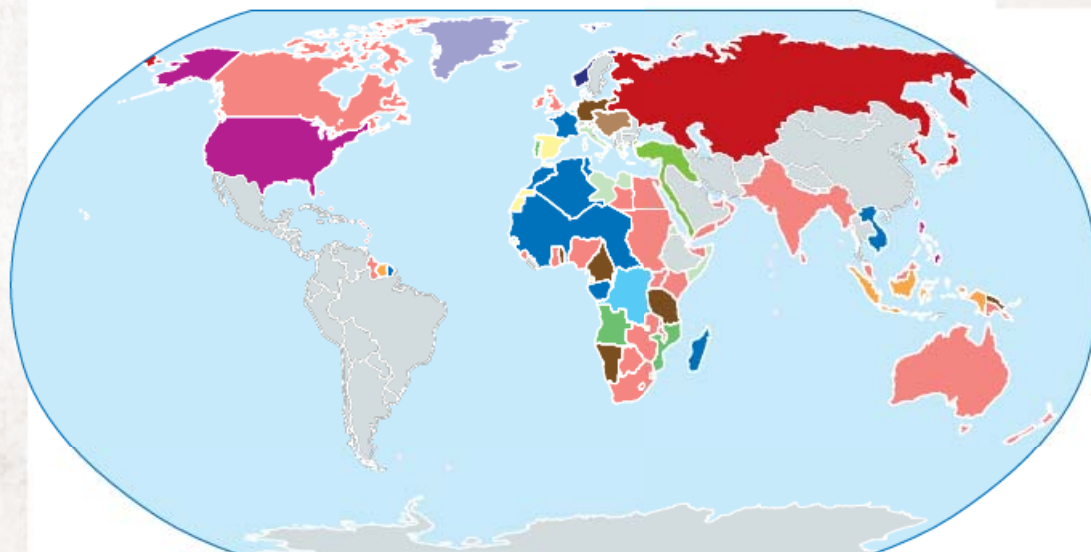
ПРОЧИТАЈ И ОВО

Ширећи своје поседе, империје су често сламале отпор локалног становништва које није желело колонијалну потчињеност. Тако су се крајем 80-их година XIX века Британци суочили са моћним краљевством Зулу, које се налазило у јужној Африци. Иако су освајачи били снабдевени савременим ватреним оружјем, а Зулу ратници углавном примитивним оружјем попут копаља и стрела, покоравање није извршено лако. Напротив, Британцима је у бици код брда Исандлуана (1879) нанесен страховит пораз, након којег је само 50-ак британских војника остало у животу.

Зулу ратници

Свечаност приликом припајања Хаваја Сједињеним Америчким Државама 1898. године

Колонијална подела света пред почетак Првог светског рата

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Једна од најтежих последица колонизаторске политике било је нечовечно поступање према староседеоцима колонија које је често било праћено суровим физичким кажњавањем. Због овога је долазило чак и до истребљења појединих домаћих популација. Тако су током белгијског управљања Конгом (1885–1908) почињени масовни злочини над локалним становништвом како би се оно натерало да учествује у изразито нехуманом послу сакупљања каучука из којег се добијала природна гума. За оне који би одбили да учествују у овом послу, или га не би радили довољно ефикасно према стандардима

Гумена змија са ликом белгијског краља Леополда II

колонизатора, примењиване су страховите одмазде у којима су понекад цела села заједно са својим житељима била збрисана са лица земље. Осим убистава нарочито сурове су биле казне одсецања руку, бичевања, узимања талаца и сл. Овакви случајеви забележени су и у другим колонијама. Тако је као последица британске колонијалне политике збрисана домаћа популација са Тасманије, а немачко колонизовање источне Африке довело је до једног од првих геноцида у XX веку.

ПОЛМОВНИК

геноцид – злочин који за циљ има потпуно или делимично уништење неке националне, верске или расне групе

САЖЕТАК

Период који обухвата последњу трећину XIX и почетак XX века назива се доба империја или епоха империјализма. Главну карактеристику овог раздобља чине покушаји великих европских сила да створе пространа царства (империје) путем заузимања или потчињавања територија (колонија) у неразвијеним деловима света. Како би се оправдала ова политика, посезало се за разним изговорима, од културолошких, преко економских до расистичких. Водеће колонијалне силе биле су Велика Британија и Француска, којима су конкуренцију правиле новонастале државе Немачко царство и Краљевина Италија. На самом крају XIX века империјалистичку политику почињу да воде и Сједињене Америчке Државе. Последице колонизације биле су веома тешке по колонизоване територије и тамошње становништво, а једна од последица биће и заоштравање односа између великих сила, које ће 1914. године довести до Првог светског рата.

ПИТАЊА

- Шта је империјализам?
- Објасни како су европски колонизатори правдали свој однос према колонијама.
- У чему лежи разлог немачког незадовољства бројем својих колонија?
- Наведи најзначајније енглеске и француске колоније.
- У каквом односу стоје империјализам и Први светски рат?

1. Заокружи слово **Т** ако је тврдња тачна и слово **Н** ако је тврдња нетачна.

На Бечком конгресу (1814/1815) велике силе су исказале намеру да Европу врате у стање пре Француске револуције.

Т **Н**

После слома Наполеона 1815. године, у Европи није било револуционарних дешавања све до 1848. године.

Т **Н**

Главни носилац идеје италијанског уједињења била је Напуљска краљевина, смештена на југу Апенинског полуострва.

Т **Н**

Главни носилац идеје немачког уједињења била је Краљевина Пруска.

Т **Н**

На почетку грађанског рата у САД снаге Севера су као свој главни циљ истицале укидање ропства.

Т **Н**

У својој основи расизам је представљао изговор за колонизовање и лош однос према тамошњем становништву.

Т **Н**

2. Поред објашњења напиши појам на који се то објашњење односи.

а) територија под контролом империје _____

б) држава која је успела да своју власт или утицај пришири и на територије изван својих граница _____

в) учење по којем припадност некој раси одређује друштвени положај појединца _____

г) покрет у САД који се залагао за укидање ропства _____

3. Повежи територије са државама које су имале контролу над њима.

Велика Британија ■

■ делови Индонезије

Француска ■

■ Камерун

Холандија ■

■ Индија

Португал ■

■ делови Мозамбика

Немачка ■

■ Алжир

4. Хронолошки поређај наведене догађаје.

_____ проглашење Друге француске републике

_____ настанак Другог немачког царства

_____ завршетак Америчког грађанског рата

_____ битка код Садове

_____ битка код Гетисбурга

5. Препознај и напиши име личности са слике.

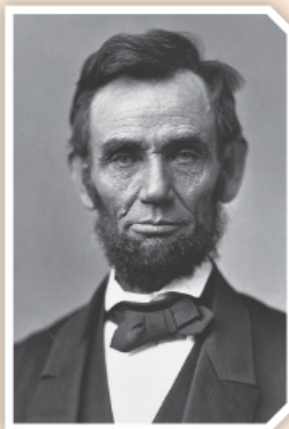
а)

б)

в)

6. Заокружи слова испред свих последица „пролећа народа”.

- а) настанак Немачке и Италије
- б) укидање феудализма у Хабзбуршкој монархији
- в) рађање расистичких идеја
- г) снажење улоге цркве у свакодневном животу
- д) укидање ропства у француским колонијама
- ђ) укидање ропства у САД

7. Допуни реченице, тако да тврдње буду тачне.

- а) Први владар уједињене Италије био је краљ _____.
- б) На настанак међународне организације Црвеног крста директно је утицала битка код _____, вођена _____ године.
- в) Свечани чин немачког уједињења обављен је у _____ средином јануара _____ године.
- г) Према површини колонијалних поседа, највећа империја крајем XIX и почетком XX века била је _____, док се на другом месту налазила _____.

8. Ако би неко живео у Паризу за време настанка Краљевине Италије, његова земља би била:

- а) Прва француска република;
- б) Друга француска република;
- в) Прво француско царство;
- г) Друго француско царство;
- д) Трећа француска република.

Заокружи слово испред тачног одговора.

СРБИЈА

1839–1858.

уставобранитељи / Вучићева буна / реформаторска делатност / Светоандрејска скупштина / Грађански законик / Начертаније

■ Због чега је кнез Милош напустио престо 1839. године?

Уставобранитељи

Назив **уставобранитељи** односи се на политичку групацију која је настојала да ограничи самовољу кнеза Милоша у Кнежевини Србији. Почетке овог деловања налазимо у 30-им годинама XIX века, дакле већ у првим годинама по стицању аутономије. У почетку овај назив није коришћен, већ је он усвојен тек од сукоба са **кнезом Михаилом**, из времена његове прве владавине (1839–1842). Главни носиоци уставобранитељске идеје били су **Тома Вучић Перишић**, **Аврам Петронијевић**, **Хаџи-Милутин Гарашанин** и његов син **Илија Гарашанин**. У својим политичким иступањима често су истицали да се они не буне против кнеза, већ да само бране устав од њега, због чега су се и назвали уставобранитељима. Борећи се против кнежевог апсолутизма, уставобранитељи су се истовремено борили да пруже правну сигурност обичном човеку, да обезбеде законе и судове, јер је пре њих све ово било у опсегу кнежеве личне воље. Ипак, начин на који је то постигнуто остављао је места за критику. Наиме, кнежева власт није ограничена народним представништвом (скупштином) него Саветом, у који нису улазили представници обичног народа, већ виши чиновници, што је значило да се кнез има саветовати само са њима, а не са народом. Другим речима, народ је добио приватна, али не и политичка права, јер ни на који начин није учествовао у управљању државом.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Чувени српски правник и историчар Слободан Јовановић за уставобранитеље је рекао:

„Уставобранитељима се зове она политичка странка која је извојевала устав од 1838; оборила кнеза Милоша 1839, а кнеза Михаила 1842; довела исте године на престо Александра Карађорђевића, и под његовим именом владала Србијом све до 1858, када је воспостављена династија Обреновића.“

Слободан Јовановић,
Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858),
Београд: Издавачка књижевница Напредак, 1925.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПОДСЕТИ СЕ

ПОЈМОВНИК

чиновник – државни службеник, вршилац јавне функције

Урош Кнежевић, Тома Вучић Перишић (по талботипији А. Јовановића), око 1857, Народни музеј Србије

Јован Исајловић, Литографија Аврама Петронијевића, Историјски музеј Србије

абдицирати – одрећи се престола, повући се са власти

Јован Исајловић млађи,
Кнез Милан на одру, 1839,
Народни музеј Србије

Прва владавина кнеза Михаила 1839–1842.

Након што је кнез Милош Обреновић абдицирао и напустио Србију 1839. године, власт је преузео његов старији син Милан Обреновић. Будући слабог здравља, овај владар је убрзо преминуо, проведши на престоу тек нешто мање од месец дана.

После смрти кнеза Милана, кнежевско звање је добио његов млађи брат, **Михаило Обреновић**. Промена на престоу није донела смиривање сукоба са уставобранитељима. Напротив, они су настављени великом жестином. У оваквим условима избијали су многи немири широм земље, који су нарочит подстрек добили када је Порта поставила Тому Вучића Перишића и Аврама Петронијевића за **саветнике** кнезу Михаилу. Ово је изазвало оштру реакцију присталица Обреновића, због чега су оба саветника са још неколико истакнутих уставобранитељских првака била принуђена да побегну из земље. У изгнанству су остали све до пролећа 1842.

године, када су се уз подршку султана вратили у земљу, а онда и подигли буну (у лето 1842) уперену против кнеза Михаила. Буна која је у народу позната као **Вучићева буна** била је веома добро организована и подржавана од османских власти, због чега је имала и велики успех. Пошто је заузет Крагујевац и разбијена кнежева војска, српски владар је одлучио да напусти земљу и побегне у Аустрију, чиме је окончана његова прва владавина.

Владавина кнеза Александра Карађорђевића 1842–1858.

На упражњени кнежевски престо, уставобранитељи су довели **Александра Карађорђевића**, сина Ђорђа Петровића. На овај начин сужена је аутономија Србије, будући да је **поништено начело наследности кнежевског звања** дато кнезу Милошу. Владавина кнеза Александра била је врло нестабилна, јер је све време остао у сенци оних којих су га довели на кнежевски положај. **Државни савет** у чији састав су улазили истакнути уставобранитељи био је најмоћнија установа у земљи, а његови чланови тежили су да што више прошире своја овлашћења. Ово тело имало је законодавну власт, а министри су бирани из реда саветника. Због велике моћи коју су уставобранитељи имали, период владавине кнеза Александра назива се и **добом уставобранитеља**. На унутрашњем плану, главну одлику овог периода чинило је стално сукобљавање Савета и кнеза, али и широка **реформаторска делатност** уставобранитеља која је за резултат имала знатно побољшање правног положаја грађана Кнежевине Србије. Сукоб на релацији кнез–Савет свој врхунац је доживео догађајем познатим као **Тенкина завера** (1857), када су уставобранитељи планирали да изврше атентат на кнеза Александра. Завера, која је иначе име добила по председнику Државног савета, Стефану Стефановићу Тенки, брзо је разоткривена, а то је дало повода кнезу да се сурово обрачуна са завереницима и уједно скрши моћ Савета.

Урош Кнежевић, Кнез
Александар Карађорђевић,
1852, Народни музеј Србије

Неке саветнике је присилно пензионисао, а оне директно укључене у заверу прво осудио на смрт, а потом, под притиском Порте, смртну казну преиначио у доживотну робију. Иако је јавност у почетку негативно гледала на заверенике, нечовечан начин на који је поступано са њима приликом спровођења у затвор, као и лоши услови у којима су тамо држани, довели су до промене става. У очима јавности сада је кнез био негативна личност која бездушно поступа са већ пораженим противницима. Инцидент је искористила и Порта, позивајући се на Турски устав, према којем је чланове Савета било могуће сменити само уз пристанак османских власти. Управо залагањем Порте, осуђени саветници су помиловани, а они пензионисани враћени на дужност. Без подршке великих сила, којима је одговарало да Србија има слабог владара, суочен са огромним незадовољством у народу, кнез Александар је пристао да се крајем 1858. године сазове Народна скупштина, на којој је требало да се реши питање његовог сукоба са Државним саветом. Ово заседање запамћено је и као **Светоандрејска скупштина**, јер је почело са радом на празник Светог апостола Андреја. Расположење на скупштини било је такво да је кнез Александар збачен са власти, а на његово место, по други пут, доведен је **Милош Обреновић**.

Велика пивара, место одржавања Светоандрејске скупштине

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Тенкина исповест сведочи о нехуманом односу кнеза Александра према затвореницима:

„У Кули [место тамновања завереника била је злогласна кула у Гургусовцу, данашњем Књажевцу] патња наша и безбожно поступање официра Тодора [управник затвора], који нас је глађу и зимом мучио, не да се описати. Четири месеца и десет дана издржавали смо грдне муке. Покојнога Рају [Радован Дамјановић, учесник завере] отрова Тодор, Цветне недеље и тако је са свима нама мислио по налогу кнеза Александра као што је после на испиту признао.“

Радомир Ј. Поповић, *Исповест Сџефана Сџефановића Тенке*, Мешовита грађа Miscellanea, књига 21, Историјски институт: Београд, 2003.

Урош Кнежевић, Сџефан Сџефановић Тенка, 1850, Народни музеј Србије

Унутрашња политика уставобранитеља

Речено је како је главни правац уставобранитељској унутрашњој политици давало њихово уверење о потреби да се ограничи владарева моћ и обезбеде основна права грађана, пре свега лична и имовинска сигурност. Следећи ове тежње, уставобранитељи су 1844. године издали свој најважнији законски акт под именом **Грађански законик**. Захваљујући овом акту приватна имовина је проглашена неповредивом, а исти статус имала су и лична права појединца (једнакост пред законом, законска заштита природ-

ЗАКОНИКЪ ГРАЂАНСКИЙ

ИЛИ
КНЯЖЕСТВО СРБСКО.

ОБНАРОДОВАНЪ
На Благовети 23. Марта 1844. године.

У БЕОГРАДУ,
У Княжевичевом Княжестве Србскомъ.

Грађански законик, 1844.

АЛГЕБРА

УСТРОБНА

НА

УПОТРЕБЛЕНИЈЕ

СЛШАТЕЛЈА ФИЛОСОФИЈЕ

У

ЛИЦЕУМУ КНЯЖЕСТВА СЕРБИЈЕ,

ОДЪ

АТАНАСИЈА НИКОЛИЋА,

Професора Математике у Лицеју и Директора
Централне Библиотеке.

Ђорђе Л. Поповић

У БЕОГРАДУ,

У КРАЈЕВОМ ТИПОГРАФСКОМ ПРЕДПРИЈЕТИЈУ СЕРБИЈЕ.

Алгебра професора
Атанасија Николића један
је од првих уџбеника из
математике за полазнике
Лицеја

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Током владавине уставобранитеља, у Кнежевини Србију дошао је велики број Срба из Хабзбуршке монархије. Међу њима нашла се и Катарина Ивановић (1811–1882), прва српска школована сликарка. Школовала се у Пешти, а потом у Бечу, где су њени радови привлачили велику пажњу стручне јавности. У Србију је дошла 1846. године. За време њеног краткотрајног, али за културни живот Србије врло значајног боравка, настали су многи значајни портрети попут портрета Персиде Карађорђевић, супруге кнеза Александра.

ЗАДАТАК

Погледај табеларни приказ раста броја школа и ученика током владавине уставобранитеља преузет из књиге: Срећко Ђунковић, *Школство и просвета у Србији у XIX веку*, Београд: Педагошки музеј, 1971, па одговори на питање.

Школска година	Број основних школа	Број ученика
1835/1836.	62	2514
1845/1846.	187	6201
1857/1858.	298	10518

Шта мислиш: због чега је уставобранитељима било важно да повећају број школа и њихову ефикасност?

Захваљујући реформама уставобранитеља побољшано је и материјално стање српског народа. Држава је градила путеве и давала кредите, те тако подстицала развој пољопривреде, трговине и рударства. Ипак, реформе спровођене у области чиновништва, судства и школства биле су много успешније него мере на економском плану.

Спољна политика уставобранитеља

На дипломатском плану, током владавине уставобранитеља, Кнежевина Србија је имала добре односе са Османским царством и Француском, све више се удаљавајући од Русије. Ипак, најснажније обележје спољне политике овог периода представља рад на постизању **националног јединства** српског народа, који је у том периоду живео у Османском царству и Хабзбуршкој монархији. Идејни творац оваквог националног програма био је **Илија Гарашанин**, у то време министар унутрашњих послова. Он је своје виђење националне политике изнео у делу **Начертаније** (*Нацрт*), насталом 1844. године. Према *Начертанију*, требало је извршити уједињење на основу основно историјског права, тј. обнове српске средњовековне државе. Тако би обновљена српска држава обухватала Србију, Црну Гору, Босну и Херцеговину, те Стару Србију. Према уређењу ова политичка јединица би била монархија која би у неком тренутку требало да добије царски ранг по узору на ону из времена владавине Душана Силног.

ЗАДАТАК

Истражи како су уставобранитељи помогли Србима у Хабзбуршкој монархији за време револуције 1848/1849. године.

Илија Гарашанин

ЖИВОТОПИС

Један од најважнијих српских државника у модерној историји и истакнута личност уставобранитељског покрета био је Илија Гарашанин (1812–1874). Државничку службу вршио је и за време владавине Обреновића, као и за време владавине Карађорђевића, заузимајући високе политичке положаје: био је министар унутрашњих послова, председник владе и министар спољних послова. Гарашанин је активно подржавао оснивање школа, обнову цркава и рад српских друштава у областима под влашћу Османлија како би се сачувао идентитет Срба на том подручју.

САЖЕТАК

Уставобранитељи су били политичка групација чији је главни циљ био ограничавање самовоље кнеза Милоша. Након што је кнез Милош абдицирао и на власт дошао прво Милан, а потом и Михаило Обреновић, сукоби између владара и уставобранитеља су настављени све док кнез Михаило није свргнут са власти, а на престо доведен кнез Александар Карађорђевић. Нови владар био је на власти од 1842. до 1858. године, а пошто су уставобранитељи имали пресудни утицај на све одлуке у Кнежевини Србији, овај период назван је добом уставобранитеља. Владавину уставобранитеља на унутрашњем плану карактеришу бројне реформе које су за резултат имале побољшање правног и материјалног положаја грађана, развој судства и школства, као и неке помаке у развоју привреде. На спољашњем плану политику уставобранитеља одредило је национално питање. Стално сукобљавање кнеза и Савета представљало је велики проблем који ће довести и до нове смene на престолу (1858).

ПИТАЊА

- Ко су били уставобранитељи и који су њихови главни циљеви?
- Наведи добре и лоше стране владавине уставобранитеља.
- Шта је *Начертаније*?

ПОВРАТАК ОБРЕНОВИЋА НА ВЛАСТ: СРБИЈА 1858–1868.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Преображењска скупштина / закон о стварању народне војске / инцидент на Чукур чесми / Балкански савез / либерали / атентат

ПОДСЕТИ СЕ

- Због чега је дошло до смене на престолу Кнежевине Србије 1858. године?

Друга владавина кнеза Милоша 1858–1860.

Пошто је на Светоандрејској скупштини одлучено да се с власти свргне кнез Александар Карађорђевић и на његово место поново постави **кнез Милош Обреновић**, политичке прилике у Србији знатно су се измениле. Наиме, вративши се у Србију (1859) и преузевши власт, кнез Милош је наставио да влада на исти апсолутистички начин како је то чинио током своје прве владавине. Устав из 1838. године није признавао, а пошто ипак није могао да га званично укине, чинио је све да игнорише његове одредбе. Тако је сменио раније чланове Савета и на њихово место поставио себи одане људе, а исто је учинио и са министрима. Многе чиновнике је отпустио из службе, а онима који су остали на својим положајима укинуо је почасна ословљавања („благородни“, „високоблагородни“ и слично), као и право да носе раскошне униформе. Својим наступањима према Порти, кнез Милош је покушавао да поврати аутономију, која је била ослабљена током борби са уставобранитељима. У том циљу тражио је од Порте укидање устава из 1838. године, враћање права по којем би престо наслеђивали чланови породице Обреновић, као и коначно иселјавање муслиманског становништва из Србије. До краја свог живота (1860) није успео да реши ниједно од ових питања, али је кроз њихово постављање дао правац будућој спољној политици Србије.

Павел Ђурковић,
Кнез Милош Обреновић
са шурбаном, 1824,
Народни музеј Србије

Делегација Светоандрејске скупштине уручује кнезу Милошу одлуку о његовом поновном постављању на чело Кнежевине Србије

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Нашавши се у затвору након повратка кнеза Милоша у Србију, Тома Вучић Перишић је кнезу послао једну молбу у којем је писало:

„Сети се, Господару, твога старог Вучића који ти је ваљао више пута; сети се шта је вредео за те Вучић пред Ђаковом буном; сети се колико ти је ваљао пред буном Милетином, па се смилуј и пусти немоћна старца да умре на миру у својој кући. Кад је секретар Јоксић прочитао кнезу молбу, кнез се осмехнуо и рекао Јоксићу да оде код Ћоре (тако је звао Вучића јер је овај остао без једног ока) и каже му: 'Сећам се ја Вучића из Ђакове буне; сећам га се и из буне Милетине, али га се још боље сећам с Метина брда [брдо поред Крагујевца одакле је Вучић 1842. године бомбардовао Крагујевца и разбио војску кнеза Михаила], с Врачара и од Шапца па, нека га где је, нека!' ”

Милан Ђ. Милићевић,
Кнез Милош у њричама, Крагујевац: Светлост, 1989.

ЗАДАТАК

На основу Историјског извора кажи: о којим биткама говори Тома Вучић Перишић, а о којим кнез Милош?

Друга владавина кнеза Михаила Обреновића 1860–1868.

Да Порта неће прихватити захтев за враћање наследности кнежевског достојанства Обреновићима било је јасно када је **кнезу Михаилу** 1860. године, након смрти његовог оца, бератом потврдила владарски положај. То је значило да му се титула кнеза не подразумева, већ да она мора да буде одобрена од највиших османских власти. У односу на период прве владавине, кнез Михаило је био много искуснији политичар, а време проведено у избеглиштву искористио је за стицање знања и државничких вештина. Захваљујући стеченом образовању, Михаило је често називан првим српским **просвећеним владарем**. Као и његов отац, сматрао је да треба укинути Турски устав или, да би се избегле кризе у односима са Портом, наћи начина да се његово поштовање заобиђе. Стога је, остављајући овај правни акт званично на снази, на народним скупштинама доносио законе којима су потискиване уставне одредбе. Законима донетим на **Преображењској скупштини** (1861) Државни савет је и даље остао законодавна власт, али је његове чланове постављао и смењивао кнез по свом нахођењу, а потврђивање закона било је у кнежевој искључивој надлежности. Саветници су лишени раније политичке моћи. Уколико би саветници учинили неки прекршај, судио би им редовни суд, без икаквог утицаја Порте, што је било супротно *Турском усџаву*. И Народна скупштина је била без већег политичког значаја будући да јој додељена улога саветодавног тела. Кнез је имао право сазивања и распуштања Народне скупштине, као и одређивања места њеног заседања.

Кнез Михаило је водио врло активну културну политику. Његовом заслугом је започета изградња зграде Народног позоришта у Београду.

Спољашња политика кнеза Михаила

Спољна политика кнеза Михаила била је одређена његовом тежњом да се покрене рат против Османског царства. Први корак ка реализацији овог плана било је доношење **закона о стварању народне војске**. Како је ово било супротно Уставу из 1838. године, дошло је до заоштравања односа са Портом. Ситуацију су додатно погоршавали чести инциденти и сукоби у градовима у којима су постојале турске војне посаде (Шабац, Београд, Смедерево, Кладово, Соко, Ужице). Један од најпознатијих је **инцидент на Чукур чесми** у Београду, који се збио 1862. године, када је турски војник тешко повредио српског дечака. Овај догађај изазвао је сукобе ширих размера, приликом чега су Османлије бомбардовале београдску варош, усмртивши дестине српских становника, уз причињивање велике материјалне штете. Кнез Михаило је искористио ове сукобе да тражи **исељавање Турака** из Србије. Криза је добила своје међународне одјеке, па се ускоро састала конференција великих сила. На заседању које је одржано у предграђу Цариграда (1862) нађено је средње решење, па је одлучено да се турско цивилно становништво исели из Србије, да се тврђаве Соко и Ужице поруше, али да се турске војне посаде задрже у Београду, Смедереву, Кладову и Шапцу. Тек 1867. године, услед унутрашњих неприлика, Османско царство ће пристати да повуче војску из преостала четири града, чиме ће **престати двовлашће** у Кнежевини Србији. Повлачење турске војске представљало је велики корак ка стицању потпуне независности Србије, а истовремено и велики политички успех кнеза Михаила. Од свих некадашњих обавеза које је српски народ имао према султану, остала је само обавеза плаћања годишњег пореза и обавеза истицања турске заставе на тврђави у Београду. Паралелно са **борбом за ослобођење** текла је и **борба за културни напредак и модернизацију** државе која би једној заосталој османској провинцији подарила европски изглед.

Дугорочно гледано, овај велики успех није представљао крај борбе за кнеза Михаила. Његов следећи корак био је окупљање балканских народа у један савез који би се коначно обрачунао са Турцима и протерао их са Балкана. Као резултат ових кнежевих тежњи настао је **Балкански савез**, који су, поред Србије, чиниле још Црна Гора, Румунија и Грчка. Основу савеза чинио је споразум Србије и Црне Горе (1866) којим је било предвиђено уједињење ових држава под влашћу кнеза Михаила. Српски кнез је водио преговоре и са угарским племићима, мађарским политичарима како би избегао неповољан став Аустрије о српском уједињењу. Дипломатска активност је била усмерена и на друге дворове у Европи, с променљивим успехом. Смрт кнеза Михаила (1868) означила је распад савеза, али је његова идеја остала жива до балканских ратова, када је успешно реализована.

Споменик на Чукур чесми у Београду, дело вајара Симеона Роксандића

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

У књизи Маринка Пауновића *Београд вечити град* (Београд: НУ Светозар Марковић, 1968) сазнајемо да је повлачење Турака из Србије 1867. године имало и свој церемонијални део који се одржао на Калемегдану. Том приликом је последњи београдски везир Али-Риза паша кнезу Михаилу симболично предао кључеве градова, које је српски владар требало да „чува“. Предаја кључева обављена је на једној свечаној трибини, која је била подигнута за ту прилику и свечано украшена цвећем, тробојкама и зеленилом. После читања фермана зачула се почасна паљба, а онда је Али-Риза паша пришао кнезу Михаилу, предао му кључеве на једном малом свиленом јастуку, истовремено му упућујући честитке. У том тренутку поново су се зачули топови, овога пута као поздрав српској застави која се свечано подизала на јарболу насупрот пашиног конака.

Споменик на Калемегдану постављен у знак сећања на предају кључева

Убиство кнеза Михаила

Упркос бриљантним успесима постигнутим у односима са Портом, владавина кнеза Михаила на унутрашњем плану стицала је све више противника. **Либерали**, група млађих интелектуалаца образованих у западним земљама, били су носилац отпора владавини кнеза Михаила. У својим захтевима тражили су већу улогу за Народну скупштину, слободу говора и штампе. Незадовољство либерала појачавало је Михаилово одлагање рата са Турцима, за које су се они здушно залагали. Њихови романтичарски погледи на политику нису узимали у обзир фактичко стање по којем је политика балканских држава зависила од држава великих сила.

На спољашњем плану, Аустрија и Османско царство су са подзрењем гледале на амбициозну националну политику српског кнеза. У таквим условима долази до **атентата** на кнеза Михаила (у пролеће 1868) у Кошутњаку (Београд). Убиство кнеза никада није расветљено у оној мери која би омогућила давање одговора на питање о наручиоцима убиства и стварним мотивима. Изношене су оптужбе на рачун Александра Карађорђевића и неких вођа либерала, али конкретни докази нису пронађени. Смрћу кнеза Михаила заустављен је један велики национални полет и занос који је настао још пре почетка Михаилове владавине, али који је у личности овога владара добио свог снажног покровитеља и популаризатора.

В. Катслер, *Литографија на којој је приказано убиство кнеза Михаила*

ЗАДАТАК

Упоређи одећу кнеза Михаила у којој је на приказаном споменику са одећом кнеза Милоша приказаног на слици на почетку лекције, па уз помоћ наставника пробај да одговориш на питање: чиме се објашњавају разлике у одевању ове двојице владара?

САЖЕТАК

Одлукама Светоандрејске скупштине Обреновићи су се по други пут нашли на челу Кнежевине Србије, прво Милош (1858–1860), а потом и Михаило (1860–1868). У наставку борбе за повећање опсега српске аутономије, Михаило је скупштинским одлукама успешно потискивао одредбе Устава из 1838. године. У истом циљу искоришћен је инцидент на Чукур чесми, након којег су Турци напустили преостале градове Кнежевине. Поред националне, кнез Михаило је водио и успешну културну политику. Ипак, на унутрашњем плану јавила се снажна опозиција у виду либерала, млађих интелектуалаца образованих у западним земљама. Михаило је убијен 1868. године, а овим догађајем је окончана једна врло важна и плодна епоха у историји наше земље.

ПИТАЊА

- Опиши држање кнеза Милоша према Порти након повратка на власт.
- Због чега је право наслеђивања кнежевског звања дато породици Обреновић било важно за Кнежевину Србију уопште?
- На који начин се кнез Михаило борио против одредби Турског устава?
- Који је био главни циљ Балканског савеза?
- Ко је све (у земљи и иностранству) био незадовољан владавином кнеза Михаила и зашто?

КНЕЖЕВИНА СРБИЈА НА ПУТУ КА ДРЖАВНОЈ САМОСТАЛНОСТИ 1868–1878.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

намесништо / Намеснички устав / Први српско-турски рат / Други српско-турски рат / Санстефански мир / Берлински конгрес / Дан стицања независности

ПОДСЕТИ СЕ

■ Какав је био међународни положај Кнежевине Србије након 1867. године?

Непознат аутор,
Кнез Милан Обреновић

ПОЈМОВНИК

намесништво – орган који у владарево име управља државом у случају владареве спречености (одсуства, болести, малолетности...)

Долазак на власт Милана Обреновића и владавина намесништва

Будући да кнез Михаило није имао законитих наследника, на чело државе доведен је **Милан Обреновић**, унук Милошевог брата Јеврема. У тренутку ступања на престо, нови владар је имао само четрнаест година, па је власт до његовог пунолетства вршило трочлано **намесништво**, које је током свог мандата успело да оствари значајне политичке резултате.

Намесници су били вођа српских либерала **Јован Ристић**, генерал **Миливоје Петровић Блазнавац** (бивши министар војни) и историчар и политичар **Јован Гавриловић** (бивши министар и научни радник). На унутрашњем плану превазиђен је сукоб са либералима, који су ускоро постали најутицајнија политичка група. На спољашњем плану успели су да од Порте издејствују враћање права наследности кнежевског звања династији Обреновић. Највећим успехом сматрало се доношење новог устава 1869. године. Значај овог правног акта названог **Намеснички устав** огледа се у чињеници да је донет без сагласности Порте, због чега представља први самостално донети устав у модерној историји Србије. За разлику од Сретењског, Намеснички устав је био прихваћен од стране великих сила, добивши на тај начин правну ваљаност. Устав је поделио законодавну власт између кнеза и **Народне скупштине**. Они су заједнички одлучивали о законима које је, према Уставу, предлагала влада, чије чије је чланове (министре) именовао кнез. Посланици скупштине, дакле, нису могли да предложе законе, већ само да гласају о законским предлозима владе коју је у потпуности контролисао кнез.

Намесништво које је управљало Србијом 1868–1872:
Јован Ристић, Миливоје Петровић Блазнавац и Јован Гавриловић

Кнез је, такође, морао да потпише и прогласи све законе да би они ступили на снагу, чиме је могао да блокира било који предлог владе. Према Уставу је кнез имао чак и право да у случају ванредне опасности сам издаје законе, без питања скупштине. Уколико би се десило да скупштина не прихвати предложене законе, влада и кнез могли су да је распусте и организују нове изборе. Скупштина је први пут постала део законодавне власти.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

У Прокламацији народу српском ујућеној од сиране чланова привременој намесништва пише:

„Најгрознијим и најподлијим убиством Србија је данас лишена свога прељубезног владоца. Остављајући праведној признателности свију наших саочевеника да оцене превелики губитак који је Србију овим несрећним случајем постигао, долепотписани испуњавају једну тужну дужност примајући у своје руке на основу земаљских закона власт привремених намесника књажевског достојанства и обзнањујући то свима властима и целом народу српском.”

Илија Ђукановић, *Убиство кнеза Михаила и догађаји о којима се није смело јавно говорити, Књига прва: Тоичигерска кашасирофа*, Ниш: Талија, 2020.

Велика источна криза

ПОДСЕТИ СЕ

- Подсети се знања о Источном питању. Која питања су решена након Велике источне кризе?

Велика источна криза (1875–1878) представља низ војничких и дипломатских активности започетих устанком у Херцеговини 1875. године (Невесињска пушка), а завршених конгресом у Берлину, три године касније.

Устанак се из Херцеговине проширио на Босну, а наредне године немири су избили и у Бугарској. Ратно расположење захватило је и **Кнежевину Србију**, којом је од 1872. године, као пунолетан, самостално владао кнез Милан Обреновић. Иста осећања показивала је и јавност у **Црној Гори**. Обе државе у почетку су се ограничиле на слање помоћи устаницима, да би у јуну 1876. потписале међусобни споразум, а потом и званично ступиле у рат против Османског царства.

Непознат аутор,
Краљ Милан Обреновић
полази у рат, 1876.

И. В. Громан, *Превоз рањеника
шоком српско-турских рајдова
1876–1878*, Војни музеј у Београду

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Стицање пунолетства кнеза Милана Обреновића 1872. године обележено је веома свечано. Том приликом изведена је и позоришна представа *Маркова сабља*, чији завршни део представља песма *Боже љравде*, данашња химна Републике Србије. Музику за ово препознатљиво дело компоновао је Даворин Јенко, а речи написао књижевник Јован Ђорђевић.

Карол Поп Сатмари,
*Прослава пунолетства кнеза
Милана Обреновића*

Већ на почетку сукоба показале су се слабости српске војске, у првом реду малобројност, слаба опремљеност и мањак војничких старешина. Ово је резултирало веома убедљивим и брзим поразом, који је, захваљујући посредовању Русије, прошао без територијалних губитака по Србију. Међутим, цена за учешће у сукобу названом **Први српско-турски рат** (јун 1876 – фебруар 1877) плаћена је хиљадама мртвих и рањених војника, као и финансијским губицима. Са друге стране, Црна Гора је бележила ратне успехе, међу којима се нарочито издвајају **битке на Вучијем долу** (код Билеће) и **на Фундини** (код Подгорице), вођене током 1876. године. Нови подстрек за борбу Србија је добила у пролеће 1877. године када је рат Османском царству објавила и **Русија**. По ступању у рат, Русија је тражила од Србије да се војно ангажује у сукобу, али је војно ослабљена Србија то учинила тек у децембру 1877. године, након што су Руси постигли неке војне успехе и послали Србима материјалну помоћ. Тако је почео **Други српско-турски рат** (децембар 1877 – фебруар 1878), у којем су српске снаге имале неупоредиво више успеха него у сукобу који му је претходио. Ослобођени су Врање, Ниш, Лесковац и Пирот, а примирјем између Руске и Османске царевине завршен је ратни део Велике источне кризе, након чега је реч имала дипломатија.

Стицање самосталности

Желећи да искористи победу над Османским царством пре него што се умешају велике силе, Русија је приморала Порту на потписивање уговора у месту Сан Стефано (предграђе Цариграда). Уговор направљен овом приликом – **Санстефански мир** – предвиђао је давање самосталности Кнежевини Србији, али и настанак велике бугарске државе, путем које би Русија вршила свој утицај на Балкану. Нова **бугарска држава** је, наиме, требало да се простире од дунавских граница са Румунијом на северу преко читавог централног Балкана све до Солуна на југу и до Дебра и Врања на западу. Читава данашња Република Северна Македонија, део јужне Србије са Врањем, као и део Грчке северно од Солуна би припали Бугарској. У тим областима је живело многобројно српско и друго становништво које се није изјашњавало као бугарско. Овакво решење изазвало је огромно разочарање у Србији јер је стварање велике Бугарске у знатној мери ишло на штету српских националних интереса. За коначни исход догађаја много важније је било негодовање Енглеске и Аустроугарске, којима је сметало ширење утицаја Русије. На њихову иницијативу сазван је **конгрес у Берлину** (у лето 1878), где је требало исправити одлуке Санстефанског мира.

Одлукама Берлинског конгреса Србија је добила самосталност и територијално проширење на четири округа: Нишки, Врањски, Топлички и Пиротски. **Дан стицања независности**, 2. јул 1878. године, био је празнично обележаван у наредним годинама. Иако је успех ратова вођених током Велике источне кризе био несумњив, јавност у Србији била је разочарана, пре свега одлуком конгреса да Босна и Херцеговина дође под управу (буде окупирана) Аустроугарске (иако и даље званично у саставу Османског царства), као и чињеницом да је највећи део Старе Србије остао изван наше државе. Ревидирана је и одлука Санстефанског мира о стварању велике Бугарске, па су створене аутономна Кнежевина Бугарска и аутономна провинција Источна Румелија. Важну последицу Велике источне кризе, у контексту спољне политике, представља окретање Србије од Русије ка Аустроугарској. Наиме, због исказивање руске подршке Бугарској, Србија је била принуђена да дипломатску потпору пронађе на другом месту, пристајући да Аустроугарској заузврат учини неколико уступака.

Антон фон Вернер,
Берлински конгрес, 13. јул 1878.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Кнежев указ о прослављању независности Србије

„Његово Височанство Књаз благоволео је, на предлог Министарског савета, издати овај Указ:

члан 1

Општа народна светковина успостављања независности и увећања Србије биће дана 20. јуна сваке године. Прва таква светковина биће 20. јуна идуће 1879. године.”

Милан Ристовић и др. (прир.), *Живети у Београду: докуменџа Управе града Београда*, књ. 4, 1868–1878, Београд: Историјски архив Београда, 2006.

ЗАДАТАК

Прочитај одабрани део из Кнежевог указа о прослављању независности Србије, па објасни због чега се у њему помиње 20. јун као дан стицања независности, ако је у лекцији речено да је то био 2. јул?

Одликовање за храброст које је кнез Милан установио након ратова за ослобођење

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

У Извештају о прослављању независности у Београду проналазимо следеће редове:

„Јуче, како је прокламована независност Србије, одма се могло видети лице готово на сваком човеку, весело и светлије него пре 2-3 дана што беше. Синоћ када је време осветлења настало, сваки је прилично стан осветлио, а по кафанама је света било доста, и веселио се, а чешће пута могло се чути: живио кнез Милан. Међутим, ишло је једно дете по кафанама и декламовало шта је народ српски био и шта ће још да буде под Миланом Обреновићем, срањујући га са Немањићима, и завршило своју беседу са живио Милан Обреновић IV, први краљ српски и свет се свуда таквом поздраву одазвао, а и дете је без да је оно искало, призивато и новцем даривано. Дете је неког Марка чувара из града и има му 8-9 година.”

Милан Ристовић и др. (прир.), *Живеои у Београду: докуменџа Уираве града Београда, књ. 4, 1868-1878*, Београд: Историјски архив Београда, 2006.

Границе Кнежевине Србије након стицања независности

Свакодневни живот и култура у Кнежевини Србији

У периоду између стицања аутономије и стицања независности, Кнежевина Србија била је земља са великом већином сеоског становништва, због чега су **земљорадња** и **сточарство** представљали преовлађујући облик привређивања. Удео Срба међу градском популацијом испрва није био велики, али је временом растао. До времена доношења Намесничког устава српско **грађанство** је чинило већину у скоро свим градским срединама. У Београду и Ужицу је било доста Турака до одласка њихових војних посада, а Јевреја и Цинцара, који су се бавили трговином и занатима, било је у свим градским језгрима. Градско становништво се највише бавило **трговином** и **занатима**. Што се пак образованости тиче, српска интелигенција била је махом школована у иностранству, иако су, нарочито од времена уставобранитеља, чињени покушаји да се подстакне развој домаћег школства и образовања. Недостатак материјалних средстава и друштвене специфичности онемогућио је држави да основно **образовање** прогласи обавезним све до 1883. године. Највећи део образованих људи запослење је налазио у државној служби, што их је чинило зависним од власти.

Први нараштај српских интелектуалаца школованих у иностранству названих „паризлије“ са собом је доносио и нови начин одевања. Један од њих је и Јеврем Грујић, истакнути правник и политичар, приказан на слици.

ЗАДАТАК

Размисли, па покушај да објасниш зашто је први нараштај српских интелектуалаца школованих у иностранству назван „паризлије“.

САЖЕТАК

Након убиства кнеза Михаила на престо је дошао његов рођак Милан Обреновић. Првих година његове владавине земљом је управљало намесништво (1868–1872), да би потом владао самостално све до 1889. године. Највећи успех Намесништва био је самостално доношење Устава 1869. године и превазилажење унутрашњег раздора са либералима. Глобална догађања током Велике источне кризе (1875–1878) нису заобишла Кнежевину Србију. Напротив, она је узела активног учешћа у њима, тражећи задовољење својих националних интереса. Берлинским конгресом, којим су ова догађања добила свој епилог, Србија је стекла независност и територијално проширење, али не и потпуно испуњење својих циљева. Од тридесетих година XIX века до стицања независности најбројнији слој српског друштва било је сељаштво, а сточарство и земљорадња били су најзаступљенији облици привреде.

ПИТАЊА

- ■ У чему лежи важност Намесничког устава?
- ■ Опиши државно уређење прописано Намесничким уставом.
- ■ Опиши држање Кнежевине Србије током Првог српско-турског рата.
- ■ Због чега је Русија заговарала стварање велике Бугарске?
- ■ Наведи главне одлике српског друштва између 1833. и 1878. године.

СРБИЈА 1878–1903: ВЛАДАВИНА МИЛАНА И АЛЕКСАНДРА ОБРЕНОВИЋА

Милан Обреновић / Тајна конвенција / краљевина / политичке странке / краљ Александар / Октоисани устав / Црна рука / Мајски преврат

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПОДСЕТИ СЕ

■ На који начин је Кнежевина Србија стекла државну самосталност?

Прилике у Србији након стицања независности

Држање Русије током Велике источне кризе, тачније њено давање предности Бугарској у односу на Србију, за последицу је имало промену правца српске спољне политике. **Кнез Милан Обреновић** је савезника нашао у Аустроугарској, мада је један број политичара, попут Николе Пашића, упозоравао на опасност тврдећи чак да народ српски у души више мрзи Немце него Турке. Ипак, то није поколебало српског владара, који је склопио неколицину уговора са **Аустроугарском**, од којих је најпознатија **Тајна конвенција**, потписана 1881. године. Овим актом Србија се обавезала да неће водити спољну политку супротну интересима Аустроугарске (што је значило и одрицање од борбе за Србе у Босни и Херцеговини), као и то да неће склапати споразуме са другим државама без њеног претходног одобрења. На овај начин Кнежевина Србија је знатно сузила своју самосталност. Заузврат, Аустроугарска је обећала да ће подржати ширење Србије према југу и уздицање српске државе у ранг краљевине. Управо захваљујући овој подршци кнез Милан Обреновић ће прогласом Народне скупштине од 6. марта 1882. године постати краљ, а дотадашња Кнежевина Србија постати **краљевина**. Осим значаја за краља и династију, проглашење краљевине имало је значај и за саму државу, будући да јој је подигло међународни углед.

Настанак политичких партија

Време владавине кнеза (од 1882. године краља) Милана Обреновића упамћено је и по настанку првих модерних **политичких странака** у српској историји: Народне радикалне странке, Либералне странке и Српске напредне странке.

Народна радикална странка се залагала за ограничавање моћи владара путем Народне скупштине и веће учешће сељаштва у политичком животу. На спољнополитичком плану њене присталице заговарале су ослањање на Русију, критикујући владареву наклоњеност Аустроугарској. Вођа странке био је **Никола Пашић**. Због свог политичког програма, ова странка имала је широку народну подршку, пре свега међу сељаштвом.

За потписника Тајне конвенције кнез Милан је одредио министра Чедомиља Мијатовића (на слици)

Никола Пашић

Насупрот радикалима, припадници **Либералне странке** истицали су важност Народне скупштине, истовремено се противећи учешћу необразованог становништва у њеном раду. Поред тога, либерали су тражили давање политичких слобода, укидање смртне казне и окретање Русији у спољној политици. Вођа странке био је **Јован Ристић**.

Српска напредна странка, иако се такође залагала за политичке слободе, у свом програму је полазила од идеје како је династија Обреновић најважнији услов за одржавање стабилности државе, те да као таква треба да буде изван свих политичких расправа. Оваква политика донела им је статус „дворске странке“ и подршку династије Обреновић, али и веома скромно бирачко тело. За разлику од остале две странке, у спољној политици су се ослањали на Аустроугарску. Вођа странке био је **Милутин Гарашанин**, син познатог државника Илије Гарашанина.

Тимочка буна 1883.

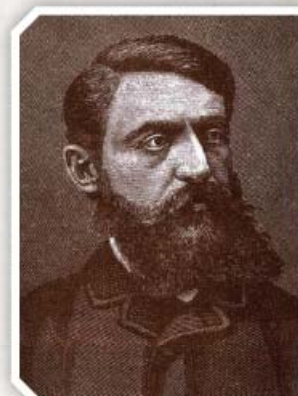
Најснажније противљење тадашњој влади и владару исказивали су **радикали**. Њихова моћ лежала је у великој народној подршци. Иако је краљ покушавао да се договори са радикалима нудећи им учешће у власти, они то нису прихватили. Сукоб краља и радикала свој врхунац је доживео 1883. године догађајем познатим као **Тимочка буна**. Повод за избијање побуне била је краљева одлука да се војска реформише, и то тако што ће се стара народна војска коју је чинило наоружано становништво заменити редовном стајаћом војском. Стога је народу наложено да преда све оружје из претходних ратова. Видевши у овоме краљеву намеру да се становништво **разоружа** и на тај начин ослаби, радикали су позвали на отпор. Пошто је најжешћи народни отпор исказан у Тимочној крајини, буна је остала запамћена као Тимочка. Ипак, у сукобима се показала надмоћ државне војске, која је располагала модернијим наоружањем, па је покрет убрзо угушен. Краљ је целу ситуацију искористио да се обрачуна са Народном радикалном странком, забранивши њен рад. Велики број истакнутих страначких личности био је ухапшен и осуђен, а сам вођа Никола Пашић морао је да бежи из земље.

Српско-бугарски рат и крај владавине краља Милана

На спољашњем плану, краљ Милан је 1885. године забележио један велики неуспех који је умногоме убрзао његов одлазак са власти. Наиме, противно одлукама Берлинског конгреса, Бугари су прогласили **уједињење Кнежевине Бугарске и Источне Румелије**, што је краљ Милан схватио као угрожавање српских националних интереса, односно оживљавање концепта велике (санстефанске) Бугарске, која је имала амбиције да својим границама обухвати делове Србије. У намери да онемогући овакву промену односа снага на Балкану, краљ Милан је почетком новембра 1885. године објавио рат Бугарској.

Никола Штокман,
Јован Ристић,
Државни архив
Србије

Милутин
Гарашанин

Јохан Непомук Шенберг,
Збрињавање рањеника
након бијке код Сливнице

Међутим, српска војска је поражена на Сливници, граду у близини Софије. У наставку рата бугарске трупе су успеле да заузму Пирот, али је захваљујући посредовању Аустроугарске сукоб закључен без територијалних промена. Ипак, цена пораза била је губитак међународног угледа Србије и пад ауторитета њеног владара. Овај неуспех приморао је краља Милана на попуштање у унутрашњој политици. Прво се измирио са радикалима, допустио им учешће у влади, а потом је заједничким радом све три странке донет нови **Устав** 1888. године. Овим актом Народна скупштина је први пут могла да контролише владу, чиме је Србија постала не само уставна него и **парламентарна монархија**. Поред поделе власти, устав је у потпуности гарантовао грађанска права и слободе. Моћ владара овиме је била веома сужена, због чега се он повукао са престола 1889. године и напустио Србију, препуштајући власт свом малолетном сину, Александру. Како се пре тога краљ Милан развео од краљице Наталије, коју је протерао из Србије, тринаестогодишњи Александар остао је да живи без родитеља у Србији.

ПОЛМОВНИК

уставна монархија – форма државног уређења у којем је владарева власт (власт монарха) ограничена уставом

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Подносећи абдикацију, краљ Милан је, између осталог, рекао:

„СРБИ!

Владавина је моја била бурна и обележена унутрашњим и спољашњим борбама, у једнима и другима и успесима и неуспесима. Суђено ми је било да будем ваш вођа у часовима тешким и опасним. Свој рад као владалац остављам оцени повеснице, а вама од срца благодарим на потпори коју сте ми указивали. За успехе вама хвала и слава, а за неуспехе нека на мени лежи одговорност. У тим борбама, као и у мучним данима које сам као човек имао да проживим истрошио сам своју снагу...”

Душко М. Ковачевић и Момир Самарџић (прир.),
Скујшћинске беседе краља Милана, Нови Сад: Филозофски факултет Нови Сад, 2005.

ЖИВОТОПИС

Милан Обреновић рођен је 1854. године од оца Милоша (син Јеврема Обреновића) и мајке Марије Катарџи, која је била молдавска племкиња. Након очеве смрти (1860), бригу о Милану преузео је кнез Михаило. После убиства кнеза Михаила (1868), залагањем министра војног Миливоја Петровића Блазнавца, четрнаестогодишњи Милан именован је српским кнезом. У тренутку избора налазио се на школовању у Паризу. До 1872. године, власт је у његово име вршило трочлано намесништво. Оженио се 1875. године Наталијом Кешко, племкињом руско-молдавског порекла, са којом је добио сина Александра. Кнежевску титулу је 1882. године заменио краљевском, чиме је постао „први српски краљ после Косова”. На српском престолу остао је до 1889. године када се добровољно повукао са власти. Преминуо је у Бечу 1901. године и према личној жељи сахрањен у манастиру Крушедол на Фрушкој гори.

Стеван Тодоровић, *Краљ Милан Обреновић*, 1883, Музеј града Београда

Владавина Александра Обреновића 1889–1903.

У тренутку абдикације краља Милана његов наследник **краљ Александар** је имао 13 година, због чега је до његовог пунолетства власт требало да врши трочлано **Намесништво** у саставу: **Јован Ристић**, **Коста Протић** (бивши министар војни и помоћник кнеза Михаила) и генерал **Јован Белимарковић** (бивши војник и дипломата). Не желећи да чека пунолетство, млади владар је искористио смрт Косте Протића да збаци Намесништво и са 17 година прогласи себе пунолетним (1893).

У то време, **Народна радикална странка** имала је огромну већину у скупштини, што јој је омогућило да постане најмоћнији политички чинилац у земљи. Под њиховим утицајем долази до обнављања **проруске политике** у земљи. Смењивање намесништва није био једини владарев противзаконити потез. Већ 1894. године краљ је **укинуо Устав** из 1888. године и вратио на снагу онај из 1869. године пошто је он давао мања овлашћења Народној скупштини. Ова недопустива интервенисања на пољу уставности краљ је наставио 1901. године, када је донео нови устав назван **Октроисани**.

Овакво поступање било је праћено смањењем политичких слобода и обрачунама са политичким неистомишљеницима, што је доприносило непопуларности краља Александра у одређеним круговима. Незадовољство је појачавала и краљева одлука да се ожени **Драгом Машин**, дворском дамом краљице Наталије. Брак је изазвао негодовање дела политичке јавности, цркве и краљевих родитеља. Разлози за то били су чињеница да српска краљица није имала племенито порекло, а уз то је била удовица, десетак година старија од краља Александра. Ситуацију је додатно погоршао њен здравствени проблем који јој је онемогућио да роди наследника. Група официра окупљена у тајном удружењу **Црна рука** испланирала је заверу која је за циљ имала убиство краљевског пара. На челу завереника био је капетан **Драгутин Димитријевић Апис**. Пошто је завера изведена у ноћи између 29. и 30. маја 1903. године (по старом календару), названа је **Мајским превратом**. Завереници су прво провалили у двор, пронашли краља и краљицу и потом их без милости лишили живота. Овим чином угашена је династија Обреновић, а на престо је доведен **Петар Карађоревић**.

Влахо Буковац,
Краљ Александар
Обреновић, 1901,
Народни музеј Србије

ПОЈМОВНИК

октроисати – наметнути, натурити

Приказ атентанта у
италијанским новинама

Милан Јовановић,
Венчање краља Александра
и краљице Драге

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

О последњим данима живота краљевског пара сазнајемо следеће:

„Последња два месеца су краљу и краљици протицали у њиховим редовним пословима, који су их толико заузимали, да су мало времена налазили да се за своју сигурност брину. А брига је била још колико потребна, пошто се њихова кобна судбина све више приближавала. То су доказивале и небројене опомене и извештаји, које су краљу достављали анонимним писмима, прво, а у последње време и кроз лична саопштавања. Опомене су биле све чешће, све хитније, а при крају и преклињуће: да се, забога, више брине за своју сигурност! Али, ко ишта може преко своје судбине радити? И тако је време пролазило и судбина се приближаваше свом остварењу.”

Ана Милићевић-Луњевица, *Моја сесџира краљица Драга*,
Београд: Историјски музеј Србије;
Шабац: Суматра издаваштво, 2019.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Током 1995. године емитована је телевизијска серија *Крај династије Обреновић*. Ово филмско дело на уметнички начин приказује политичка дешавања у Краљевини Србији на крају XIX и првим годинама XX века. Нарочито упечатљиво приказан је Мајски преврат и убиство краља Александра и краљице Драге.

САЖЕТАК

Држање Русије током Велике источне кризе довело је до заокрета у спољној политици Кнежевине Србије, где је главним савезником проглашена Аустроугарска. У периоду након стицања независности српска држава постаје краљевина, добија прве модерне политичке странке, а Уставом из 1888. године постаје парламентарна монархија. Након абдикације краља Милана на власт долази Александар Обреновић, чију владавину су обележили апсолутизам и честе повреде уставног поретка. Поред ових мера, краљевој непопуларности доприносио је и брак са Драгом Машин. Услед нагомиланог незадовољства група официра извршила је државни удар познат као Мајски преврат, којим је угашена династија Обреновић.

ПИТАЊА

- Шта је предвиђала Тајна конвенција?
- У чему се огледа значај проглашења Србије краљевином 1882. године?
- Наведи разлоге абдикације краља Милана.
- Шта је био узрок Тимочке буне?
- Наведи узроке Мајског преврата.

1. Реши асоцијације.

ТОМА ВУЧИЋ ПЕРИШИЋ	1839–1842.	1868–1889.	НАМЕСНИЧКИ
АВРАМ ПЕТРОНИЈЕВИЋ	БАЛКАНСКИ САВЕЗ	НАМЕСНИШТВО	СРЕТЕЊСКИ
ИЛИЈА ГАРАШАНИН	ПРЕДАЈА КЉУЧЕВА	ВЕЛИКА ИСТОЧНА КРИЗА	ОКТРОИСАНИ
1842–1858.	ЧУКУР ЧЕСМА	БЕРЛИНСКИ КОНГРЕС	ПРАВНИ АКТ
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

2. Попуни прекинути низ одговарајућим именом.

Милош Обреновић, Милан Обреновић, Михаило Обреновић,
 _____, Милош Обреновић,
 _____, Милан Обреновић,
 _____.

3. Допуни реченице, тако да тврдње буду тачне.

- а) Први српски нововековни краљ био је _____, а краљевску круну понео је _____ године.
- б) Након што је кнез Милош абдицирао _____ године, власт је преузео његов најстарији син _____.
- в) Одлуком _____ скупштине из _____ године, кнез Милош Обреновић је други пут дошао на чело Кнежевине Србије.
- г) Кнез Михаило своју владавину је завршио _____ године.

4. Заокружи **Т** ако је тврдња тачна и **Н** ако је тврдња нетачна.

Кнез Александар Карађорђевић је на власт дошао мирним путем, наследивши свог оца на престолу.

Т **Н**

Једна од последица свргавања кнеза Михаила са власти (1842) била је сужавање српске аутономије.

Т **Н**

Догађајем познатим као Мајски преврат угашена је династија Карађорђевић.

Т **Н**

Берлинским конгресом (1878) Кнежевина Србија је добила независност.

Т **Н**

Велика источна криза завршена је Санстефанским миром.

Т **Н**

5. Препознај и напиши име личности са слике.

а)

б)

6. Присети се знања о краљу Милану Обреновићу, па одговори на питања.

а) У ком периоду је владао? _____

б) На који начин је завршио своју владавину? _____

в) Које владарске титуле је носио током своје владавине?

_____

7. Повежи појмове са њиховим значењем.

абдикација ■	■ орган који у владарево име управља државом
октроисање ■	■ наметање, натурање, давање
атентат ■	■ убиство или покушај убиства политички важне особе
намесништво ■	■ повлачење са престола

8. Хронолошки поређај догађаје.

- _____ Мајски преврат
_____ инцидент на Чукур чесми
_____ битка на Сливници
_____ Берлински конгрес
_____ Тимочка буна

ЕВРОПА, СВЕТ, СРПСКЕ ДРЖАВЕ И НАРОД НА ПОЧЕТКУ XX ВЕКА

4

■ савези ■ кризе ■ спорови ■ балкански ратови ■ споразуми
■ Сарајевски атентат ■ Први светски рат

МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ И КРИЗЕ

КЉУЧНЕ РЕЧИ

савези / Централне силе / Антанта / Прва мароканска криза / Анексиона криза / Друга мароканска криза / Руско-јапански рат

ПОДСЕТИ СЕ

- Које су биле највеће империјалистичке силе крајем XIX и почетком XX века?

Сукоби око колонија и формирање савеза

Трка за колонијама која је описана у лекцији *Доба империјализма и колонијализма* постепено је доводила и до сукобљавања међу империјама. То је нарочито дошло до изражаја након настанка Италије и Немачке, које су се врло активно и агресивно укључиле у колонијалну поделу света. Тако су се још од 70-их година XIX века на простору Конга у Африци сударили интереси Француске, Белгије и Енглеске, а енглеско-руско сукобљавање око Авганистана у Азији средином наредне деценије довело је две државе на ивицу рата. Како је тешко чак и навести све односе који су се заоштрили, поменућемо још само неке **спорове**: француско-италијански у Тунису, енглеско-француски у Египту, немачко-енглески у источној Африци итд. Ипак, сви спорови решавани су споразумно, без оружаног сукоба, иако се понекад чинило да је он неизбежан. Споразуми, међутим, нису трајно отклањали могућност избијања сукоба, већ су га само одлагали. Све ово је пратила интензивна трка у **наоружању**, чиме се свет припремао за рат.

У оваквим околностима настаје једно груписање колонијалних сила у **савезе**. Прво су се 1879. године зближиле Немачка и Аустроугарска (Двојни савез), а кад им је пришла Краљевина Италија (1882), формиран је Тројни савез, касније назван савез **Централних сила**, због географског положаја његових чланица. Земље савезнице, међу којима је најјача била Немачка, обавезале су се на међусобну војну помоћ. Настанак Тројног савеза и све снажније немачко напредовање изазвало је стварање другог савеза под називом **Антанта**, који су чиниле Русија, Велика Британија и Француска. Овај савез настајао је дуго и постепено. Договор је најпре постигнут између Француске и Русије (1895), потом између Француске и Велике Британије (1904) и напослетку између Велике Британије и Русије (1907), чиме је званично створен нови блок сила.

Формирање савеза није довело до смиривања напетости међу колонијалним силама. Напротив, оне су се наставиле, претећи да прерасту у оружани сукоб великих размера. Такве су биле **Прва мароканска криза** (1905), **Анексиона криза** (1908–1909) и **Друга мароканска криза** (1911).

Руски плакат који приказује настанак Антанте, чије су чланице представљене као женске фигуре. Неодлучне Француска (лево) и Енглеска (десно) посматрају одлучну Русију (у средини), чекајући да их она поведе у рат.

У мароканским кризама испојило се француско–немачко супарништво на тлу северне Африке, док је у Анексионој кризи, о којој ће бити више речи у лекцији која следи, до изражаја дошао специфичан положај Балкана, на коме су се преплитали интереси бројних држава и народа.

Блоковска подела Европе пред Први светски рат

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

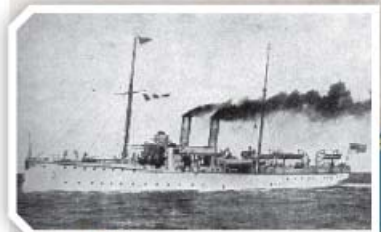
Иако наша земља није била укључена у колонијалну трку, српска јавност је ипак са великом пажњом пратила светска догађања, која су до ње стизала посредством штампе. Када је 18. јуна 1911. године Немачка упутила један ратни брод у Мароко (током Друге мароканске кризе), дневни лист *Полиџика* је о томе овако известио:

„... Међутим, одједном се појавила једна потпуно нова околност. Немачка сматра да су због нереда у Мароку у опасности њени поданици и штићеници, те је послала једну своју ратну лађу у мароканско пристаниште Агадир. На тој топовњачи 'Пантер' има, истина свега 125 људи, те се не може веровати у неку намеру Немачке да продре у унутрашњост Марока, али је присуство 'Пантера' у мароканским водама врло симптоматично. [...] Ратна лађа 'Пантер', коју је немачка влада послала у Мароко, јесте топовњача од 1000 тона. Она је спуштена у море 1901. године и има посаду од 125 људи. На њој су два брзометна топа и шест машинских.”

Полиџика бр. 2664 (20. јун 1911)

ПОЈМОВНИК

топовњача – мањи ратни брод наоружан великим топовима

Топовњача *Панџер*

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Доласком на власт цара Вилхелма II (1888–1918), Немачка почиње да води агресивнију политику. Будући да је канцелар Бизмарк био велики заговорник мирног решавања сукоба, Вилхелм II га је разрешио дужности већ 1890. Захваљујући великим улагањима, немачка војска је постала најмоћнија армија на свету.

Le Petit Journal

LA PETIT JOURNAL SUPPLEMENT ILLUSTRÉ
Le Petit Journal, 1908. — La France et l'Europe, 1908.
L'ANCIENNE SERBIE, 1908. — La France et l'Europe, 1908.
L'ANCIENNE SERBIE, 1908. — La France et l'Europe, 1908.

Карикатурални приказ анексије Босне и Херцеговине на насловној страни часописа *Le Petit Journal*

Након пораза у рату са Пруском (1866), потом и настанка Немачке (1871), **Аустроугарска** је морала да се окрене ка југу, односно Балканском полуострву. Берлински конгрес, којим је завршена Велика источна криза, дао је право Аустроугарској да окупира Босну и Херцеговину. То је значило да Аустроугарска може да држи своје трупе на окупираној територији, да користи њене природне ресурсе, али да се територија и даље званично налази под влашћу султана. Аустријске власти су ово прихватиле као привремено решење, намеравајући да у повољном тренутку у потпуности присвоје Босну и Херцеговину, а онда преко Старе Србије, која је остала под влашћу Османског царства, изврше продор до Солуна и Егејског мора. Овиме је Аустроугарска дошла у сукоб са балканским државама, Србијом, Црном Гором, Грчком и Бугарском, које су такође желеле да преузму контролу над остацима Османског царства у Европи, односно делове у којима су живели њихови сународници. Што се тиче Краљевине Србије, она није хтела да Аустроугарској препусти Босну и Херцеговину, као ни Стару Србију, сматрајући их историјским српским земљама. Зато је дошло до снажне реакције у Србији када је Аустроугарска 1908. године, противно одлукама Берлинског конгреса, извршила **анексију** (припајање) Босне и Херцеговине, проглашавајући је својом територијом. У Београду је дошло до масовних демонстрација, а међу повицима демонстраната могли су се чути и они који су позивали на рат са моћним северним суседом. Аустроугарска је имала велику подршку војно ојачале Немачке, а чланице Антанте нису биле спремне за сукоб. Наиме, Русија се опорављала од пораза у **Руско-јапанском рату** (1904–1905), а Велика Британија и Француска су, знајући за ову слабост Русије, тражиле мирно решење, иако су биле против анексије. Оставши без подршке, анексију је прво признала Русија, а потом и Србија у марту 1909. године. Иако је рат избегнут, ово је додатно заоштрило односе између Антанте и Централних сила, али и између Краљевине Србије и Аустроугарске царевине, па је постало само питање времена када ће доћи до неког догађаја који ће покренути ратну лавину.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Јуриш Јапанаца на руски ров

У колонијалној отимачини интереси Русије и Јапана сударили су се на подручју североисточног дела Кине (област Манџурија). Прво су Руси једним тајним уговором са Кином добили право да пошаљу своје трупе у Манџурију ради наводне заштите. Ово није одговарало Јапану јер је и сам намеравао да узме Манџурију, а незадовољна је била и Велика Британија, стара руска супарница на мору. Британци су прво помогли Јапанцима да створе моћну флоту, да би онда Јапанци почетком 1904. године изненада напали руску луку Порт Артур (североисток данашње Кине), потопивши неколико великих и важних руских бродова. Након низа пораза и огромних људских губитака, Русија је била принуђена на потписивање мира (1905) којим је највећи део Манџурије дошао под јапанску управу. Поред Јапана, посредну корист од рата имала је и Велика Британија јер је њиме ослабљен руски утицај на Пацифику.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Као што је већ речено, новонастале државе Немачка и Италија врло брзо су постале учеснице свеопштег надметања за што већи број колонијалних поседова. Међутим, док је Немачка располагала великом и моћном војном силом, дотле је Италија имала доста скромније потенцијале. Зато је била принуђена да пажљиво бира своје циљеве. Међу преосталим поседима у Африци налазила се и Либија, која је била под контролом тада онемоћалог Османског царства. Решена да искористи прилику, Италија је прво упутила један ултиматум Османском царству у којем је тражила да јој препусти ту територију како би тамошње становништво спасила од беде и нереда. Наравно да су Османске власти одбациле овај захтев Италије, што је њој послужило као изговор да нападне њихове слабашне трупе у Либији. Ратне операције трајале су од јесени 1911. до пролећа 1912. године, а завршене су потпуним успехом Италије, која је, поред Либије, од Османлија преотела још нека острва у Егејском мору, уз изговор да ће их напустити чим прође опасност по тамошње хришћанско становништво.

Италијански положај у Триполију 1911. године

Италијанско-турски рат био је први рат у историји у којем је коришћено бомбардовање из ваздуха, а на слици је приказано како италијански дирижабл (ваздушни брод) бомбардује турске положаје.

САЖЕТАК

Борба за колоније у коју се укључиле велике империјалистичке силе често је изазивала затегнутост у њиховим односима, а неколико пута оне су се нашле и на ивици рата. Међутим, осим директног сукоба Русије и Јапана, сви остали спорови решавани су мирно. Заједнички интереси прво су довели до настанка блока Централних сила (1882), а потом је, као реакција на ово удруживање, настао и други блок – Антанта. Иако је било неколико великих криза попут две мароканске и Анексионе кризе, свет је ипак успео да остане у каквом-таквом миру. Међутим, било је то само одлагање надолазећег великог сукоба за који су се све велике силе спремале, а који ће понети назив Први светски рат.

ПИТАЊА

- Шта је утицало на формирање Антанте?
- У чему је разлика између окупације и анексије?
- Због чега силе Антанте нису реаговале на аустроугарско кршење Берлинског уговора?
- Наведи највеће кризе пред почетак Првог светског рата.
- Које су биле последице Руско-јапанског рата?

КРАЉЕВИНА СРБИЈА И ЊЕНО ОКРУЖЕЊЕ 1903–1912.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Петар Карађорђевић / завереничко питање / Царински рат / Анексиона криза / српско домаћинство

ПОДСЕТИ СЕ

- Наведи главне последице Мајског преврата.

Долазак на власт Петра Карађорђевића и прве године владавине

Догађајем познатим као Мајски преврат (1903) угашена је династија Обреновића, а власт је по трећи пут поверена Карађорђевићима. Учесници завере на упражњени српски престо довели су Карађорђевог унука **Петра Карађорђевића**, који је до тог тренутка живео у иностранству. Пре него што је нови владар званично ступио на власт, скупштина је донела нови **Устав** (1903), који је у ствари био измењени Устав из 1888. године. Сви учесници у убиству краљевског пара ослобођени су одговорности. Штавише, многи од њих награђени су вишим положајима. Краљ Петар је положио заклетву и обавезао се на поштовање устава према којем је требало да законодавну власт дели са Народном скупштином.

Крунисање краља Петра

Један од првих проблема са којим се сусрео нови краљ тицао се спољне политике. Наиме, док су неке велике силе попут Русије и Аустроугарске признале промену на српском престолу, дотле је **Велика Британија** тражила да се завереници казне или бар одстране из службе. Стога је дошло до трогодишњег прекида односа Краљевине Србије и Велике Британије. Овај спор, назван **завереничко питање**, решен је тек 1906. године, када је неколицина официра пензионисана, а дипломатске везе поново успостављене. Што се тиче политичке сцене, она је претрпела извесне измене. Либерали и напредњаци су у потпуности изгубили сав утицај, па је **Народна радикална странка** Николе Пашића била најмоћнија странка у овом периоду. Из редова Пашићевих радикала, издвојила се једна група незадовољних чланова и основала Самосталну радикалну странку, а 1903. године основана је Српска социјалдемократска странка, која је заступала интересе малобројне радничке класе.

ПОДСЕТИ СЕ

- Присети се који је најстарији српски филм, поменут у првој лекцији.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Део прокламације краља Петра по ступању на престо 15. јуна 1903:

„...Промислом Божијим и вољом српског народа, којим је пре једног столећа изабран мој дед Карађорђе да српски народ поведе у свету борбу ослобођења, и ја сам дошао на престо Краљевине Србије, у којој је шеснаест година владао мој отац књаз Александар као народни изабраник. [...] Ја хоћу да будем истинити уставни краљ Србије. Устав и све уставне гаранције за слободу и права народна, те основе правилног и сретног живота, за мене су светиње, које ћу вазда најбрижљивије поштовати и чувати. А тражим од свију и свакога да то исто чине.”

Време бр. 232 (15. јун 1928)

ЖИВОТОПИС

Краљ Петар I Карађорђевић (1844–1921) био је син кнеза Александра Карађорђевића и унук оснивача династије, Ђорђа Петровића Карађорђа. Био је ожењен Зорком, ћерком црногорског књаза Николе Петровића. Након што је његов отац свргнут са власти 1858, Петар је живео у изгнанству нешто мање од пола века. Позив да преузме престо затекао га је у Швајцарској, а у том тренутку имао је скоро шездесет година. Пре досељавања у Швајцарску живео је у Француској, где је завршио војну школу. Своју богату војничку каријеру градио је у француско–пруском рату и босанскохерцеговачком устанку 1875, у којем је учествовао под лажним именом Петар Мркоњић. Његова владавина запамћена је као златно доба српског парламентаризма. Због успеха у балканским ратовима назван је Ослободилац. Умро је 1921. године и сахрањен на Опленцу, својој задужбини и породичној гробници династије Карађорђевић.

Петар Карађорђевић као устаник 1875. године ратовао је под именом Петар Мркоњић

Урош Предић,
Краљ Србије Петар I
Карађорђевић, 1920,
Народни музеј Зрењанин

Спољна политика

Спољна политика Краљевине Србије у периоду 1903–1912. године била је одређена неколицином фактора. С једне стране, Србија је тежила окупљању свих Срба у једну државу, што ју је доводило у непријатељство са Аустроугарском, у чијим границама је живело стотине хиљада Срба и других Јужних Словена, међу којима се појавила **југословенска идеја** (идеја о заједничкој држави свих Јужних Словена). С друге стране, Немачка и Аустрија, водећи своју политику продора на исток, желеле су да се домогну Балкана и територија које су историјски сматране српским (Босна и Херцеговина и Стара Србија). Оваква сукобљеност значила је да ће Србија савезнике потражити међу силама Антанте.

Један од начина на који је Аустроугарска покушавала да држи Србију у подређеном положају била је **економија**. На руку јој је ишло то што су главне привредне гране у Србији биле земљорадња и сточарство, а највећи део извоза ишао је управо у суседну Аустроугарску. Србија у то време није имала меснопрерађивачку индустрију, па је **извозила живу стоку**, нарочито свиње, што је значило да тај производ не може да пласира на удаљена тржишта. Ову зависност српске привреде од свог тржишта, Аустроугарска је искористила 1906. године како би извршила притисак на Србију, која је одбила да са њом обнови неповољне економске уговоре, окрећући се Француској и Бугарској по питању привредне и војне сарадње. Са Бугарском је тада био планиран и посебан однос, налик на царински савез. Власти у Бечу су на ово реаговале затварањем границе за српску робу,

чиме је започео **Царински рат**, понекад називан и „свињски рат“ (1906–1911). Иако је овим потезом српска привреда у почетку била страховито пољуљана, ипак је нађен начин да се проблем превазиђе. Пронађена су нова тржишта и отворене су бројне фабрике за прераду меса, чиме се напустила пракса извоза живе стоке. Захваљујући овим мерама, Краљевина Србија је изашла као победник из Царинског рата, а најважнија последица је била постизање економске независности од Аустроугарске.

Односе Србије и Аустроугарске обележила је и већ помињана **Анексиона криза** 1908–1909. године. Кршећи одредбе Берлинског мировног уговора, Аустроугарска је, уз подршку Немачке, анектирала Босну и Херцеговину, изазвавши негодовање чланица Антанте и масовне народне демонстрације у Београду. Демонстранти су истицали право Србије на Босну и Херцеговину, тражећи чак и војни обрачун са прекршиоцем међународног договора. За разлику од јавности, српски државни кругови, свесни неравноправног положаја у евентуалном сукобу са Аустроугарском, водили су обазривију политику.

ПОЈМОВНИК

царински савез – уговор двеју или више држава којим се уклањају царинска ограничења у међусобним трговинским односима

Кланица у Београду отворена 1906. године као део мера за превазилажење кризе изазване Царинским ратом

Како је Русија била исцрпљена неуспешним ратом против Јапана и како су Енглеска и Француска показивале неспремност да уђу у сукоб против моћне и агресивне Немачке, која је стајала иза аустроугарских тежњи, Србија се нашла усамљена у пружању отпора анексији. Суочена са претећим гомилањем аустроугарских трупа на Сави, Дунаву и Дрини, и сама је, премда невољно, морала да се сагласи са уласком Босне и Херцеговине у састав Аустроугарске. Овиме је Анексиона криза привидно мирно завршена, али је оставила трајне последице по односе Антанте и Централних сила, као и односе Краљевине Србије и Аустроугарске.

Привреда, друштво и култура

У тренутку крунисања краља Петра Србија је имала око 2,6 милиона становника, од чега је чак 87 процената живело на селу. У престолном граду Београду живело је 70–75 хиљада људи. Међутим, популација се убрзано увећавала (наталитетом и досељавањем), па је већ 1910. године достигнут број од скоро 3 милиона. Животни стандард био је низак, будући да је једно **српско домаћинство** 60-их година XIX века, у просеку располагало са мање од три хектара земље. Ово је било довољно тек за прехранивање породице. На прелому векова ситуација се битније променила. Већих поседа, изнад четири или пет хектара, било је више од половине, али је још увек било и доста домаћинстава са веома мало земље. Око 15% поседа је имало мање од 1,5 хектара земље и било је на рубу егзистенције. Градови су били малобројни, а у њима су се веома споро развијали други облици привређивања попут трговине, занатства и слично. Градови, међу којима је далеко предњачио Београд, постали су центри културе, уметности и просвете. Скоро половина градског становништва била је неписмена, док је удео неписмених на селу достигао скоро 80 процената. Ситуација се унеколико променила 1883. године, када је донет **Закон о основним школама** који је прописивао обавезно основно образовање за децу оба пола са навршених седам година. Ипак, сиромаштво – не само појединаца него и државе – ограничило је домете овог закона, а сметњу је представљало и раширено схватање о непотребности школовања, нарочито женске деце. Важан корак на пољу образовања представља претварање Велике школе (основане 1863) у Универзитет (1905). До избијања Царинског рата, привреда се развијала споро, а разлози за то били су скромност државне касе и аустроугарски притисак. Економски сукоб са Аустроугарском (1906–1911) деловао је подстицајно на српску индустрију, па се у том периоду знатно повећао број фабрика и почело је доба интензивне модернизације. Ипак, иако је **индустријски раст** знатно повећан, Србија је у овом погледу и даље била испод европског просека. Примера ради, просечна зарада у Србији тога доба била је 250 франака, што је представљало тек једну четвртину зараде остварене у Немачкој.

Период између 1903. и 1914. године остао је запамћен и као **доба великих уметничких и научних достигнућа**. Најзначајнији српски научници овог доба били су: географ Јован Цвијић, математичар Михаило Петровић Алас, историчар Стојан Новаковић и астроном Милутин Миланковић.

Стојан Новаковић

Надежда Петровић

Радоје Домановић

Велико име српске науке у овом периоду представља правник Слободан Јовановић, који је, поред правних наука, оставио неизбрисив траг и на пољу историје, књижевности и политике. Првих година XX века свој рад започиње лингвиста и каснији председник Српске академије наука и уметности, Александар Белић.

Српско сликарство обележено је радом Паје Јовановића, Уроша Предића и Надежде Петровић, док су на пољу књижевности најбоље резултате остварили Лаза Лазаревић, Стеван Сремац, Бранислав Нушић, Радоје Домановић и Милован Глишић.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Један од јасних показатеља развоја Србије јесте полет који доживљава новинарство крајем XIX и почетком XX века. Новине престају да буду привилегија малог броја чланова странака или интелектуалаца и постају потреба широких народних маса. Први пут новине почињу да се продају на улици. Почетком 1904. године у Београду почиње да излази лист *Полиџика*, који се штампа и данас, што му даје статус најстаријег актуелног дневног листа у овом делу Европе. Крајем 1909. године у Београду је излазило 79 листова међу којима је, поред политичких, било и стручних, црквених, сатиричних, службених, књижевних, педагошких... У унутрашњости земље излазило је 37 листова и то у девет Нишу, осам у Шапцу, по два у Крагујевцу, Неготину, Пожаревцу и Горњем Милановцу, а у Ћуприји, Јагодини, Ваљеву, Параћину, Зајечару, Чачку, Крушевцу, Петровцу, Алексинцу, Великом Градишту, Лесковцу и Прокупљу по један.

САЖЕТАК

Период који је наступио Мајским превратом, односно устоличењем краља Петра I Карађорђевића по много чему је представљао прекретницу у српској историји. У спољној политици, Србија је успела да се ослободи аустроугарског притиска и окрене ка силама Антанте. Овај раскид био је праћен бројним трзавицама и кризама, од којих су највеће биле Анексиона криза и Царински рат. У овом периоду остварен је велики напредак у привреди, индустрији, култури и науци, па је често посматран као српска верзија „лепе епохе“.

ПИТАЊА

- Шта је оптерећивало односе Србије и Аустроугарске у периоду пре Првог светског рата?
- Опиши држање Србије током Царинског рата.
- Зашто велике силе нису реаговале на кршење међународног права које је починила Аустрија анектирајући Босну и Херцеговину?
- Наведи основне одлике српске привреде почетком XX века.
- Шта је завереничко питање?

КУЛТУРА, НАУКА И СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ

Друга индустријска револуција / открића / импресионизам / кубизам / либерализам / феминизам / социјализам / национализам / свакодневни живот / права жена

- У првој лекцији је речено да је једна од важних карактеристика модерног доба, између осталог, и Друга индустријска револуција. Да ли можеш да се сетиш њених најважнијих обележја?

Друга индустријска револуција

Под Другом индустријском револуцијом подразумевамо талас напретка науке и технике започет седамдесетих година XIX века. Међу њеним главним одликама истичу се употреба **нафте** као погонског горива, те изградња система за масовну производњу и употребу електричне енергије. Водеће индустријске земље овог доба биле су Велика Британија, Француска, Немачка и САД. Улазак нафте у ширу употребу директно се одразио на велике промене у саобраћају, а индиректно и на многе друге области. У вези са овим напретком стоји проналазак формуле за производњу челика коју је усавршио хемичар Хенри Бесемер. Своју примену **челик** је нашао у производњи железница, превозних средстава и наоружања, а како су се поменуте области развијале тако је расла и производња челика. Примера ради, Велика Британија је 1870. године произвела 700 хиљада тона челика, да би њена производња, што се види у табели, до 1914. године нарасла на 6,5 милиона тона.

ЗАДАТАК

Назив земље	1870. година	1914. година
Велика Британија	0,7	6,5
Немачка	0,3	14
Француска	0,3	3,5
Русија	0	4,1
Аустроугарска	0	2,7
САД	0	32

Производња челика у периоду 1870–1914. изражена у милионима тона

Пажљиво погледај табелу, па одговори на питања.

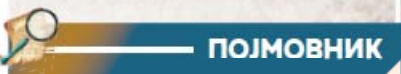
- Која земља је била водећи произвођач челика пред Први светски рат?
- Која земља је остварила највећи напредак у производњи челика током овог периода?
- Колико челика је производила Аустроугарска 1914. године?

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПОВЕЖИ ЗНАЊЕ

ПОЈМОВНИК

серијска (масовна) производња – начин производње који омогућава истовремени настанак великог броја идентичних производа

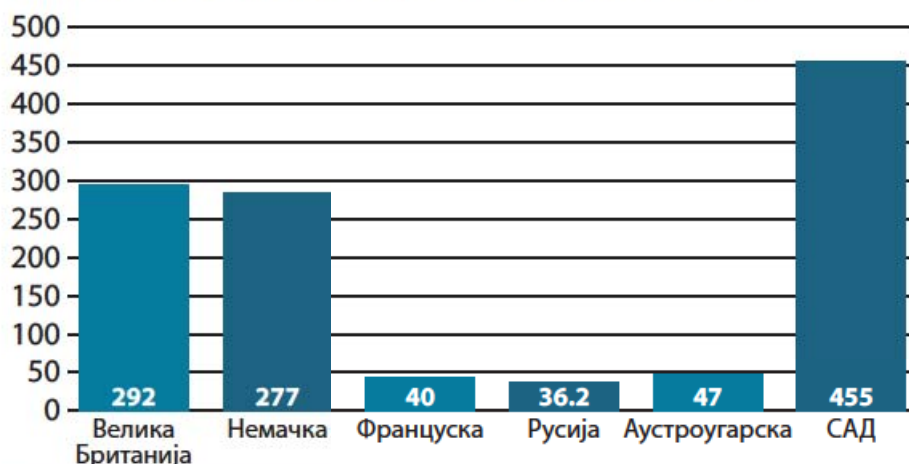

ПОЛМОВНИК

енергент – извор енергије

Иако је употреба нафте као главног погонског горива једна од најзначајнијих особености Друге индустријске револуције, морамо да имамо на уму да је током ове епохе **угаљ** и даље био главни енергент. Примера ради, у 1910. години укупна производња нафте била је тек 42 милиона тона, док је само Велика Британија исте године произвела око 280 милиона тона уља.

На графику су приказани водећи произвођачи угља 1914. године, чија је производња изражена у милионима тона.

Напредак науке и технологије

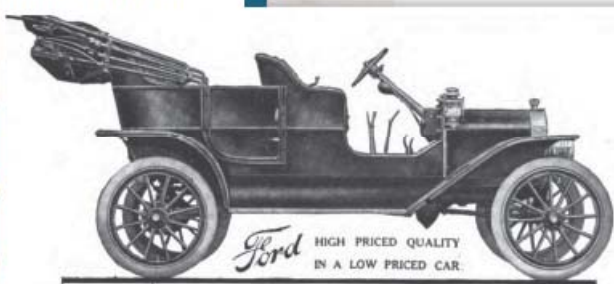
Период који називамо Другом индустријском револуцијом човечанству је донео бројне проналаске без којих нам савремени живот изгледа незамисливо. Захваљујући немачком проналазачу Вернеру Сименсу, човечанство је овладало начином да механичку енергију претвори у електричну. На пољу новорођене електроиндустрије важно **откриће** представљала је сијалица, тај изум америчког физичара Томаса Едисона у продају је ушао 1879. године. Захваљујући Едисоновом раду на пољу електрике, **електрична енергија** ушла је у широку употребу. Огроман допринос на истом пољу дао је Србин Никола Тесла, који је из Европе дошао у САД, запосливши се у компанији чији је власник био управо Едисон. Тесла је пронашао начин да се електрична енергија пренесе на велике даљине, што ће бити искоришћено приликом градње прве велике светске електране на реци Нијагари. Проналазак **телефона** омогућио је људима нове начине комуникације на даљину, а за његов проналазак био је заслужан шкотски научник Александар Грејем Бел. Међутим, проблем овог првог телефона био је мали домет, што је решено изумом још једног Србина из САД, Михајла

Пупина. **Транспорт** робе и путника постао је много лакши захваљујући Немцу Рудолфу Дизелу, који је конструисао мотор са унутрашњим сагоревањем. Први аутомобил који се производио серијски био је форд Т, настао у фабрици произвођача Хенрија Форда у САД. Овај, за то време изузетно луксузни производ у продаји се појавио 1908. године.

Михајло Пупин

Реклама за форд Т из 1908. године

Најзаступљенија врста саобраћаја био је железнички, док друмски саобраћај добија на значају тек почетком XX века. Године 1869. у САД је уведена прва трансконтинентална линија која је спајала Атлантик и Пацифик. Први европски трансконтинентални **воз** био је Оријент експрес (1883) који је саобраћао на линији Париз–Истанбул. Током овог периода развио се још један вид саобраћаја, ваздушни. У његовој основи лежи пионирски рад браће Рајт (Вилбура и Орвила), који су 1903. године успели да своју летилицу одрже 12 секунди у ваздуху, прелетевши за то време 36 метара. Већ шест година касније, **авијација** је развијена у толикој мери да је Француз Луј Блерио прелетео канал Ламанш (око 35 километара за 37 минута).

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Сређином новембра 1896. године са радом је почела прва велика хидроелектрана у којој се производила наизменична струја. Налазила се на реци Нијагари (северни део САД). Прва испорука електричне енергије била је намењена граду по имену Бафало, смештеном четрдесетак километара од места производње. Од дванаест патената искоришћених за рад ове хидроелектране чак девет су били Теслини.

Новине у науци

Другу половину XIX и почетак XX века обележио је и велики **напредак природних наука**. Руски хемичар Дмитриј Иванович Менделејејев саставио је Периодни систем елемената. Швеђанин Алфред Нобел, такође хемичар, патентирао је производњу динамита, једне врсте моћног експлозива, захваљујући чему је стекао велико богатство. Разочаран сазнањем да је његов изум најширу примену стекао у сфери ратовања, основао је фондацију која, почевши од 1901. године, додељује награде за најбоље резултате из хемије, физике, медицине и залагања за мир (касније је придодата и економија). Ово престижно признање назива се **Нобеловом наградом**. Захваљујући разним открићима у сфери медицине, људски живот постао је лакши и дуговечнији. Француски хемичар и биолог Луј Пастер открио је вакцину против беснила, а немачки физичар Вилхелм Конрад Рендген открио је X-зраке, по њему прозване Рендгеновим зрацима. На пољу истраживања радиоактивности истакли су се супружници Пјер и Марија Кири. Алберт Ајнштајн је 1905. године формулисао теорију релативитета, по којој време и простор нису непромењиви већ релативни. Британски научник Чарлс Дарвин својом теоријом еволуције дао је потпуно нови поглед на настанак човека и његов развој. Научник Сигмунд Фројд је својим радовима установио психоанализу, науку која се бави улогом несвесног у људском деловању.

Карикатура која приказује Дарвина као примата

ПОЈМОВНИК

трансконтиненталан – који се пружа преко целог континента

Рекламни плакат за Оријент експрес са редом вожње за 1888–1889.

ЗАДАТАК

Погледај илустрацију на којој је Никола Тесла и размисли о томе шта је њен аутор желео да нам поручи.

ПОЈМОВНИК

беснило – опасна болест коју преносе неке животиње

релативан – онај који се мења у зависности од односа (релације)

Уметност и култура

Клод Моне,
Импресија, излазак сунца

Браћа Лимијер

Новине које су се јављале на скоро свим пољима нису заобишле ни уметност и културу. Крајем XIX века у сликарству се јавио нови правац назван **импресионизам**. Име је добио по слици Француза Клода Монеа *Импресија, излазак сунца*, а одликовала су га слобода сликања и неприказивање ствари онаквима какве у стварности јесу, већ онаквима какве су у уметниковом слободном доживљају. Поред поменутог Клода Монеа, најважнији представници овог правца били су његови сународници Едуард Мане и Пол Сезан. Нешто касније, у првој деценији XX века, Француз Жорж Брак и Шпанац Пабло Пикасо основаће **кубизам**, нови правац који је поједностављивао облике сводећи их углавном на коцке, по чему је и добио име. Када је књижевност у питању, најважнији правац овог периода био је **реализам**. Најзначајнији представници ове уметности били су Руси Лав Николајевич Толстој и Фјодор Михаилович Достојевски; Французи Гистав Флобер и Емил Зола; Немци Томас Ман и Рајнер Марија Рилке; и Британац Оскар Вајлд. Крај XIX века донео је једну потпуно нову уметност – **филм**. За његов настанак заслужни су браћа Лимијер из Француске, захваљујући чијем раду је настала могућност снимања и приказивања покретних слика. Прва јавна филмска пројекција приређена је у Паризу крајем децембра 1895. године. Публика је имала прилику да види десет кратких филмова од којих ниједан није трајао дуже од 50 секунди. Свега пола године касније, у јуну 1896, у новој уметности могли су да уживају и становници главног града Краљевине Србије. Како у то време није било биоскопских сала, филмска пројекција уприличена је у кафани *Злајини крси*. Међу присутнима је био краљ Александар Обреновић са својом мајком Наталијом.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Друга половина XIX века доноси праксу одржавања међународних скупова у облику изложби или сајмова на којима су земље учеснице приказивале своја последња достигнућа у привреди, култури и технологији. На оваквим скуповима, често називаним „Светским изложбама“ (данас ЕКСПО), у центру пажње су биле велике силе, али су у њима своју шансу виделе и мање државе. Таква је била и изложба у Паризу, одржана између 15. априла и 12. новембра 1900. године. Ипак, она је била по много чему другачија од свих претходних изложби овог типа. Наиме, овај догађај посетило је чак више од 50 милиона људи. На изложби је учествовало 40 земаља, а свака је имала свој посебан павиљон, пројектован тако да одражава неку националну специфичност. Поред тога, манифестација је имала и бројне пратеће садржаје, међу којима и Летње олимпијске игре (прве на којима су учествовале жене). На изложби је учествовала и наша земља, тада под именом Краљевина Србија, представљајући своју традицију и културу кроз народне ношње, ручне радове, националну кухињу, слике, скулптуре и слично. Поред економског, ова изложба је имала и политички значај.

ПОЈМОВНИК

павиљон – мања грађевина израђена од лаког материјала

ЗАДАТАК

- Погледај слику, па кажи шта мислиш: зашто је одабран баш овај изглед за српски павиљон?
- Да ли на приказу павиљона различитих земаља можеш да препознаш који је српски?

Нове политичке идеје

Промене које су се јавиле у свим сферама друштва за последицу су имале и настанак нових политичких идеја: либерализма, социјализма и национализма.

Колевка **либерализма** била је Велика Британија. Следбеници ове идеје углавном су долазили из редова грађанства и настојали су да се изборе са племством које је још увек имало велику моћ. Зато су се либерали залагали за уставом и законима уређену државу, **личне слободе**, вредновање људи на основу личних достигнућа, а не порекла, слободу штампе, опште право гласа, неповредивост приватне својине и слично. У економији су заговарали слободно тржиште без мешања државе. У либерална струјања спадао је и **феминизам**, који се залагао за **равноправност** полова.

Једна од последица Друге индустријске револуције била је повећање броја радника у фабрикама. Како је њихов положај био тежак и често потпуно подређен што већој заради, јавила се политичка идеја звана **социјализам**. Међу оснивачима социјализма својим значајем се издваја немачки мислилац Карл Маркс, као и његов следбеник Фридрих Енгелс. Заговорници социјализма тежили су побољшању положаја радништва и стварању **друштва без класа**.

Идеологија која је у центар интересовања стављала нацију, тачније веровање да појединац треба да сву своју оданост посвети управо овој друштвеној групи, али и да она ту оданост у потпуности узвраћа појединцу, назива се **национализам**.

Следбенице феминистичког покрета са транспарентом који промовише давање права гласа женама

Према овој идеологији, сваки народ има право на своју националну државу, а појединац своја **грађанска права** може да оствари само у оквирима своје националне државе коју обликује према сопственом културном и политичком обрасцу и систему вредности. Ово значи да је у национализму лична слобода уско повезана са слободом нације и самосталношћу. Национализам је стога препрека за формирање или опстанак мултинационалних држава какве су биле многе империје, попут Аустроугарске или Османског царства, које су биле засноване на принципима средњовековне поделе становништва у класе са различитим нивоом политичких права. Ширењем свести о политичким правима сваког појединца, односно постепеном демократизацијом друштва у XIX веку, ширио се и национализам, као и тежња за новом организацијом друштва и државе заснованој на принципу **самосталности** сваке нације.

ПОЈМОВНИК

грамофон – направа за репродукцију музике/звуча где је носач звука округла плоча – грамофонска плоча

Реклама за жвакаћу гуму из 1910. године

Промене у свакодневном животу

Свеопшти напредак имао је утицаја на **свакодневни живот**, који је постао не само лакши него и богатији за многе производе направљене за разоноду и забаву. Поред поменутог филма, свакодневни живот обогаћен је радијом и грамофоном, а појавили су се и производи попут жвакаће гуме (изум Вилијама Семпла, зубара из Охаја), кока-коле, конзервиране хране, млека у праху и слично. Од времена Америчког грађанског рата и укидања ропства, почиње борба за расну равноправност. Такође, доста је постигнуто на пољу борбе за **права жена** и једнакост полова. У САД су основане прве женске организације, а 1893. године Нови Зеланд је постао прва држава која је женама дала право гласа.

САЖЕТАК

Период између последњих деценија XIX века и почетка Првог светског рата био је обележен напретком на свим пољима људског друштва (науци, технологији, привреди, медицини, уметности...). Сва ова открића утицала су на промене у свакодневном животу људи, који је постао лакши и дуговечнији. Поред производа намењених основним биолошким потребама, појавили су се и они намењени забави и разоноди. Важан напредак забележен је на пољу борбе за људска права, нарочито расну и полну равноправност.

ПИТАЊА

- Због чега се период између седамдесетих година XIX века и почетка Првог светског рата назива „лепом епохом“?
- Које су главне одлике Друге индустријске револуције?
- У чему се огледа значај изума Николе Тесле?
- Опиши промене у свакодневном животу изазване напретком науке и технике крајем XIX и почетком XX века.
- Како је настала пракса додељивања Нобелове награде?

ПОЛОЖАЈ СРБА ПОД АУСТРОУГАРСКОМ И ОСМАНСКОМ ВЛАШЋУ

Аустро-угарска нагодба / политичка нација / Хрватско-угарска нагодба / Хрватско-српска коалиција / босанска нација / Млада Босна

КЉУЧНЕ РЕЧИ

■ Који су били захтеви Мађара током револуције 1848/1849?

ПОДСЕТИ СЕ

Услед бурних историјских прилика, српски народ је почетак ХХ века дочекао расејан у неколико држава. Поред Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе, Срби су такође насељавали Аустроугарску и Османско царство.

Срби у Аустроугарској

Као што је већ речено у претходним лекцијама, Хабзбуршка монархија је била држава насељена бројним народима који су били незадовољни својим положајем, што се нарочито показало током „пролећа народа“. Све ове покушаје, државне власти успевале су да угуше и да сачувају стари поредак. Међутим, након низа претрпљених пораза, најпре у рату за италијанско, а потом и за немачко уједињење, хабзбуршки двор и влада били су принуђени да напусте политику силе и окрену се преговорима на унутрашњем плану. Тако је постигнут договор са Мађарима, који су били доминантни у политичком животу Угарске, да се формира **Двојна монархија** у којој су и Аустрија и Угарска имале своју територију, своје органе власти и своје законе, док су заједнички једино били владар, спољна политика, војска и финансије. Овај договор, постигнут 1867. године, познат је под називом **Аустро-угарска нагодба**, а преуређена држава понела је назив Аустроугарска. С обзиром на превласт Мађара у угарском политичком систему, договор је постигнут без саветовања или сагласности осталих народа и њихових политичких представника у Угарској, који су тада чинили преко половине становништва. С позиције територија које су у знатном броју биле насељене Србима, то је значило да ће јужна Угарска, Хрватска и Славонија бити под управом угарских, а Далмација под управом аустријских власти. Као посебна област 1908. године Аустроугарској је прикључена Босна и Херцеговина, али она није придодата ни једној од две половине аустроугарске државе, већ је остала под заједничком управом.

Аустроугарска цивилна застава на којој круне представљају Аустрију и Мађарску

Уласком Босне и Херцеговине у састав Аустроугарске, у границама ове царевине нашло се око два милиона припадника српског народа (последњи попис становништва у Аустроугарској извршен је 1910. године). Као што ћемо видети у наставку лекције, њихов положај био је тежак и пун искушења.

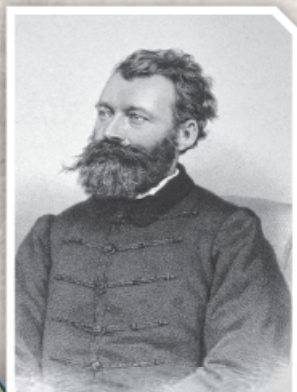
Срби у јужној Угарској

Највећи проблем који је погађао немађарске народе, а међу њима и Србе, јесте **политика мађаризације** коју су угарске власти спроводиле на територијама под својом контролом, сматрајући да у њиховој држави може да постоји само једна **политичка нација**, и то мађарска. Већину становништва Угарске су чинили немађарски народи али је власт била у рукама Мађара, који су преко концепта политичке мађарске нације покушавали да створе јединство у држави. Полазећи од ове идеје, власти су тврдиле да Срби нису посебан народ у политичком смислу, тј. народ који би имао права да своју посебност испољава на политичком нивоу, него само део мађарске политичке нације која једина има сва права. Права на испољавање посебности су Србима и осталим немађарима признавана само у ограниченим оквирима, у култури или религији. Како би били равноправни део мађарске политичке нације, немађари су морали да што пре науче мађарски језик, као основ мађарског идентитета. На такав начин је подстицана мађаризација других народа, односно постепена промена њиховог националног идентитета. Мађари су чинили огромну већину у свим државним пословима, државним фирмама, у пошти или на железници. Било је тешко добити посао у државној служби без одличног знања мађарског језика. Мађаризација је нарочито спровођена у школама, па је 1907. године донет један закон по којем су сви свршени основци морали да знају да читају и пишу мађарски језик. Наредне године овај пропис је чак и пооштрен толико да је исто захтевано од ученика који су завршили тек четврти разред. Организације немађарских народа су систематски ометане у раду, спречавано је ширење њиховог утицаја, као и оснивање нових. Један од видова пружања отпора оваквој политици била је црквено-кул-

турна делатност **Карловачке митрополије** (покретање листова, оснивање манастирских школа, штампарија, фондова и слично). Други вид супротстављања чинило је политичко деловање путем политичких странака, основаних од стране српског грађанства. Прва српска политичка странка у јужној Угарској била је Српска народна слободоумна странка, предвођена **Светозаром Милетићем**, великим борцем за права Срба. Странка се 1884. године поделила на Српску либералну странку (њен вођа био је Михаило Полит-Десанчић) и Српску народну радикалну странку (коју је предводио Јаша Томић).

Један од најзначајнијих листова на тлу јужне Угарске био је *Српски Сион*, који, уз један вишедеценијски прекид, излази и данас

Јозеф Крихубер,
Светозар Милетић

Јаша Томић,
Збирка Музеја
Војводине, Нови Сад

Међутим, док је црквено вођство Карловачке митрополије водило обазриву политику, не желећи да квари односе са угарским властима и брижљиво чувајући свој положај и народно-црквену аутономију, дотле су политичари заговарали одлучније и гласније тражење српских права. Због ове разлике у погледима очувања српског националног идентитета, честе су биле оштре оптужбе у којима су представници српских политичара ишли толико далеко да су појединим карловачким митрополитима (од 1848. године патријарсима) чак пребацивали да раде за угарске власти и Мађаре, против српских интереса. Овакви сукоби разједињавали су и слабили српски национални покрет у јужној Угарској.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Према одредбама црквено-народне аутономије, српски народ у јужној Угарској имао је право да сам бира свог патријарха на црквено-народном сабору. Међутим, 1882. године државне власти су занемариле одлуку сабора и на патријаршијски престо довеле владу (епископа) Германа Анђелића, иако је он на сабору добио свега једанаест гласова. Чланови Српске народне слободоумне странке бурно су реаговали на ово кршење српских права, а њихов лист *Засџава*, који је основао Светозар Милетић (1866), овако је своје читаоце обавестио о спорном догађају у оквиру чланка *Именовани патријарх*:

„Имамо сада дакле именованог патријарха, а не вољом народа у смислу наших привилегија и у смислу државних закона. [...] Потомство ће овај догађај и ово време у повесници нашој жалосним словима забележити. [...] Ми смо осим тога уверени да се државна власт није у владу Анђелића заљубила него да је он по свој прилици по цену великих обећања на рачун наше аутономије до данашњег свога положаја дошао. И сада наступа тренутак где Анђелић мора да се одујује. А то је управо оно што нас у голему бригу баца.”

Засџава бр. 8 (13/25. јануар 1882)

Срби у Хрватској и Славонији

Слично аустро-угарској нагодби, Мађари су у свом делу монархије, према **хрватско-угарској нагодби** из 1868, оставили аутономију Хрватској и Славонији. Носиоци ове аутономије били су Хрватски сабор (са доминацијом Хрвата) и хрватски бан, који је именован уз сагласност угарских власти. На овај начин је хрватски народ добио политичка права која, попут Мађара у јужној Угарској, није хтео да призна Србима или другим народима, негирајући њихову политичку посебност. Дакле, као што су Мађари заговарали идеју мађарске политичке нације, тако се и у Хрватској и Славонији јавила идеја хрватске политичке нације коју су заговарали владајући политички кругови.

ЗАДАТАК

Уз помоћ предметног наставника одговори на питање: чега се то уредништво *Засџаве* прибојава и за шта оптужује патријарха Германа?

Карловачки патријарх Герман Анђелић

ПОЈМОВНИК

Хрватски сабор – име за Скупштину у Хрватској
бан – титула и функција главног вршиоца власти на тлу Хрватске; гувернер у пренесеном значењу

Светозар
Прибићевић

Српске националне интересе нарочито је погодило **укидање Војне границе** (1881), која је до тада имала посебан статус (била је под директном управом Беча), и припајање већине њене некадашње територије Хрватској и Славонији. Заговарајући идеју о могућности постојања само једне политичке нације, хрватске власти су спроводиле политику **забрањивања српских националних обележја** попут употребе ћирилице и српског грба, гашења српских националних школа и слично. Посебан притисак српско становништво трпело је од римокатоличке цркве, која је тежила да их поунијати и покатоличи. Покушавајући да се изборе за своја права, тамошњи Срби су основали **Самосталну српску странку** (1881), на чијем челу је био Светозар Прибићевић. Странка се залагала за равноправност српског и хрватског народа, слободу вероисповести, опстанак националних школа и једнакост ћирилице и латинице. Посебан вид политичког организовања био је Српски клуб, формиран 1883. године, а његови чланови били су сви српски посланици у Сабору (Скупштини) Хрватске и Славоније без обзира на то којој странци су припадали. Српски клуб, дакле, није био странка, већ клуб посланика, а залагао се за признавање српског имена, равноправну употребу ћирилице, очување народно-црквене аутономије итд. По осталим питањима која се нису тичала српских захтева, чланови клуба могли су да имају различита мишљења. Као резултат ове њихове тежње донет је *Закон о уређењу њосала цркве њрчко-исџочне и о уџораби ћирилице* из 1887. као највиши домет српских права у Хрватској и Славонији. Њиме су признати српско име и народно-црквена аутономија, и дозвољена службена употреба ћирилице (али не и равноправност са латиницом).

У првим годинама XX века долази до промене политичких односа на тлу Хрватске и Славоније и до приближавања српских и хрватских странака. Разлог овој промени било је сазревање свести о потреби заједничке политичке борбе против аустро-мађарских власти. Тако је 1905. године основана једна коалиција (савез) српских и хрватских странака (**Хрватско-српска коалиција**), која ће бити на челу Хрватске и Славоније све до избијања Првог светског рата.

Срби у Далмацији

Крајем XIX и почетком XX века назив **Далмација** односио се на целокупну јадранску обалу између острва Раба (данашња Хрватска) и Сутомора (данашња Црна Гора), простирући се до Босне и Херцеговине у унутрашњости. Православни Срби су живели у већем броју на северу у Книнској крајини и на југу у области Боке Которске. Српски народ на овом подручју такође је трпео велике притиске римокатоличке цркве, која је често успевала да искористи његов тежак положај и наметне му унију.

Постојао је и проблем сарадње са хрватским политичким елитама због питања признавања Срба као политичког народа и њихових права на равноправан третман са осталим грађанима. Како би унијатска активност дала што боље резултате, српске епископије у Далмацији (Далматинска и Бококоторско-дубровачка), противно црквеним канонима (правилима), издвојене су из Карловачке митрополије и стављене под власт румунског митрополита са седиштем у Черновицу (данашња Украјина).

ПОДСЕТИ СЕ

- У чему се огледао посебан статус Срба на подручју Војне крајине?

Зграда Карловачке митрополије и Саборне цркве, XIX век

Саборна црква у Сремским Карловцима данас

На овај начин државне власти су хтеле да одсеку српски народ у Далмацији од матице и тако отежају његов положај у борби против унијаћења. У очувању српске националне посебности и овде је велику улогу имала српска црква, иако је била у незавидном положају.

Најважнији центри ове борбе били су српски манастири Крка, Драговић и Крупа, а огроман допринос дала је Богословија у Задру. И на овом простору Срби су имали своју политичку партију која се звала Српска странка на Приморју. Њен вођа био је Саво Бјелановић. У часопису *Српски лист* (касније *Српски џлас*) представници странке али и ширих слојева далматинских Срба ширили су своје политичке идеје и културни садржај. Као и на подручју Хрватске и Славоније, и овде је почееком XX века дошло до сарадње хрватских и српских политичких странака у тражењу већих права од бечког двора.

Привреда и култура

Покушавајући да се одупру нимало благонаклоној политици државних власти, Срби са подручја Аустроугарске најчешће су то чинили културним и просветним средствима. Најзначајнија културна установа на овом простору била је **Матица српска**, основана у Пешти (1826), а затим пребачена у Нови Сад (1864), где се и данас налази. Кроз обимну издавачку делатност, давање стипендија и расписивање књижевних конкурса ова установа је радила на очувању и ширењу српске културе. Од огромног значаја била је **делатност српске цркве**, чијим залагањем су оснивани разни фондови, покретани часописи и отворане школе попут Карловачке и Задарске богословије, те гимназија у Сремским Карловцима и Новом Саду. На **привредном пољу** велики успех представља оснивање Српске банке у Загребу и српског привредног друштва „Привредник“ крајем XIX века, које је новчано помагало школовање сиромашне српске омладине.

Босна и Херцеговина под аустроугарском влашћу

Према одредбама Берлинског конгреса (1878) Аустроугарска је добила право да окупира Босну и Херцеговину, која је званично остала под влашћу султана. Окупираном територијом држава је владала путем заједничког аустро-угарског министарства финансија, на чијем челу се од 1882. до 1903. године налазио **Бењамин Калај**, некадашњи аустроугарски конзул у Београду. Како би се што лакше управљало Босном и Херцеговином, Калај је тамошњем јужнословенском становништву покушао да наметне идеју **босанске нације**. Циљ идеје био је духовно и национално одвајање босанско-херцеговачких Срба од својих сународника из Србије. Овај концепт, по којем сви становници Босне и Херцеговине припадају **босанској нацији**, погађао је и хрватско становништво које, као и српско, није хтело да се одрекне свог националног идентитета. Тежећи да остваре своју замисао, аустроугарске власти су забрањивале употребу националног имена, затварале су националне школе, потискивале ћирилицу, забрањивале рад културно-уметничких друштава, а нарочито се пазило да се спречи сваки контакт са Србијом и не дозволи увоз штампе и књига као средстава могућег културног и националног деловања.

Бењамин Калај

Супротно случају православне цркве, римокатоличка црква је добијала обилату помоћ државе у ширењу свог утицаја. Током Аустроугарске управе досељен је велики број становника римокатоличке, али и протестантске вере у Босну и Херцеговину, мењајући тако постепено верску и националну структуру области. Покушавајући да се изборе за своја права, Срби су се у више наврата обраћали самом аустријском цару, да би тек 1905. године, слично Србима у Угарској, добили званичну потврду своје црквено-школске аутономије, захваљујући којој је њихов правни положај донекле поправљен. Још једна сличност са положајем Срба у Угарској огледа се у начину борбе за **очување верско-националног идентитета**. Наиме, и на тлу Босне и Херцеговине преовлађујуће поље ове борбе била је култура, тим пре што је овде било забрањено свако политичко организовање и деловање. Најистакнутији културно-национални прегаоци били су књижевници Алекса Шантић, Јован Дучић и Петар Кочић, као и историчар Владимир Ђоровић. Велики удар на српске националне интересе представљала је анексија Босне и Херцеговине (1908), о чему је било речи у ранијим лекцијама. Политика коју су аустроугарске власти спроводиле у Босни и Херцеговини утицала је на настанак великог незадовољства и огорчености, што је погодновало бујању револуционарних идеја, чији ће главни носилац постати организација **Млада Босна**.

Алекса Шантић

Јован Дучић

Петар Кочић

Владимир Ђоровић

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Чланови Младе Босне на суђењу. У средини првог реда налази се Гаврило Принцип.

Млада Босна била је револуционарна организација коју је по угледу на Младу Италију основала група босанскохерцеговачких младића, међу којима је, поред Срба, било и Хрвата и муслимана. Циљ организације била је револуционарна борба против превласти Аустроугарске и ослобођење свих јужних Словена и њихово уједињење са слободним државама Србијом и Црном Гором. Међу најпознатијим члановима Младе Босне били су књижевник и каснији нобеловац Иво Андрић и Гаврило Принцип, извршилац атентата на престолонаследника Франца Фердинанда 28. јуна 1914. године.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Епископ Дионисије Петровић

Од укидања Пећке патријаршије (1766) Срби у Османском царству нису имали своју националну цркву, већ су се налазили под управном Васељенске патријаршије (аутокефална православна црква са седиштем у Цариграду, односно Истанбулу), због чега су на епископска места у Старој Србији углавном постављани Грци. У намери да ослаби утицај Васељенске патријаршије, османске власти су 1870. године дозволиле Бугарима да оснују своју националну цркву (Егзархат), која се састојала од десет епископија. Чак половину овог броја представљале су епископије које су некада улазиле у састав Пећке патријаршије. Тако су се српски православни верници у Османском царству нашли под великим притиском Бугара и Грка чија пропаганда је постајала све јача. Пошто је пропао покушај власти Кнежевине Србије да издејствују обнављање Пећке патријаршије, предузети су дипломатски кораци да се барем на чело епископија у Старој Србији поставе српски епископи. Тек крајем 1895. године добијена је сагласност Порте да се за епископа рашко-призренског постави Србин Дионисије Петровић, што је представљало велики успех српске дипломатије. О важности догађаја сведочи опис дочека епископа у Приштини:

„Када је владика [епископ] одмах са пролећа дошао у Приштину да је походи ја сам се случајно ту десио и очима видео: био је дочекан као Христос у Јерусалиму! Попови у одеждама, учитељи са ђацима, а народ од детета до старца у свечаном оделу, начинили су шпалир од цркве па на доле дуж улице [...] и сваки је држао по букет цвећа и пред владиком бацао. Попови су певали 'Исполаети деспота' [много лета, владико], а ђаци химну коју је конзул Нушић саставио: 'Ускликнимо с љубављу из срцаца свију, Нашем архипастиру српском Дионисију.'"

Јанићије Поповић, *Живош Срба на Косову 1812–1912*, Београд: Књижевне новине, 1987.

САЖЕТАК

На крају XIX и почетком XX века српски народ је живео у више различитих држава: Србији, Црној Гори, Аустроугарској и Османском царству. На подручју Аустроугарске Срби су живели у областима којима су управљале угарске (Јужна Угарска, Хрватска и Славонија) или аустријске власти (Далмација). Територијом Босне и Херцеговине, која је касније прикључена Аустроугарској, управљало се преко заједничког министарства финансија. На свим овим подручјима Срби су се суочавали са националним и верским притисцима, покушавајући да им се одупру најчешће путем културне и просветне делатности, али и формирањем политичких партија. Нарочито тежак положај имали су представници српског народа у саставу Османског царства (Стара Србија), где су сиромаштво, као и насиља и пљачке албанских чета били свакодневна појава.

ПИТАЊА

- Наведите државе у којима је живео српски народ почетком XX века.
- Објасните идеју мађарске политичке нације.
- Због чега је долазило до разједињавања српског националног покрета на тлу јужне Угарске?
- Због чега су српске епископије у Далмацији издвојене из састава Карловачке митрополије?
- Са којим тешкоћама се сучавао српски народ у Османском царству?

ЦРНА ГОРА 1878–1912.

Никола Петровић / Велика источна криза / Берлински мировни уговор / Бомбашка афера / Никољдански устав

- Шта је за Црну Гору значило разграничење са Османским царством извршено након победе на Грахову 1858?

Политичке прилике до стицања независности

После атентата на кнеза Данила (1860) на црногорски престо ступио је његов синовац **Никола Петровић** (1860–1918), који ће на овом положају остати скоро шездесет година. Иако је Црна Гора након разграничења са Османским царством призната као посебна територија која је само формално била под Османским царством, бивајући у пракси скоро независна, кнез Никола је наставио политику пружања помоћи херцеговачким устаницима. Стога је 1862. године на Црну Гору упућена снажна војна сила предвођена **Омер-пашом Латасом**, истакутим турским војсковођом. Црногорска војска је претрпела велике губитке, а од потпуног слома и заузимања престонице, Црну Гору је спасила руска дипломатска интервенција.

Средином 60-их година XIX века остварује се сарадња са Кнежевином Србијом, којом је у то време владао **кнез Михаило**, водећи једну политику окупљања балканских држава како би се коначно обрачунале са Османлијама. У јесен 1866. године Србија и Црна Гора су потписале тајни **уговор** који је предвиђао заједничку борбу за ослобођење, а након ослобођења и уједињење у једну државу под кнезом Михаилом. Захваљујући овом уговору, Црна Гора је добила помоћ у оружју, новцу и официрском кадру, што је врло позитивно утицало на модернизацију њене војске. Убиство кнеза Михаила 1868. осујетило је даље планове и сарадњу двеју кнежевина.

- Шта је Велика источна криза?

Почетак **Велике источне кризе**, о којој је већ више пута било говора, довео је до обнављања односа, па је нови тајни уговор потписан 1876. године, али овога пута без помена уједињења. У ратним операцијама вођеним током Велике источне кризе црногорска војска је током 1876. године забележила велике успехе, остваривши **победе** на Вучијем долу (недалеко од Билеће) и Фундини (код Подгорице). Следеће године (1877) ослобођен је Никшић, а 1878. црногорске снаге под своју контролу ставиле су Бар и Улцињ. **Берлински мировни уговор** (1878) донео је Црној Гори признање независности и територијална проширења (Подгорица, Никшић, Бар, Колашин, Жабљак).

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ПОДСЕТИ СЕ

Никола I Петровић
Његош

Омер-паша Латас

ПОДСЕТИ СЕ

Илустрација битке на Вучијем долу из часописа *Орао*, 1877.

Црна Гора пре и после Берлинског конгреса

Кнегиња Зорка (1864–1890), најстарија кћерка кнеза Николе и супруга краља Петра I Карађорђевића

Политичке прилике након стицања независности

Независна Црна Гора наставила је политику ослањања на Русију, чија је дипломатска и новчана подршка много значила сиромашној Црној Гори. Што се тиче односа са Србијом, они нису били добри, упркос приближавању током Велике источне кризе. Разлог за то је династичко **супарништво Петровића и Обреновића**, изазвано питањем која би династија била владајућа у случају ослобођења и уједињења српских простора у заједничку државу. Ситуација је донекле поправљена након Мајског преврата (1903), када је на престо дошао краљ Петар I Карађорђевић, зет кнеза Николе, мада је и међу овом двојцом владара владала лична нетрепељивост. Стање је додатно погоршавала чињеница да је доста напредне црногорске омладине, противне апсолутистичкој владавини свога владара, студирало у Београду и отуда упућивало критике, што је кнез Никола тумачио као позив на његово рушење, истовремено сматрајући да власти у Србији дају подршку овој активности.

Врхунац кризе у односима Србије и Црне Горе представља такозвана **Бомбашка афера** (1907–1908), у којој су значајну улогу имале и аустроугарске власти, настојећи да онемогуће зближавање Србије и Црне Горе. Ипак, током Анексионе кризе долази до чвршћег повезивања ове две земље, а потом и савезништва током **Балканских ратова**.

Позивница на венчање кнегиње Зорке и Петра Карађорђевића

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Почетком XX века у Београду је студирало доста студената из Црне Горе који су били незадовољни политичким стањем у својој земљи, отворено, критикујући самовлашће кнеза Николе Петровића. Када је октобра 1907. године на Цетињу откривено седамнаест бомби донетих из Београда, власт је оптужила не само опозицију него и званичне власти у Србији за припремање атентата на црногорског владара, због чега је догађај добио назив Бомбашка афера. О догађају је нашироко и преувеличано писала аустроугарска штампа, којој је у интересу било нарушавање српско-црногорских односа. Штавише, као сведок на суђењу наступио је један Србин из Босне и Херцеговине по имену Ђорђе Настић, који је био прикривени аустроугарски агент. Он је тврдио да су бомбе направљене у Крагујевцу, а да је заверу финансирао лично принц Ђорђе Карађорђевић, најстарији син краља Петра и унук кнеза Николе. Током истраге је ухапшено више од стотину људи, приликом испитивања је долазило и до физичког злостављања, а суд је на крају осудио 49 лица (шест на смртну казну, три на доживотну робију, једног на двадесеттворогодишњу робију...). Вишегодишње затворске казне добила су и нека малолетна лица. Власт је искористила аферу да се у највећој могућој мери обрачуна са опозицијом. Учешће Србије у припремању завере није доказано, али су дипломатски односи свеједно били прекинути.

Државно уређење

Иако је владао апсолутистички, кнез Никола је након стицања независности ипак предузео неке кораке да се државна управа реформише и модернизује. Године 1879. укинут је Сенат и створена влада као орган извршне власти, а 1888. године издат је **Општи имовински законик за Црну Гору**, којим су регулисана имовинска питања. Много теже ишло је са доношењем устава јер црногорски владар није желео да својој владавини намеће оваква правна ограничења. Ситуација се доста изменила након што је руски цар под притиском пораза у рату против Јапана, као и револуције која је након пораза захватила Русију 1905, пристао на доношење устава, после чега је кнез Никола остао једини европски владар без овог правног акта. Стога је и он, исте године, пристао на доношење првог црногорског устава названог **Никољдански**, по празнику на који је обнародован. Устав није донела скупштина, већ га је даровао (октроисао) кнез, због чега није ни имао нека битнија ограничења његове власти. Према овом правном акту законодавна власт дата је Народној скупштини. Грађанима је гарантована једнакост пред законом, неприкосновеност приватне имовине, слобода штампе и удруживања. Према уставу, право гласа имали су сви пунолетни мушкарци под условом да нису осуђивани. У политичком животу Црне Горе постојале су две странке: Народна странка (клубаши), која је окупљала присталице демократских начела, и Права народна странка (праваши), чији представници су безрезервно подржавали кнеза Николу, оштро нападајући све неистомишљенике.

Општи имовински законик за Црну Гору 1888.

Никољдански устав 1905.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Пројас њоводом њројлашења Црне Горе за Краљевину краља Николе Петровића Његоша:

„Моме драгоме народу!

Народно представништво, као израз твојих мисли и осјећања, занесено жељом да крунише дан педесетогодишњице мога владања дјелом које ће наградити мој добри народ за његове вјековне борбе, за његову храброст, пожртвовање и надчовјечанске напоре, а с погледом на славну прошлост наше отаџбине, која је дала Српству прву моћну и признату краљевину, донијело је једнодушно у данашњој својој сједници приједлог да се обнови наше старо краљевство и да се на данашњи дан Црна Гора прогласи краљевином, а ја да примим достојанство краља.”

Преузето са:

Застава Краљевине Црне Горе

Грб Краљевине Црне Горе

Искористивши као повод велики јубилеј, кнез Никола се на педесетогодишњицу своје владавине (1910) прогласио за **краља**, што су признале велике силе. На тај начин подигнут је међународни углед Црне Горе.

Свечаност проглашења Краљевине Црне Горе

Друштвени, привредни и просветни развој

По стицању независности Црна Гора је привредно и демографски **неразвијена земља**, са мање од 200 хиљада становника. Специфичности рељефа условиле су **развој сточарства** као главне привредне делатности. У мањој мери била је заступљена и пољопривреда, веома ограничена каменитим и слабо плодним тлом. У градским срединама се развијало занатство и трговина, док индустријске производње скоро да није било. Због неразвијености привреде Црна Гора је умногоме зависила од новчане помоћи коју јој је давала Русија.

Велико сиромаштво често је доводило до исељавања становништва. Школство је такође било неразвијено, што је за последицу имало веома низак проценат писмености. У намери да се ово стање поправи, власти су донеле прописе по којима је похађање основне школе било обавезно и бесплатно. Прва средња школа била је **Цетињска богословија** (1869), која је осим богослова школовала и учитељски кадар. Исте године, захваљујући великој новчаној помоћи руске царице Марије Фјодоровне, на Цетињу је отворена прва средња школа за образовање девојчица (**Девојачки институт**). До краја XIX века отворено је још неколико гимназија у већим градовима.

Иларион Рогановић био је црногорски митрополит у време отварања Цетињске богословије

Портрет царице Марије Фјодоровне (1847–1928), супруге цара Александра III Романова и мајке последњег руског цара Николаја II Романова, насликао је Иван Крамској

САЖЕТАК

После убиства кнеза Данила владар Црне Горе постао је његов синовац кнез Никола Петровић (1860–1918), који ће 1910. године понети титулу краља. За време његове владавине Црна Гора је стекла независност и територијална проширења на Берлинском конгресу, а нове територије донео јој је и успех остварен у балканским ратовима (1912–1913). На унутрашњем плану кнез је владао апсолутистички, али је 1905. године ипак пристао да држави подари Устав који није превише ограничавао његову власт. Привредне и просветне прилике биле су лоше, али су делимично поправљене мерама предузетим крајем XIX и почетком XX века.

ПИТАЊА

- Какви су били односи Србије и Црне Горе током владавине Николе Петровића и шта је све утицало на њих?
- Какве је последице Велика источна криза имала по Црну Гору?
- Који међународни догађаји су утицали на то да Црна Гора добије Устав?
- Када је Црна Гора добила излаз на море?
- Наведи главне привредне гране у Црној Гори крајем XIX и почетком XX века.

БАЛКАНСКИ РАТОВИ

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Балкански савез / Куманово / мировна конференција у Лондону / Први балкански рат / Други балкански рат / Брегалница / мировна конференција у Букурешту

ПОДСЕТИ СЕ

- Наведи области насељене Србима које су након Берлинског конгреса остале у саставу Османског царства.

Иако је донео независност Кнежевине Србији, Берлински конгрес ипак није у потпуности испунио очекивања српских политичких кругова и шире јавности пошто су изван граница државе остали предели Рашке области, Косова и Метохије и горњег и средњег Повардарја. Будући да се радило о областима које представљају језгро некадашње државе Немањића, почетком XIX века за њих је коришћен заједнички назив Стара Србија. Као што је речено у претходној лекцији, положај српског народа на овом простору био је изузетно неповољан. Стога је у Србији почела да сазрева идеја о ослобађању Старе Србије од османске власти. Како су и друге балканске државе (Грчка, Црна Гора и Бугарска) сматрале да њихов део источног питања није решен, ове земље су се повезале и формирале **Балкански савез**.

ПОДСЕТИ СЕ

- Шта је Источно питање?

Балкански савез

Преговоре су најпре повели **Бугарска** и **Србија**, али су они ишли споро и тешко. Међутим, када је Италија силом заузела османске поседе у Либији 1911. године (о чему је било речи у лекцији о империјализму и колонијализму), балканске државе су, због бојазни да велике силе не започну неку акцију и на Балкану, убрзале своје преговоре, па су већ у марту 1912. године Србија и Бугарска потписале **уговор** којим су се обе државе обавезале на међусобну подршку и војну помоћ у случају да нека од њих буде нападнута. Уговор је имао тајни додатак у којем је предвиђена могућност заједничког напада на Османско царство и подела јужног дела Старе Србије и северног дела Македоније. Ова подела није извршена прецизно, што је касније довело до сукоба међу савезницима. Наиме, договорено је да Србији свакако припадне део северно и западно од Шар-планине, а Бугарској део источно од Родопа и реке Струме. Статус простора који се налазио између требало је да буде одређен накнадно, с тиме што су стране пристале на линију Струга – Крива Паланка као основ за нове границе уколико се не би договориле другачије и уколико би руски цар такву линију потврдио. У случају било каквог неспоразума, обе стране су пристале да поступи по пресуди руског цара. Иначе, **Русија** је подржавала настанак Балканског савеза јер је путем њега остваривала свој утицај на Балкану, истовремено сузбијајући моћ Османског царства и спречавајући немачку и аустроугарску политику продора на исток.

Осим споразума Србије и Бугарске, постигнут је споразум Србије и Црне Горе, као и споразум Бугарске и Грчке. Овим је довршено стварање Балканског савеза, који је званично био одбрамбени савез, а једино је Русија била упозната са тајним делом уговора који је предвиђао офанзивна дејства.

ЗАДАТАК

Обрати пажњу на пропагандне плакати Балканског савеза и кажи кога представљају приказане личности.

Пропагандни плакати Балканског савеза

Први балкански рат 1912–1913.

Према плановима и очекивањима државног врха Краљевине Србије, предстојећи **рат са Османлијама** требало је да донесе ослобођење Старе Србије, али и излаз на Јадранско море преко албанске обале. Краљевина је у рат ушла добро припремљена, са добрим наоружањем, високим борбеним моралом и одличним официрским кадром. Одзив у војску био је такође добар, захваљујући чему је под оружје стављено више од 400 хиљада војника. Званично, прва је у рат ушла **Црна Гора** (октобра 1912), а за њом и остале чланице Балканског савеза. Српска војска, у којој је било снажно осећање да је дошао тренутак за „освету Косова“, напредовала је незадрживо, остваривши победе код **Куманова** и Битоља. Захваљујући овим победама, цела јужна Стара Србија и северна Македонија биле су под контролом српских снага. Такође, ослобођени су и Рашка област и Косово и Метохија, одакле су српске трупе прешле у Албанију и заузеле градове Драч и Љеш, чиме су избили на јадранску обалу. И остале савезнице имале су успеха, па је црногорска војска заузела јужни део Рашке области и део Метохије са историјски важним градом и центром патријаршије – Пећи.

Заплењени турски топови код Куманова 1912.

Турски официри заробљени у Кумановској бици

Трупе Краљевине Грчке заузеле су Солун и неколико градова у Епиру, док су Бугари заузели велики део Тракије, а онда, уз помоћ српске војске, и највећи тракијски град Једрене. Суочено са поразима на свим странама, Османско царство било је принуђено да призна територијалне губитке, што је и учињено на **мировој конференцији у Лондону** одржаној 30. маја 1913. године. Од свих некадашњих балканских поседа под влашћу султана остао је само мали део ограничен линијом од градића Енос (на егејској обали) до градића Мидија (на црноморској обали).

Балканско-Турски Рат 1912-13.

Потписници Лондонског Мира

Скудулис, Новаковић, Штрајт, Никוליћ, Велцелос, Ђојновић, Гевалдос, Давен, Мадаров, Поречић, Паприков, Мијушковић.

Потписници
Лондонског мира 1913.

Аустроугарску је највише погађао успех Србије у овом рату, јер се освајањем лука на албанском приморју повећавала њена економска моћ и независност, а истовремено стварала снажна препрека аустроугарском продору ка Солуну. Због тога је Аустроугарска подстакла **стварање албанске државе** још крајем новембра 1912. године, претећи Србији ратом уколико одбије да повуче војску са ове територије. Под овим претњама, али и притиском других великих сила које нису хтеле да сукоб ескалира, српски државни врх донео је одлуку о повлачењу

војске из Албаније, а постојање албанске државе потврдила је и конференција великих сила у Лондону, којом је завршен **Први балкански рат**.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Драгоцене податке из прве руке оставио нам је генерал Светомир Света Ђукић (1882–1960), учесник балканских ратова и Првог светског рата. У својим мемоарима, о Кумановској бици је записао:

„Краљ Петар I, генерал Путник и пуковник Живојин Мишић вечерају са неколико официра ужег штаба у повећој соби. Сви брижни и ћутљиви. [...] У један мах у трпезарију уђе ордонанс [официр или војник који преноси наређења] са извештајем у руци [...] приђе генералу Путнику и предаде му извештај. Путник намешта наочари, види се да му рука лако подрхтава и поче гласно да чита: Са линије Липово-Куманово-Младо Нагоричане Турци су почели одступати. Краљ устаде, прекрсти се и подиже очи небу, затим тихо проговори: Боже теби хвала! Косово је освећено! Поћута мало, па се окрене Путнику: Господине Путниче, подарујем вам чин војводе. Потом краљ пружи руку пуковнику Мишићу и подари му чин генерала. [...] Сви се почеше грлити, неко плаче од радости. Битка је добијена. Куманово је осветило Косово после пет стотина година. Ој, Србине роде!”

Светомир Света Ђукић, *Мемоари. Књ. 1, Балкански ратови*, Београд: Медија центар Одбрана, 2014.

Радомир Путник (1847–1917), начелник штаба Врховне команде током балканских ратова. После Кумановске битке постао је први војвода у војсци Краљевине Србије.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Током Првог балканског рата црногорска војска је улагала огромне напоре да ослободи град Скадар, што је и успела након што су јој српске трупе притекле у помоћ. Скадар је за Црну Гору имао историјски значај јер је био важан град у средњовековној Зети, али и економску вредност због плодних околних поља и развијене трговине, па је његово ослобађање изазвало одушевљење код Црногораца. Међутим, град је на захтев великих сила, пре свега Аустроугарске и Италије, припао новооснованој држави Албанији, што је доживљено као тежак национални пораз јер је црногорска војска морала да се повуче. Овако је о томе писао лист *Цетињски вјесник*:

„Скадар не може бити наш. Не би био ни онда када бисмо за њега сви изгинули. Отело нам га је из руку насиље неправде. Удружени јачи одлучили су да тако мора бити. [...] Историја је забиљежила сасвијем мало примјера овакве неправде, каква је сада учињена Црној Гори. [...] Крв проливена око Скадра створиће непоуздано земљиште под темељем рјешења да тај стародревни град не буде наш. То је крв једног витешког народа, који је испред Скадра оставио хиљаде гробова својих најбољих синова. Ови гробови биће веома јаки савезници за остварење сада неостварених тежњи. Они ће радити за нас и онда, када се због дневних пречих послова привремено мислима будемо од њих удаљавали.“

Цетињски вјесник бр. 33 (25. април 1913)

Улазак краља Николе у Скадар 30. априла 1913.

Други балкански рат 1913.

Други балкански рат представља сукоб дојучерашњих савезница, а изазван је српско-бугарским спором око поделе територија. Наиме, пошто је морала да одустане од албанског приморја, Србија је тражила веће делове у **Повардарју** преко којих би могла да оствари директну границу са Грчком и на тај начин обезбеди излаз на море. Током Првог балканског рата Србија је војском ослободила и простор источно од линије Струга – Крива Паланка који је био обећан Бугарској. Због мањка потпоре савезника по питању излаза на море у Албанији, Србија је као обештећење тражила да јој се признају и ове области. Бугари на ово нису пристали, па је дошло до затезања односа.

У овом спору, одличну прилику за умањење успеха балканских земаља видела је Аустроугарска, стајући на бугарску страну и саветујући јој политику непопуштања пред српским захтевима. Штавише, охрабрена **аустроугарском подршком**, Бугарска је одлучила да без објаве рата нападне српске снаге и спор реши оружјем. Овим нападом, изведеним у ноћи између 29. и 30. јуна 1913. године, започео је Други балкански рат. Иако изненађена, српска војска је успела да задржи положаје, а потом и да, након осам дана тешких борби, изађе као победник из битке вођене у области реке **Брегалнице** (Брегалничка битка). Србија је, у очекивању новог рата, претходно склопила споразум са Грчком, тако да је поред Србије, Бугарска у Другом балканском рату за противнике имала Грчку и Црну Гору. Ионако тежак положај Бугарске додатно је погоршан када су јој рат објавиле Турска, са намером да поврати Једрене, и Румунија, која је тражила део Добруџе (део црноморске обале). Нашавши се пред потпуним сломом, Бугарска је затражила мир, после чега је реч имала дипломатија.

Други балкански рат званично је завршен **мировном конференцијом у Букурешту** одржаном у лето 1913. године. Након балканских ратова је Србија задржала територије ослобођене у Првом балканском рату (Рашку област, Косово и део Метохије, осим Пећи и Ђаковице које су припале Црној Гори, те територије у долини Вардара).

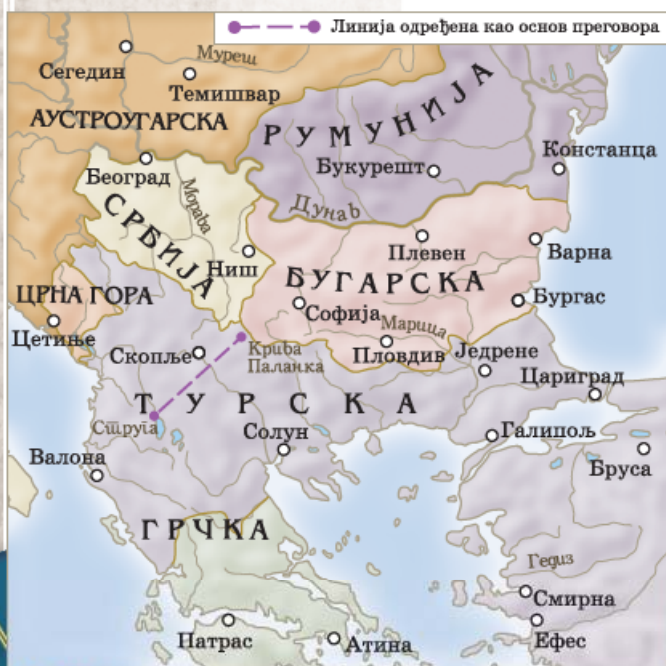

Фотографија Самсона Чернова објављена у албуму *Пејојодишњи рай* – Срби 1912–1916 у Лондону 1916. године, на којој је приказан транспорт рањеника након Брегалничке битке

Делегати на мировној конференцији у Букурешту 1913.

Црна Гора је добила Мојковац, Бијело Поље, Пљевља и Беране, те поменуте метохијске градове, Пећ и Ђаковицу (након уговора о разграничењу са Србијом склопљеним у новембру 1913. године). Османско царство је повратило Једрене и део Тракије у његовој околини, Румунија је добила јужну Добруцу, а Грчкој су припали Епир, јужни део Македоније и западна Тракија. Бугарска је добила источну Македонију и источну Тракију, преко које је излазила на Егејско море. За Србију је од нарочите важности било то што је потврђена заједничка граница са Грчком, као и Црном Гором, чиме српски извоз више није био потпуно зависан ни од Аустроугарске нити од Бугарске.

Балканско полуострво пре балканских ратова

Балканско полуострво после балканских ратова

Поседице балканских ратова

Балканским ратовима Краљевина Србија је увећала своју територију и коначно решила свој део источног питања. На ослобођеним територијама започето је укидање **феудалних односа**, чиме су створени услови за економски напредак и побољшање положаја становништва. Припајањем ослобођених крајева, у границама Србије нашло се доста муслиманског становништва, којем је гарантована равноправност. Осим војних успеха и територијалних добитака, Србија је стекла и велики углед, нарочито међу српским живљем са подручја Аустроугарске, на шта су тамошње власти гледале врло неблаконаклоно. Поред тога, стварањем заједничке границе са Црном Гором, осујећен је стари план Аустроугарске о продору на исток из Босне и Херцеговине преко Старе Србије и Солуна, због чега је у Аустроугарској ојачала идеја о војном уништењу Србије као једином могућем решењу. Балкански ратови су такође негативно утицали на односе Србије и Бугарске, која ће у Првом светском рату прићи Централним силама и учествовати у комадању Краљевине Србије након њеног пада 1915. године. Успеси које је Србија постигла у балканским ратовима скупо су плаћени великим војним губицима и материјалним трошковима који су преоптеретили српску привреду.

Рушевине грчког градића Доксата, у којем су Бугари крајем јуна 1913. године побили 600 цивила и спалили велики број кућа

Краљ Петар је због успеха у балканским ратовима добио надимак Ослободилац, а на слици је приказан његов улазак у Скопље 1912.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

У прокламацији о присаједињењу нових области упућеној народу краљ Петар казује:

„Све старање моје биће управљено да сви без разлике вере и порекла будете у сваком погледу задовољни, просвећени и закриљени правдом и безбедношћу које ће вам ујемчити [гарантовати] владавина слободне Србије. Сви ћете бити пред законима и властима једнаки. Вера свачија, имање и личност биће поштовани као светиња.”

Балкански рај̄̄ у слици и речи бр. 29 (13. септембра 1913)

САЖЕТАК

Решавајући Источно питање Србија, Црна Гора, Грчка и Бугарска покренуле су војну операцију познату као Први балкански рат (1912). Иако је том приликом забележен војни успех, дојучерашњи савезници су се завадили око поделе ослобођене територије отворивши нови сукоб, Други балкански рат (1913). Балкански ратови имали су велике последице по политичку карту Балкана, као и по привредне прилике.

ПИТАЊА

- Како је и са којим циљем настао Балкански савез?
- Наведи најважније битке које је српска војска водила током балканских ратова.
- Због чега је Аустроугарска инсистирала на стварању Албаније?
- Наведи последице балканских ратова.

ВЕЛИКИ РАТ 1914–1918.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

атентат у Сарајеву / Франц Фердинанд / ултиматум / фронтови / Солунски фронт / САД / капитулација

ПОДСЕТИ СЕ

■ Шта је утицало на стварање блокова Антанте и Централних сила?

Предратне политичке прилике

У годинама које су претходиле Првом светском рату напетост између великих сила изазвана колонијалном трком достигла је врхунац. Неколико криза које су избиле у првој деценији XX века (две мароканске кризе и Анексиона криза) показале су да се свет налази на ивици ратног сукоба. **Немачка** је постајала све гласнија и агресивнија у тражењу нове расподеле колонијалних поседа. Уз њену подршку, **Аустроугарска** је такође повела агресивну политику, видећи у ојачалој **Краљевини Србији** највећу препреку у свом ширењу на исток. Уз то, у границама Аустроугарске монархије живело је бројно српско становништво које је посматрало Србију са нескривеним симпатијама, што је стварало забринутост тамошњих владајућих кругова. Стога је у Бечу донета одлука да је једино могуће решење рат против Краљевине Србије са циљем њеног потпуног уништења. Чекао се само згодан **повод за објаву рата**. Са овим намерама била је упозната и Немачка, која је исто тако хтела да ратом против великих сила оствари своје намере о прекрајању колонијалне карте света.

ПОЈМОВНИК

пласман – обезбеђивање продаје производа, обезбедити понуду на одређеном тржишту

Осим тога, Немачка и Аустроугарска су биле заинтересоване за директан и несметан приступ Турској (Османском царству) и области Блиског истока зарад ширења трговине и пласмана својих производа на источна тржишта. Због тога је још од почетка XX века постојао план умрежавања постојећих, али и изградње нових **железничких пруга** чиме би индустријске области Немачке постале повезане са турским поседима у Анадолији и Месопотамији све до Багдада у данашњем Ираку (тзв. Багдадска железница). Промена граница након Балканских ратова, међутим, више није омогућавала директну повезаност Немачке и њене главне савезнице Аустроугарске са Османским царством, пошто су балканске државе могле да онемогућавају несметани проток робе и путника преко своје територије. На Видовдан 1914, припадници Младе Босне извршили су **атентат у Сарајеву** на аустријског престолонаследника **Франца Фердинанда**, што је Аустроугарској послужило као дуго чекани изговор за рат, који је Србији званично објављен 28. јула 1914. године.

Фотографија Франца Фердинанда и Софије Хотек како излазе из Сарајевске вијећнице и улазе у аутомобил неколико минута пре атентата

ПРОЧИТАЈ И ОВО

О томе да су се бечки двор и кругови блиски њему још раније определили за ратни сукоб са Србијом речито говори пример начелника аустроугарског генералштаба Конрада Фон Хецендорфа. Он је, наиме, у периоду од јануара 1913. до јуна 1914. године чак двадесет пет пута предлагао оружаном разрачунавању са Србијом. Само један дан по извршењу атентата, док се још ништа није ни знало о томе ко стоји иза њега, Хецендорф је тражио да се одмах окупе војне трупе и нападне Србија, а са овим се сагласио и министар спољних послова, рекавши да је дошао тренутак за решавање српског питања.

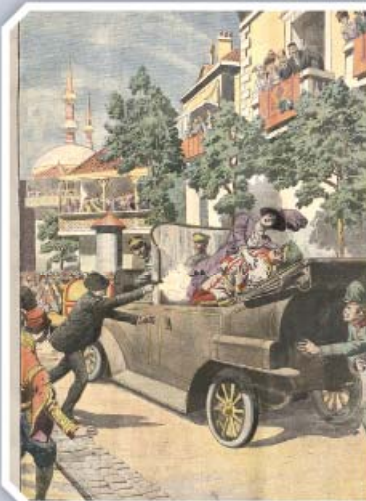
ЗАДАТАК

Обрати пажњу на карикатуру и опиши како је приказан човек који симболизује Србију. Које је твоје мишљење о томе?

Пропагандна аустројска карикатура која поручује: „Србија мора да умре!“

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Када смо говорили о животу Срба под аустроугарском влашћу, нагласили смо да су неповољне прилике у Босни и Херцеговини довеле до формирања револуционарне организације по имену Млада Босна. Њени чланови су искористили посету аустројског престолонаследника Франца Фердинанда Сарајеву 28. јуна 1914. године да изврше атентат на њега. Иако су атентатори имали подршку чланова Црне руке, тајног удружења које су основали учесници Мајског преврата, званичне власти Краљевине Србије овој акцији нису дале никакву подршку, немајући чак ни сазнања о њеном постојању. Главни организатори завере били су Гаврило Принцип, Недељко Чабриновић и Трифко Грабеж. Поред њих тројице, у атентату су учествовали и Мухамед Мехмедбашић, Васа Чубриловић и Цвјетко Поповић. На Видовдан 1914. годне, ова шесторица су била распоређена дуж пута којим је Франц Фердинад требало да прође. Иако је поворка аутомобила прво прошла поред места где су стајали Мехмедбашић и Чубриловић, они нису реаговали вероватно због близине припадника жандармерије. Поворка је затим наставила даље, а кад је дошла до места где је стајао Недељко Чабриновић, он је пришао аутомобилу у којем је био аустројски престолонаследник и бацио бомбу на њега. Међутим, тадашње бомбе су биле такве да је након активирања било потребно сачекати тринаест секунди, па је тек онда бацити, али због брзине кретања аутомобила, Чабриновић није имао времена да чека. Бомба се одбила од аутомобила и тек онда експлодирала мало даље на плочнику, те је покушај атентата пропао. Након овога је настао неред на улицама Сарајева јер се окупљена маса панично разбежала. У том метежу дошло је до грешке возача првог аутомобила у колони који је скренуо у погрешну улицу, а за њим су то учинили и возачи осталих аутомобила. Игром случаја, ова грешка довела је Франца Фердинанда баш до места где се налазио Гаврило Принцип, који ову прилику није пропустио. Хицима из пиштоља усмртио је аустројског престолонаследника, а том приликом случајно је убијена и његова супруга, Софија Хотек.

Илустрација Сарајевског атентата у француским новинама *Le Petit Journal*

Довођење атентатора на суђење

Обрати пажњу на фотографију на којој је приказан долазак на суђење Гаврила Принципа. Можеш ли га препознаш?

ЗАДАТАК

ПОЛМОВНИК

ултиматум – захтев праћен претњом

ЗАДАТАК

Често се фигуративно каже како је Немачка очекивала да ће рат бити трка на сто метара, а он је био маратон. Размисли, па одговори: шта то значи?

ЗАДАТАК

Током Првог светског рата развијена је и снажна пропагандна делатност. Шта мислиш, које је значење приказаног плаката?

ПОЛМОВНИК

пропаганда – делатност која за циљ има да утиче на мишљење ширег слоја људи

Почетак рата

Након што је добила потребну подршку од Немачке, Аустроугарска је Србији упутила **ултиматум**, а потом јој је, када Србија није пристала на изнете захтеве, објавила рат **28. јула 1914.** године. Не желећи да препусти Балкан и на тај начин омогући немачки продор на исток који би угрозио њене интересе, Русија је почела да прикупља војску, због чега јој је Немачка објавила рат 1. августа. Два дана касније немачка објава рата стигла је и Француској и Белгији, да би се 4. августа у рат укључила и Велика Британија. У намери да подржи Србију, и Црна Гора је објавила рат Немачкој и Аустроугарској, док је Турска, традиционално сукобљена са Русијом, пришла **Централним силама**. Од ваневропских замаља, на страну **Антанте** је стао Јапан и заузео неколико немачких острва у Пацифику. Тако је до краја августа 1914. године аустроугарско-српски сукоб на Балкану прерастао у глобални сукоб, највећи у дотадашњој историји.

Прве године рата формирана су три **фронта** (ратишта). Поред Балканског, који је отворен аустроугарским нападом на Србију, постојали су још Источни (Аустроугарска и Немачка против Русије) и Западни фронт (Немачка против Француске и Белгије потпомогнутих британским трупама).

Немачки план предвиђао је брзи продор до Париза и избегавање Француске из рата, а потом пребацивање снага на исток. Међутим, иако су немачке трупе у почетку имале доста успеха, заустављени су **на реци Марни**, надомак Париза. Ту су се Французи, уз велику британску помоћ, утврдили и рат је, супротно немачким предвиђањима, понео карактер дугог и исцрпљујућег сукоба у којем не побеђује најснажнији, него најиздржљивији. Овакав начин ратовања више је погодовао Антанти јер је због већег броја колонија имала велику предност у ресурсима и људству. На источном фронту руска војска је имала почетни успех, али је након два велика пораза била принуђена да се повуче. Руска војска била је многобројна, али је оскудевала у војној опреми, наоружању, па чак и у намирницама, због чега је често трпела и глад. На Балканском фронту, Србија је победама у **Церској и Колубарској бици** успела да се одбрани и одржи у рату.

Фотографија Хуга Вогела на којој је приказана немачка војска на Источном фронту

Ратна дешавања 1915. године

Ратну 1915. годину обележило је веће ангажовање немачких трупа на истоку, због чега је Руско царство претрпело тешке губитке и морало да одступи са ранијих положаја, те заузме нову линију одбране неколико стотина километара источније. Искористивши слабљење притиска на западном фронту, Енглеска и Француска покрећу опсежну операцију напада на Османско царство (Дарданелска или Галипољска операција). Циљ је био овладати мореузима који су спајали Средоземно и Црно Море и тако успоставити везу са Русијом. Међутим, након осам месеци крвавих борби и обостраних огромних губитака, операција је доживела неуспех. Остаци британских и француских трупа су се повукли до Солуна, где је формиран **Солунски фронт**. Током 1915. године дипломатија обеју зараћених страна је радила пуном паром, покушавајући да убеди неутралне земље да уђу у рат на њиховој страни. Иако је била чланица Централних сила, **Италија** није ушла у рат на њиховој страни, већ је чекала развој догађаја. Када су јој чланице Антанте тајним Лондонским уговором 1915. обећали велики део аустроугарске јадранске обале, односно Истру и највећи део Далмације, Италија је променила страну. Њеним укључењем у рат отворен је нови, италијански фронт (пре свега у Алпима), на коме Италијани нису остварили никакве упехе. На другој страни, Централне силе су успеле да придобију **Бугарску** обећавајући јој велики део територије Србије. У јесен 1915. године, наступајући заједнички на Балканском ратишту, немачке, бугарске и аустроугарске трупе успеле су да поразе Србију и окупирају њену територију. Српска војска и државни врх напустили су земљу, али нису потписали капитулацију.

Ратна дешавања 1916. године

Током 1916. године на Западном фронту одиграле су се две најкрвавије битке: **битка код Вердена** и **битка на Соми**. Људски губици у ове две битке били су страховити. Никада пре свет није видео такво крвопролиће. Број мртвих, рањених или несталих војника на обе сукобљене стране прешао је милион. Међутим, неких већих промена на овом делу фронта и даље није било. Искористивши велико ангажовање Немачке на западу, а у намери да растерете француску одбрану, Руси су на истоку предузели велику офанзиву, познату под именом Брусиловљева офанзива (по заповеднику Алексеју Брусилову). Остваривши велике успехе, овај поход је мотивисао до тада неутралну **Румунију** да се придружи снагама Антанте. У 1916. годину пада и највећа поморска битка Првог светског рата – битка код полуострва Литланд (Данска). У њој су се сукобиле британске и немачке поморске снаге. Иако су имали доста веће губитке, Британци су овом битком ипак успели да задрже превласт на мору. Уопштено посматрано, поморско ратовање у Првом светском рату није било много заступљено.

Фотографија Ернеста Брукса на којој су приказани тенкови, који су први пут у историји употребљени у бици на Соми.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Технолошки напредак имао је и своје негативне стране које се, поред осталог, огледају и у усавршавању нових смртоносних оружја. Једно од њих су бојни отрови који су масовно употребљавани током Првог светског рата. Ради заштите од њиховог опасног дејства патентиране су гас-маске.

Британски војници ослепљени гасом

ПОЈМОВНИК

капитулација – званично признавање пораза

Фотографија Џона Ворвика Брука на којој је приказан британски ров на Соми. Само у току првог дана битке, Британци су изгубили 60 хиљада војника.

Завршне године рата

Година 1917. сматра се преломном због два крупна догађаја: изласка Русије из рата и уласка **САД** у њега. Ратне прилике преко мере су оптеретиле индустријски недовљно развијено **Руско царство**, што је за последицу имало појаву глади огромних размера. Људски губици били су страховити. Већ прве године рата број страдалих, заробљених и несталих војника и цивила достигао је седам милиона. Све ово, уз неповољне извештаје који су стизали са ратишта, утицало је на ширење незадовољства међу становништвом Русије. Стога је дошло до избијања двеју **револуција** (Фебруарске и Октобарске) које су довеле до рушења монархије и успостављања републике. Нове власти одлучиле су да изведу земљу из рата. Мир је, по цену врло тешких услова које је наметнула Немачка, потписан у марту 1918. године (Брестлитовски мир). Овај велики губитак за Антанту надокнађен је уласком САД, које су у сукоб унеле много новца, ресурса и свежих трупа. Исцрпљене Централне силе на ово промењено стање нису могле да одговоре. У јесен 1918. године савезници су покренули велики напад на Западном и Солунском фронту. Најпре је дошло до **пробоја Солунског фронта**, где су одлучујућу улогу имале српске трупе, које су овде распоређене након повлачења преко Албаније и опоравка у Грчкој. У незадрживом налету прво је на **капитулацију** приморана Бугарска, затим Турска, па Аустроугарска, а **11. новембра 1918. године** свој пораз је званично признала и Немачка, чиме су завршене ратне операције у Великом рату. Овај датум прославља се у многим земљама као Дан примирја у Првом светском рату.

Вудро Вилсон био је председник САД од 1913. до 1921. године. Својим држањем током Првог светског рата стекао је велике симпатије међу српским народом, па данас један булевар у Београду носи његово име.

Амерички војници у Француској

Представници Немачке и Француске након потписивања примирја 11. новембра 1918.

Последице рата

Последице Првог светског рата, названог још и Велики рат, биле су огромне. У овом, до тада **највећем и најразорнијем сукобу**, од 65 милиона мобилисаних војника животе је изгубило 8 милиона и 700 хиљада. На ово треба додати милионе цивилних жртава чије животе су односиле заразне болести, глад и лоши хигијенски услови. Материјални губици били су такође огромни. Уништени су бројни стамбени објекти, фабрике, затровани су милиони хектара обрадивог земљишта, путна инфраструктура је била у веома лошем стању, а број трговачких бродова је драстично смањен. Што се политичких промена тиче, послератна карта Европе битно је измењена. У рату су **нестала четири царства** (Немачко, Руско, Османско и Аустроугарско), а на њиховим некадашњим територијама **основане су нове државе** као што су Аустрија, Мађарска, Чехословачка, Пољска, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и др. Руско царство је сломљено економским неприликама који су довели до октобарске социјалистичке револуције 1917. године и збацивањем монархије те проглашењем републике и новог друштвеног и политичког уређења. Немачки цар Вилхелм је услед потпуног пораза збачен са престола, а Немачка је проглашена републиком.

ЗАДАТАК

Пажљиво погледај приложене карте, па одговори на питање: које државе су нестале, а које настале у Европи након Првог светског рата?

У Османском царству је пораз у рату само убрзао процес деинтеграције државе од које је остала само територија данашње Турске. Име државе је промењено у Турску, а проглашена је република. Поједини народи у Аустроугарској искористили су потпуни пораз царства и уз помоћ сила Антанте успоставили су сопствене националне државе. Хабзбурговци су збачени са власти и у Аустрији, која је постала република, као и Мађарска.

Европа пре Првог светског рата

Европа након Првог светског рата

САЖЕТАК

Узрок Првог светског рата лежи у тежњи Немачке да оружјем поправи свој статус међу колонијалним силама. Повод за сукоб, који је био унапред одабран као решење, нађен је у Сарајевском атентату. Велики рат, како су га назвали савременици, почео је 28. јула 1914. године аустроугарским нападом на Србију, а укључивањем осталих држава добио је обриси глобалног сукоба. По својој природи, био је то сукоб исцрпљивања у којем победу односи она страна која може да поднесе више губитака. Коначну превагу силама Антанте донео је улазак САД у рат, што је убрзо довело да пораза Централних сила и завршетка рата 11. новембра 1918. године. Као највећи и најразорнији сукоб у дотадашњој историји, Први светски рат је за последицу имао страховите људске и материјалне губитке, нестанак четири велика царства и стварање нових држава.

ПИТАЊА

- ■ Објасни узроке и наведи последице Првог светског рата.
- ■ Које ваневропске земље су биле укључене у Први светски рат?
- ■ Због чега је Италија напустила блок Централних сила и пришла Антанти?
- ■ На који начин је улазак САД у рат утицао на његов исход?

СРБИЈА И ЦРНА ГОРА У ВЕЛИКОМ РАТУ

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ултиматум / Церска битка / Колубарска битка / Албанска голгота / Топлички устанак / Солунски фронт / Кајмакчалан

ПОДСЕТИ СЕ

- Због чега је Аустроугарска сматрала да Србију треба војно уништити?

Предратне прилике

Као што је речено у прошлој лекцији, Аустроугарска је, уз подршку Немачке, тражила погодан тренутак и разлог да објави рат Србији. Прилика се указала када су припадници Младе Босне убили Франца Фердинанда и његову супругу. Међутим, није било могуће наћи доказе да су званичне власти Србије имале икаквог удела у овом догађају. Постојали су докази о учешћу појединаца из

Србије (чланови Црне руке), али су они радили кришом од краља и владе. Зато је Аустроугарска упутила један **ултиматум** Србији, намерно постављен тако да не може бити прихваћен. Наиме, у једној од десет тачака, колико је овај документ имао, од Србије је тражено да се сагласи са тиме да **аустроугарски полицијски органи врше истрагу** на територији Србије, односно самостално трагају за лицима укљученим у заверу. Јасно је да овакав захтев ниједна држава не би могла да прихвати јер би негирао њену независност. Као одговор на српско неприхватање ултиматума, у Србију је 28. јула 1914. године стигао аустроугарски **телеграм објаве рата**.

Телеграм објаве рата Србији

Почетак рата

Србија је рат дочекала војно и привредно исцрпљена ско-
рашњим балканским ратовима. Положај Србије био је утолико
тежи што у тренутку избијања рата она није била чланица Антанте,
па ниједна велика сила није била обавезна да јој притекне у по-
моћ. Припремајући се за рат, Србија је успела да под оружје стави
око 500 хиљада војника. Врховни командант српске војске био је
престолонаследник **Александар Карађорђевић**, којем је краљ
Петар пре почетка сукоба предао власт, па је он истовремено био
и регент. Преласком аустроугарских трупа преко Дрине, средином
августа 1914. године, започеле су ратне операције. Заметнула се
крвава битка на планини Цер, у западном делу Србије, у којој су
српске снаге показале велику храброст и пожртвованост, успевши
да поразе бројнијег и наоружанијег непријатеља. Победа у
Церској бици имала је велики одјек међу чланицама Антанте и
позитиван утицај на борбени морал српске војске. Због заслуга у
овој бици српски генерал **Степа Степановић** унапређен је у чин
војводе.

ПОЈМОВНИК

регент – лице које врши
власт у име владара; на-
месник

Већ почетком септембра исте године, Аустроугарска покрене нови напад на Србију. Отпочела је петонедељна **битка на реци Дрини** у којој су обе стране покушавале да овладају стратешки важним тачкама попут Мачковог камена (врх на планини Јагодња у западној Србији), врховима Соколске планине и планине Гучево. Само током битке на Дрини српска војска је изгубила скоро 20 хиљада људи. Огромни губици и мањак муниције били су разлог зашто је српска команда издала **наредбу о повлачењу**. У аустроугарском налету под окупацију је пало више градова, укључујући и Београд. Нова линија одбране повучена је у близини реке Колубаре. Ту је дошло до стабилизације, попуњавања трупа, а стигла је и војна помоћ од Француске. Након овога, српска војска предвођена генералом **Живојиним Мишићем**, прешла је у противнапад, чиме је започела **Колубарска битка**. Успех српске војске био је толики да су ослободили све претходно изгубљене земље. Генерал Мишић одликован је чином војводе.

Живојин Мишић

Привремено заузевши западне крајеве Краљевине Србије, аустроугарски војници су према тамошњем цивилном становништву показали изузетну окрутност. Убијани су и злостављани без разлике старци, жене и деца. Ове страховите злочине пред очи светске јавности износио је швајцарски криминолог **Арчибалд Рајс**.

Артур Хејер, Аустријанци прелазе Дрину

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Након блиставе победе у Колубарској бици, француски председник Ремон Поенкаре упутио је телеграм честитке престолонаследнику Александру Карађорђевићу следеће садржине:

„Са великим задовољством честитам Вашем Краљевском Височанству сјајну победу коју је одржала српска војска, као и дивни пример патриотизма, који пружа Ваш узорити народ.“

Рајни дневник бр. 130
(1. децембар 1914)

Српски војници прелазе мост преко Колубаре

Арчибалд Рајс

Арчибалд Рајс (1875–1929) био је професор криминалистике на Универзитету у Лозани. По позиву владе Краљевине Србије 1914. године дошао је у Србију како би истраживао аустроугарске, немачке и бугарске злочине над српским цивилним становништвом. Након пада Србије 1915. године био је учесник Албанске голготе. Заволевши српски народ, остао је у Краљевини СХС до краја живота. О страдању Београда записао је:

„[...] Нису поштеђене ни болнице. Тако је Главна државна болница бомбардована у четири маха. Оштећени су управников кабинет, операциона сала хируршког одељења, која се налазила у специјалном павиљону у дворишту, као и одељење за умоболне. [...] Желим да скренем пажњу на чињеницу да су бомбардовани Универзитет, Народни музеј и друге установе. [...] Универзитет, а нарочито његове сале за предавање изрешетане су шрапнелским пројектиlima. Сачувао сам одређени број њих као доказни материјал. [...] У модерном ратовању шрапнел се користи само против непријатељских снага, а никада за бомбардовање градова јер постоји ризик да страдају цивили. Коришћење ових направа за разарање наводи на закључак да су Аустроугари намерно нападали цивилно становништво Београда.”

Рудолф Арчибалд Рајс,
*О зверствима Аустро-Угаро-Бугаро-Немаца у Србији
1914–1918*, Београд: Завод за уџбенике,
Криминалистичко-полицијски универзитет, 2019.

ПОЈМОВНИК

шрапнел – граната испуњена металним куглицама које се приликом дејства распршују

Аустријско бомбардовање Београда
1914–1915, Историјски архив Београда

ПРОЧИТАЈ И ОВО

До краја прве ратне године Краљевина Србија је одредила и објавила своје ратне циљеве. На скупштини одржаној у Нишу 7. децембра 1914. године Народна скупштина је усвојила документ познат као *Нишка декларација*. Њиме је као ратни циљ одређено стварање државе уједињених Срба, Хрвата и Словенаца, чиме су власти Краљевине Србије напустиле вековни циљ, ослобођење и уједињење српског народа, и окренуле се ширем, југословенском уједињењу, коме остали југословенски народи нису тежили. Ова идеја биће одржавана током целог рата да би своје остварење доживела 1. децембра 1918. године свечаним проглашењем Краљевине Срба Хрвата и Словенаца. Проглашењу је претходило изјашњавање народа из некадашњих аустроугарских области о уједињењу са Краљевином Србијом. Тако је народ Барање, Бачке и Баната на скупштини одржаној у Новом Саду 25. новембра 1918. године донео одлуку о прикључењу ових области Краљевини Србији, а исто је учинио и народ Срема на скупштини одржаној у Руми дан раније (24. новембар). Велика народна скупштина српског народа одржана је у Подгорици 26. новембра 1918. године прогласивши уједињење Црне Горе са Србијом. Остатак некадашњих аустроугарскихседа (Хрватска, Словенија, Далмација и Славонија, Босна и Херцеговина) био је организован у међународно непризнату државу Словенаца, Хрвата и Срба, чији представници су послати у Београд са овлашћењем да се и ови простори прикључе Краљевини Србији.

Повлачење преко Албаније и окупација

Српски војни успеси остварени током прве године ратовања били су плаћени огромним жртвама. Поред војних губитака, велика је била смртност цивила страдалих од окупатора или заразних болести. Нарочито тешка била је **епидемија пегавог тифуса**, од које је страдало око 100 хиљада људи, међу којима и позната српска сликарка **Надежда Петровић**. У јесен 1915. године на Србију је кренула велика непријатељска сила од 800 хиљада војника. Овога пута, осим аустроугарских војника, у нападу су учествовали и немачки, као и војници до тада неутралне Бугарске.

Надежда Петровић

ПОДСЕТИ СЕ

- Који су били разлози бугарског приступања Централним силама?

Српска војска била је принуђена на повлачење ка Грчкој, а улазак Бугарске у рат пресекао је пут долином Мораве и Вардара. Због тога је донета одлука да се **повлачење** изврши преко Црне Горе и непроходних албанских планина. Заједно са исцрпљеном војском повлачило се цивилно становништво, краљевска породица и чланови државне управе. Услови под којима је ово повлачење обављено (хладноћа, глад, изнуреност и напади албанских одметника) однели су око 70 хиљада живота, због чега је почео да се употребљава назив **Албанска голгота**.

Да би срж српске војске и чланови државне управе били у стању да се повуку на југ Србије, ка Нишу, а затим даље преко Косова и албанских брда све до лука на Јадрану, где су их савезници примили бродовима, било је неопходно задржати брз продор непријатеља. Тако је и **мајор Драгутин Гавриловић** предводио готово безнадежну одбрану од аустроугарских трупа у делу Београда који је излазио на Дунав. Целокупном одбраном Београда заповедао је **генерал Михаило Живковић**. Браниоци су данима одолевали налетима надмоћнијег непријатеља. Херојство српских војника гануло је и **немачког фелдмаршала Аугуста фон Макензена**, који је са својим трупама учествовао у нападу на српски главни град, те је још 1915. године дао изградити мали споменик у њихову част на данашњем Бановом Брду у Београду. Овај гест је доказ да војничка част и врлине нису биле посве ишчезле ни у овом, до тада најкрвавијем и најсуровијем сукобу у светској историји.

ПОЈМОВНИК

Голгота – брдо поред Јерусалима на којем је према веровању разапет Исус Христос; у симболичном значењу односи се на велико страдање и тада се пише малим почетним словом

Френк О. Салисбери, *Српски краљ Пејтар шоком повлачења кроз албанске планине*

ЗАДАТАК

Погледај карикатуру и спрам прочитаног текста објасни због чега је бугарски војник приказан како напада с леђа.

Le Petit Journal

Карикатура у француским новинама *Le Petit Journal*

Коначно, почетком 1916. године избили су на албанску обалу, одакле су их **савезнички бродови** пребацили на **грчка острва Крф и Видо**. Због претешких услова повлачења, измучене српске избеглице умирале су и по доласку у Грчку. Због немогућности сахрањивања, њихова тела полагаана су у море поред острва Видо, због чега се део мора поред овог острва назива Плава гробница.

Територија Краљевине Србије је окупирана и подељена између Аустроугарске и Бугарске (граница је била Велика Морава), с тим што је Немачка под своју контролу ставила најважније саобраћајнице. Живот у обе окупационе зоне био је тежак. Насиља, пљачке, разна злостављања, застрашивања и одвођења у логоре били су свакодневна појава. У бугарској окупационој зони вршена је **насилна бугаризација**, а сва српска обележја попут језика и писма била су забрањивана. У аустроугарској зони је била забрањена ћирилица, богослужења су могла да се врше само на отвореном, под строгим оружаним надзором и без употребе звона. Нељудски услови довели су до устанка против бугарске управе 1917. године. Повод је представљала одлука окупационих власти да у своје војне јединице укуључе и Србе. Оружани покрет, због места избијања назван **Топлички устанак**, у почетку је имао доста успеха, али су га Бугари, уз велику помоћ аустроугарских јединица, у крви угушили, спроводећи страховите мере одмазде над цивилним становништвом.

Србија и Црна Гора под окупацијом

ПРОЧИТАЈ И ОВО

На јонском острву Видо, које ће понети назив и Острво смрти, била је смештена болница за српске војнике. Јануара 1916. године на острво стижу прве групе српских рањеника, а међу њима је и више хиљада изгладнелих дечака-регрута, здравља озбиљно нарушеног дизентеријом, тифусом, запаљењем плућа... У почетку није било чак ни шатора, па су људи лежали на голој земљи, изложени киши која је падала данима. Овакво стање имало је за последицу смрт великог броја људи (у првим данима по доласку на острво умирало је од 150 до 300 људи свакога дана). Тела преминулих прво су полагања у плитке гробове ископане у каменитој обали острва, а касније и у воде Јонског мора. Укупан број војника који су овде завршили свој страдалнички пут није могуће поуздано утврдити. Процене се крећу од 5400 до чак 10.000. Ови трагични догађаји инспирисали су књижевника Милутина Бојића (1892–1917) да напише песму *Плава јробница*, због које ће овај део Јонског мора понети исто име.

Спомен-плоча на острву Видо са стиховима Милутина Бојића из песме *Плава јробница*

Крф у Грчкој и острво Видо у позадини

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Српска православна црква на подручју Краљевине Србије суочила се са великим недаћама и страдањима током Првог светског рата. У бугарској окупационој зони масовни злочини над свештенством почели су крајем новембра 1915. године, када су Бугари у Нишу и Лесковцу за неколико дана побили 300 свештеника на простору од Врања до Зајечара. Сматрајући српске свештенике носиоцима националне свести, окупатор је на све начине настојао да их уклони из њихових области и спечи њихов повратак. Поред убистава и прогона свештеника, и Бугари и Аустроугари су вршили разарање храмова, пљачкање црквене имовине, претварање храмова у магацине и штале. Митрополит Димитрије и један део свештенства су напустили Србију 1915. године, а литургијски живот у земљи настављен је у тешким условима. На литургијама је било званично забрањено помињање епископа, узношење молитви за здравље краља, као и помињање српске војске.

Димитрије Павловић, митрополит Србије (1905–1920) и први патријарх обновљене патријаршије (1920–1930)

Непознат аутор,
Аустроугарска рајна
морнарица дејствује
по Црној Гори

Јанко Вукотић

Црна Гора у рату

Још пре почетка рата Србија и Црна Гора постигле су договор о сарадњи, а 5. августа Црна Гора је објавила рат Аустроугарској, ставивши под оружје око 50 хиљада војника. Прве године рата црногорске трупе су изводиле мање операције у Босни и Херцеговини и Боки, али без већих успеха. Након пораза српских снага, крајем октобра 1915. године, оштрица немачке офанзиве окренута је ка Црној Гори. Малобројне и слабо наоружане црногорске снаге пружиле су велики отпор, који је имао огроман значај за обезбеђивање српског повлачења према Албанији. Највећа битка била је на Мојковцу почетком јануара 1916. године, а главне борбе вођене су за Бадњи дан и Божић. Предвођени прослављеним генералом Јанком Вукотићем (1866–1927), Црногорци су поразили Аустроугаре, што је разбијеној српској војсци омогућило безбедније одступање. **Мојковачка битка** представљала је сјајну, али истовремено и Пирову победу, будући да је остварена уз велике губитке, те је даљи отпор Црне Горе био немогућ. Црногорска влада је капитулирала крајем јануара, а краљ Никола је напустио земљу.

ПОДСЕТИ СЕ

- Подсети се шта значи када је победа Пирова и како је добила своје име.

Солунски фронт и ослобођење Србије

ПОДСЕТИ СЕ

- Како је настао Солунски фронт?

Упркос великим губицима које је претрпела у ратним дејствима, као и током повлачења кроз Албанију, српска војска није уништена. Њено бројно стање у пролеће 1916. године било је око 120 хиљада. Након краћег опоравка и добијања новог оружја и опреме од савезника, овај последњи остатак упућен је на **Солунски фронт**, где су се налазиле француске и британске трупе, те нешто мање италијанских и руских. Захваљујући приливу Срба добровољаца, нарочито оних из САД, до јула 1916. године број српских војника на Солунском фронту достигао је 150 хиљада. Већ у јесен 1916. године вођене су исцрпљујуће борбе код Горничева и на врху **Кајмакчалану**. У обе битке победу је однела српска војска, али је имала велике људске губитке. Од великог моралног значаја било је **заузимање Битоља**, што је представљало први комад ослобођене српске домовине. Након ових битака, на Солунском фронту није било већих сукоба све до септембра 1918, када су савезници паралелно са великом офанзивом на западу, покренули и офанзиву на Солунском фронту. Прво је у дејство ступила артиљерија потпомогнута авијацијом, а потом је у напад ступила српска пешадија.

ЗАДАТАК

Истражи ког датума се обележава годишњица пробоја Солунског фронта у Првом светском рату.

У наредним данима српске трупе су наишле на снажан отпор Немаца и Бугара, али су наставиле своју офанзиву, напредујући по неприступачном планинском терену. До краја септембра српска офанзива је стигла до граница Бугарске због чега њена влада потписује капитулацију. Настављајући свој победоносни поход, српска војска је ослободила Ниш, а 1. новембра и сам Београд. За изузетне заслуге у овој операцији **генерал Петар Бојовић** добио је чин војводе. Пробој Солунског фронта, извршен захваљујући великој пожртвованости српске војске, био је од великог значаја за коначни исход рата.

ЗАДАТАК

Развој интернета и модерних технологија умногоме нам је олакшао бављење науком и истраживачким радом. С друге стране, омогућио је ширење разних ненаучних тврдњи, нетачних или измишљених података, као и теорија завере. Због тога велики изазов представља самостално ученичко истраживање на интернету, пошто је потребно много знања да би се раздвојило научно од ненаучног. Како бисмо ти олакшали овај рад, препоручујемо ти сајт <https://velikirat.nb.rs>, на којем се налази обиље материјала намењеног наставницима и ученицима, а што је најважније припремили су га научници и стручна лица. Твој задатак је да уз помоћ овога сајта пронађеш фотографије српских војника на Солунском фронту.

Регент Александар код Битоља

Српски ров на Солунском фронту

Поседице рата

Као и у другим ратом захваћеним подручјима, рат је у Србији изазвао **страховите људске и материјалне губитке**. Међутим, по броју страдалих у односу на укупан број становника, Краљевина Србија била је на првом месту, пошто је изгубила више од једне четвртине становништва, односно 1.247.345 људи (402.435 војника и 845.000 цивила). Осим тога, рат је за иза себе оставио 114.000 инвалида, 500.000 сирочади, 216.000 удовица. Привреда је такође претрпела огромна разарања, градови су били разрушени, путна инфраструктура оштећена, а поља запуштена. Након рата, припремајући се за преговоре о одштети, српска делегација је сакупила податке о причињеној ратној штети од преко тринаест милијарди златних франака.

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Милунка Савић, српска Јованка Орлеанка (како су је савезници назвали), била је учесница балканских ратова и Првог светског рата, у којима је рањавана чак девет пута. Поред бројних националних одликовања, понела је нека инострана (француска, руска и британска), што је чини најодликованијом женом у историји ратовања.

Милунка Савић

Осим Милунке Савић, још неколико жена стекло је војничку славу борећи се на српској страни. Једна од њих је Флора Сендс, енглеска болничарка која је почетком рата добровољно дошла у Србију и убрзо је узела активног учешћа у самим борбама. Учествовала је у многим биткама, нарочито се истакавши на Солунском фронту. Била је прва странкиња која је одликована српским војним одличјем (Карађорђевог звездом) и прва жена официр у српској војсци.

Флора Сендс

ПРОЧИТАЈ И ОВО

Први светски рат званично је завршен Версајском мировном конференцијом закљученом у лето 1919. године. Ипак, за изнуреног војника у рову, цивила у збегу или повратника на згаришту много важнији догађај је било примирје потписано 11. новембра 1918. године које је зауставило ратну стихију утишавши грмљавину оружја. Једанаестог дана једанаестог месеца, у једанаест часова, хиљаду деветсто осамнаесте године примирје је ступило на снагу премда је потписано неких шест сати раније. Узима се да је последња жртва Великог рата, како су га савременици називали, био канадски војник Џорџ Лоренс Прајс, којег је, тачно у 10 часова и 58 минута, дакле два минута пред ступање мира на снагу, живота лишио метак немачког снајперисте.

У знак сећања на потписивање споразума бројне земље учеснице Првог светског рата одлучиле су да обележе 11. новембар. Замишљено је да то буде дан сећања и на војне и на цивилне жртве које је овај рат однео. Неке земље то чине пригодним свечаностима, док су неке овом датуму дали одлике државног празника. Одлуком Народне скупштине

Наталијина рамонда

од 2011. године међу овим другима налази се и Република Србија. За симбол новоуспостављеног празника узет је цвет Наталијина рамонда, који, између осталог, расте и на планини Нице, месту једне од најблиставијих победа српске војске. Осим географске повезнице, избор овог цвета има и симболичку димензију. Због своје способности да се из стања осушености уз мало воде врати у живот добио је надимак цвет-феникс, а у страдалничкој и васкрслој Србији, и свога парњака међу државама.

САЖЕТАК

У Сарајевском атентату аустроугарски владајући кругови видели су повод за рат и уништење Србије. Србији је прво упућен ултиматум, а пошто он није могао бити прихваћен, 28. јула 1914. објављен јој је рат. У првој години рата, српска војска је са две сјајне победе на Церу и Колубари успела да одбрани своју земљу, али већ наредне године удружена немачко-аустроугарско-бугарска офанзива доводи до војничког слома и окупације земље. Ипак, повлачењем кроз Албанију, српски државни врх је успео да избегне капитулацију и сачува део војске, која ће одиграти велику улогу у пробоју Солунског фронта, а тиме и у коначном исходу Првог светског рата. Иако је из рата изашла као победник, Краљевина Србија имала је огромне људске и материјалне губитке. Као највећи и најразорнији сукоб у дотадашњој историји Први светски рат је за последицу имао страховите људске и материјалне губитке, нестанак четири велика царства и стварање нових држава, међу којима је била и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, проглашена 1. децембра 1918. године.

ПИТАЊА

- Због чега је аустроугарски ултиматум био неприхватљив за Краљевину Србију?
- Опиши држање српске војске током прве године рата.
- У чему се огледа значај Мојковачке битке за Краљевину Србију?
- Какав је био живот српског становништва под окупацијом?
- Које последице је Први светски рат имао по Краљевину Србију?

1. Заокружи слово **Т** ако је тврдња тачна и слово **Н** ако је тврдња нетачна.

Назив Стара Србија односи се на државу Србију пре проглашења краљевине 1882. године. **Т Н**

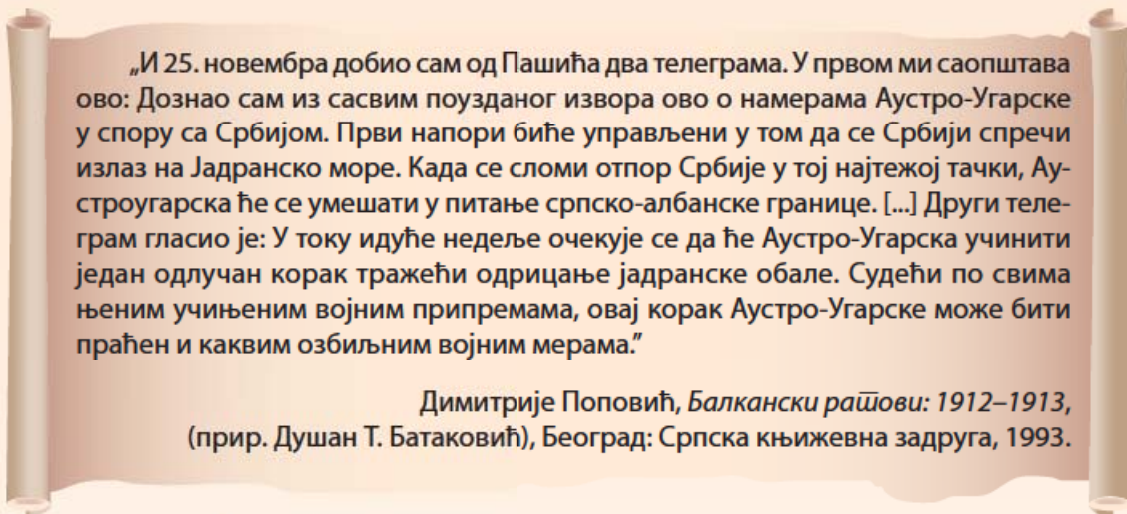
Према одредбама Берлинског конгреса (1878) Аустроугарска је имала право да анектира Босну и Херцеговину. **Т Н**

У Првом светском рату Краљевина Србија је била чланица Антанте. **Т Н**

Сукобљене стране у Либијском рату (1911–1912) биле су Краљевина Италија и Османско царство. **Т Н**

Мајским превратом (1903) угашена је династија Обреновића. **Т Н**

2. Пажљиво прочитај историјски извор, па одговори на питања.

Димитрије Поповић, *Балкански рајнови: 1912–1913*,
(прир. Душан Т. Батаковић), Београд: Српска књижевна задруга, 1993.

а) О којим догађајима говори овај историјски извор?

б) Због чега Аустроугарска тежи да ускрати Србији излаз на Јадранско море?

в) На који начин начин је Аустроугарска реализовала ову тежњу?

г) Како је повлачење српске војске из Албаније утицало на односе Србије и Бугарске?

---

3. Повежи српске политичке странке са њиховим лидерима и просторима на којима су деловале.

Српска народна слободоумна странка ■	■ Стара Србија ■	■ Светозар Прибићевић
Самостална српска странка ■	■ Далмација ■	■ Светозар Милетић
Српска странка на приморју ■	■ Хрватска и Славонија ■	■ Богдан Раденковић
Српска демократска лига у Османској царевини ■	■ Јужна Угарска ■	■ Саво Бјелановић

4. Допуни реченице тачним подацима.

- а) Велики удар на српске националне интересе представљала је анексија Босне и Херцеговине извршена _____ године.
- б) Краљ Петар I Карађорђевић био је син кнеза _____ и унук _____.
- в) Први европски трансконтинентални воз звао се _____, а саобраћао је на релацији _____.
- г) Након убиства кнеза Данила, на црногорски престо ступио је кнез _____ који је владао од _____ до _____ године.

5. Поред назива савеза упиши имена његових чланица.

Антанта: _____, _____, _____

Централне силе: _____, _____, _____

6. Поред имена уметника допиши уметност којом се бавио.

Лав Николајевич Толстој _____ Клод Моне _____

Емил Зола _____ Браћа Лимијер _____

7. Попуни табелу одговарајући подацима.

Битка	Година одигравања битке	Фронт одигравања битке
Церска битка		
Верденска битка		
Битка на Кајмакчалану		

8. Погледај податке о губицима српске војске током прве године рата, па одговори на питања.

	Погинули	Рањени и болесни	Контузовани*	Умрли по болницама	Нестали
Официри	483	1.340	26	0	261
Подофицири и војници	22.276	95.704 (33.887)	418	2.572	45.159
Укупно	22.759	97.044	444	2.572	45.420

ПОЈМОВНИК

контузија – врста повреде која настаје нагњечењем или ударом тупим предметом

а) Да ли се у војне губитке убрајају само они војници који смртно страдају на бојном пољу? _____

б) Која категорија је најбројнија? _____

в) Присети се које је било бројно стање српске војске пре почетка војних операција, па израчунај који проценат је изгубљен током 1914. године.

_____

РЕШЕЊА ТЕСТОВА

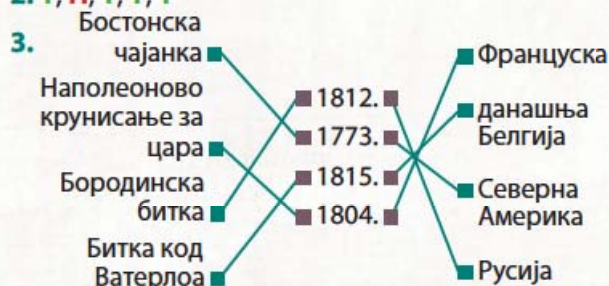
ТЕСТ 1 – Основи проучавања прошлости

- б)
- а) Реч је о писаном историјском извору.
б) На могућу пристрасност у извештавању.
- в) 4. а)
- а) XIX века б) револуција в) релативитета
6. Н, Н, Т, Н 7. г) 8. в)

ТЕСТ 2 – Европа и свет до средине XIX века

- а) радништво (радничка класа)
б) колонија в) декларација
г) апсолутизам д) државни удар

2. Т, Н, Т, Т, Т

- Француска револуција: јакобинци, трећи сталеж, Директоријум
Америчка револуција: Џорџ III, договор у Версају (1783), конгрес
- а) Роберт Фултон, 1807.
б) Декларација независности
в) 1792, република г) Ватерлоа, 1815.
- 2, 3, 1, 4, 5

Догађај	Поседица
Наполеонов поход на Русију	Стварање новог савеза против Наполеона
Битка код Ватерлоа	Завршетак Наполеонове владавине
Версајски договор (1783)	Настанак САД
Бостонска чајанка	Почетак рата америчких колонија и Велике Британије

8. в), г), д)

ТЕСТ 3 – Српске државе и народ до средине XIX века

- а) О слому Првог српског устанка 1813. године.
б) Ђорђе Петровић Карађорђе, вођа Првог српског устанка.
в) Да, учествовао је у Првом српском устанку.
г) Прота Матеја Ненадовић је предводио опозицију Карађорђу.

2.

Опис догађаја	Догађај
Почетак Српске револуције	Први српски устанак
Крај Српске револуције	укидање феудализма
Повод избијања Првог српског устанка	Сеча кнезова
Српски покрет отпора избио у септембру 1814. год.	Хаџи-Проданова буна

- Први српски устанак: Орашац, Сретење, битка на Иванковцу
Други српски устанак: Таково, Цвети, битка на Љубићу
- Т, Т, Т, Н 5. в) 6. б), д), њ)
- а) Невесињска пушка, 1875.
б) 1791, Кочина крајина
в) Иванковцу, 1805.
г) 1851, Николе Петровића
- а) Милош Обреновић в) Доситеј Обрадовић

ТЕСТ 4 – Европа и свет у другој половини XIX века

1. Т, Н, Н, Т, Н, Т

- а) колонија б) империја в) расизам
г) аболитионизам
- Велика Британија ■ делови Индонезије
Француска ■ Камерун
Холандија ■ Индија
Португал ■ делови Мозамбика
Немачка ■ Алжир

- 1, 5, 3, 4, 2
- а) Ђузепе Гарибалди б) Наполеон III
в) Абрахам Линколн
- б), д)
- а) Виторио Емануеле II б) Солферино, 1859.
в) Версају, 1871.
г) Велика Британија, Француска
- г)

ТЕСТ 5 – Српске државе и народ у другој половини XIX века

1. ТОМА ВУЧИЋ ПЕРИШИЋ	1839–1842.	1868–1889.	НАМЕСНИЧКИ
АВРАМ ПЕТРОНИЈЕВИЋ	БАЛКАНСКИ САВЕЗ	НАМЕСНИШТВО	СРЕТЕЊСКИ
ИЛИЈА ГАРАШАНИН	ПРЕДАЈА КЉУЧЕВА	ВЕЛИКА ИСТОЧНА КРИЗА	ОКТРОИСАНИ
1842–1858.	ЧУКУР ЧЕСМА	БЕРЛИНСКИ КОНГРЕС	ПРАВНИ АКТ
уставобранитељи	Михаило Обреновић	Милан Обреновић	устав

- Александар Карађорђевић, Михаило Обреновић, Александар Обреновић
- а) Милан Обреновић, 1882. б) 1839, Милан в) Сретењске, 1858. г) 1868.
- Н, Т, Н, Т, Н**
- Илија Гарашанин, Никола Пашић
- а) 1868–1889. б) Абицирао је. в) Кнеза и краља.

- абдикација
- октроисање
- атентат
- намесништво
- орган који у владарево име управља државом
- наметање, натурање, давање
- убиство или покушај убиства политички важне особе
- повлачење са престола

8. 5, 1, 4, 3, 2

ТЕСТ 6 – Европа, свет, српске државе и народ на почетку XX века

- Н, Н, Н, Т, Т**
- а) О намери Аустроугарске да Краљевини Србији одузме јадранску обалу освојену у Првом балканском рату. б) Због тога што би добијањем лука Србија постала економски јача. в) Формирањем нове државе Албаније. г) Тако што је Србија, оставши без дела освојене територије, тражила нову поделу Македоније, што је довело до сукоба са Бугарском (Други балкански рат).

Српска народна слободоумна странка	Стара Србија	Светозар Прибићевић
Самостална српска странка	Далмација	Светозар Милетић
Српска странка на приморју	Хрватска и Славонија	Богдан Раденковић
Српска демократска лига у Османској царевини	Јужна Угарска	Саво Бјелановић

- а) 1908. б) Александра Карађорђевића, Ђорђа Петровића в) Оријент експрес, Париз–Истанбул г) Никола Петровић, 1860–1918.

- Антанта: Велика Британија, Француска, Русија
Центалне силе: Немачка, Аустроугарска, Италија
- књижевност, сликарство, књижевност, филм
Битка	Година одигравања битке	Фронт одигравања битке
Церска битка	1914.	Балкански фронт
Верденска битка	1916.	Западни фронт
Битка на Кајмакчалану	1916.	Солунски фронт

- а) Не. б) Рањени и болесни. в) Пред почетак рата је имала око 500 хиљада војника, а прве године је изгубила 175.219 (22.759+97.004+444+2.572+45.440, што износи око 35 процената.

РЕЧНИК ПОЈМОВА

А

абдицирати – одрећи се престола, повући се са власти

аболиционизам – покрет за укидање ropства

алијанса – савез

амнестија – давање опроста, помиловање

апсолутизам – начин владања који подразумева неограничену политичку моћ у рукама појединца (владара) или мале групе људи

артиљеријско наоружање – тешко наоружање великог домета и велике ватрене моћи; према војним стандардима калибар артиљеријског наоружања износи најмање 20 милиметара

аудио-визуелан – који се односи на истовремено слушање и гледање

аутономија – одређени степен самосталности

Б

бан – титула и функција главног вршиоца власти на тлу Хрватске; гувернер у пренесеном значењу

берат – султанов указ о наименовању или давању неких привилегија

беснило – опасна болест коју преносе неке животиње

В

вожд – вођа

Г

Голгота – брдо поред Јерусалима на којем је према веровању разапет Исус Христос; у симболичном значењу односи се на велико страдање и тада се пише малим почетним словом

грамофон – направа за репродукцију музике/звуча где је носач звука округла плоча – грамофонска плоча

Д

декларација – писана објава, проглас

демографија – друштвена наука о становништву

дипломатија – вођење преговора између представника држава

државни удар – свако мењање државног уређења мимо законских процедура које се најчешће врши насилним путем

Е

електрификација – изградња система за производњу и широку употребу електричне енергије

енергент – извор енергије

З

законодавна власт – грана власти која доноси законе

И

идеологија – скуп свих идеја које обликују нечији поглед на државу и друштво

извршна власт – грана власти која спроводи законе

империја – држава која је успела да своју власт или утицај прошири и на територије изван својих граница

империјализам – тежња за стварањем империје

К

капитулација – званично признавање пораза

класа – друштвени слој

колоније – у новом веку назив се односи на територије под пуном влашћу колонијалних сила чији становници нису уживали иста права као грађани државе која управља колонијом

конзервативан – онај који не прихвата промене, већ се чврсто држи старих обичаја и вредности

конзулат – дипломатско представништво које једна држава отвара на територији друге државе

контузија – врста повреде која настаје нагњећењем или ударом тупим предметом

Л

лепа епоха или **La Belle Époque** – појам настао у Француској који се касније проширио по Европи како би описао време великог напретка и општег оптимизма у европским друштвима

либералан – слободоуман, у случају Устава онај који грађанима оставља веће слободе и даје више права

М

мађаризација – наметање мађарског језика и културе

мемоари – дело у којем аутор пише о својим сећањима из прошлости

мисија – у црквеном смислу, деловање међу некрштеним народима како би се преобратили у хришћанство; у време империјализма задатак мисија био је цивилизацијско преобраћање

Н

намесништво – орган који у владарево име управља државом у случају владареве спречености (одсуства, болести, малолетности...)

натуралне обавезе – плаћање обавеза у натури, производима

нација – велика заједница људи повезаних заједничком историјом, језиком и обичајима; у неким случајевима повезница може бити и припадност истој држави

неприкосновеност имовине – неповредивост или неутуђивост приватне имовине

О

оборкнез – виши кнез, од немачке речи „обер“, што значи изнад или над

октроисати – наметнути, натурити

опозиција – појединац или група која се супротставља власти

П

павиљон – мања грађевина израђена од лаког материјала

парламентарна држава – држава у којој је власт подељена, а део власти припада скупштини (парламенту); скупштина (законодавна власт) контролише владу (извршна власт)

периодизација – подела прошлости на мање целине (периоде)

Пирова победа – победа остварена уз велике губитке

пласман – обезбеђивање продаје производа, обезбедити понуду на одређеном тржишту

попечитељ – руска реч која у буквалном значењу означава старатеља, а у пренесеном министра

посредан – који није директан, заобилазан

прегалаштво – упорност, марљивост

привилегија – изузетак од правила, погодност, повластица

природна права – права која нису прописана законом, него се стичу рођењем и проистичу из вере, природе или разума (нпр. право на живот, право на слободу итд.)

пропаганда – делатност која за циљ има да утиче на мишљење ширег слоја људи

Р

радничка класа – друштвена група сачињена од људи који су радили физичке послове у фабрикама и углавном нису имали никакву имовину, већ су живели искључиво од плате, чији је износ био веома мали

разбаштинити – лишити права наследства

расизам – схватање да се људи деле према раси (најчешће се то односи на боју коже) на мање и више вредне, способне или паметне; расистичко понашање подразумева да се људима друге расе не признају иста права ни могућности под изговором да они тога нису вредни

револуција – велика, нагла и свеобухватна промена која, у зависности од тога на коју област се односи, може бити научна, технолошка, политичка, економска, социјална итд.

регент – лице које врши власт у име владара; намесник

релативан – онај који се мења у зависности од односа (релације)

реформа – покушај мењања постојећег система набоље

С

серијска (масовна) производња – начин производње који омогућава истовремени настаanak великог броја идентичних производа

Стара Србија – историјски појам који обухвата Рашку област, Косово и Метохију и северне делове данашње Републике Северне Македоније

судска власт – грана власти која тумачи законе донете од стране законодавне власти и брине се за њихову примену

Т

тестамент – завештање, лична изјава воље онога ко располаже имовином

топовњача – мањи ратни брод наоружан великим топовима

трансконтиненталан – који се пружа преко целог континента

У

ултиматум – захтев праћен претњом

унија – здруживање, сједињење

унијаћење – покушај римокатоличке цркве да преведе православне хришћане под власт папе, а они који би га прихватили (унијати) задржавали би све своје обреде, богослужбени језик и црквену организацију уз прихватање римокатоличких догми и признавање папе за свог поглавара

уставна монархија – форма државног уређења у којем је владарева власт (власт монарха) ограничена уставом

Ф

формално – званично, према слову закона

Х

хатишериф – највиши акт у Османском царству

хват – мерна јединица за дужину

Хрватски сабор – име за Скупштину у Хрватској

Ч

чиновник – државни службеник, вршилац јавне функције

Ш

шрапнел – граната испуњена металним куглицама које се приликом дејства распршују

ЛИТЕРАТУРА

- Антић, Чедомир. *Краљ Пејар Први Ослободилац у доба српске Огусеје*. Београд: Недељник, 2018.
- Appleby, Joyce, Alan Brinkley, James M. McPherson. *The American Journey*. New York: Glencoe/McGraw-Hill, 2003.
- Арчибалд Рајс, Рудолф. *О зверсџвима Аусџро-Ујаро-Бујаро-Немаца у Србији 1914–1918*. Београд: Завод за уџбенике, Криминалистичко-полицијски универзитет, 2019.
- Бјелајац, Миле. „Ратни губици Србије у првом светском рату – контроверзе око бројева“, *Токови исџорије* бр. 1 (2021): 41–84.
- Браник* бр. 234 (23. октобар 1909)
- Време* бр. 232 (15. јун 1928)
- „Говор Ото фон Бизмарка из 1862. године“. <https://germanhistorydocs.ghi-dc.org> (преузето 20. 5. 2024).
- Дедијер, Владимир. *Сарајево 1914*. Београд: Просвета, 1966.
- Divine, Robert A. *America: Past and Present* (7th edition). Pearson Education Inc, 2005.
- Димитријевић, Бора и Јелица Илић, прир. *Никола Пашић: Заосџавшџина из Торонџа 1876–1903*. Зајечар: Задужбина Николе Пашића, 2012.
- Ђукановић, Илија. *Убисџво кнеза Михаила и доађаји о којима се није смело јовориџи, Књџа прва Тојчидерска каџасџрофа*. Ниш: Талија, 2020.
- Ђукић, Светомир Света. *Мемоари. Књ. 1, Балкански раџови*. Београд: Медија центар Одбрана, 2014.
- Енгелс, Фридрих. *Положај радничке класе у Енџлеској*. Превели Никола Томић и Никола Богдановић. Београд: Култура, 1951.
- Законик Данила Првој књаза и јосџодара слободне Црне Горе и Брдах*. Нови Сад: Књџгопечата др. Дан. Медаковића, 1855.
- Засџава* бр. 8 (13/25. јануар 1882)
- Засџава* бр. 44 (31. мај 1868)
- Засџава* бр. 206 (15. септембар 1920)
- Зелић, Герасим. *Жиџие*. Будим: Славено-србска печатња Краљевскога всеучилишта венгерскога, 1823. <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/2149> (преузето 5. 6. 2024).
- Илинчић, Вукић. *Бомбашка и Васојевићка афера*. Никшић: Издавачки центар Матице српске Друштва чланова у Црној Гори, 2012.
- Јагодић, Милош. *Нови крајеви Србије (1912–1915)*. Београд: Филозофски факултет, 2013.
- Јагодић, Милош. *Исџорија српској народа у Црној Гори, Хабзбуршкој монархији и Османском царсџву у 19. и јочешком 20. века*. Београд: Завод за уџбенике, 2022.
- Јовановић, Слободан. *Усџавобраниџели и њихова влада (1838–1858)*. Београд: Издавачка књџжарница Напредак, 1925.
- Јовановић, Слободан. *Усџавобраниџели и њихова влада. Друја влада Милоша и Михаила*. БИГЗ: Београд, 1990.
- Ковачевић, Божидар, ур. *Први српски усџанак према казивањима усџаника и савремених јосмаџрача*. Београд: Ново покољење, 1949.
- Ковачевић, Душко М., Момир Самарџић, прир. *Скуџшџинске беседе краља Милана*. Нови Сад: Филозофски факултет Нови Сад, 2005.

- Кочић, Драгољуб. *Први српски усџанак: крајика ѿвесџ*. Београд: Звоник, 2006.
- Kršev, Boris. „Ratne reparacije i njihova sudbina nakon Prvog svetskog rata – Slučaj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca”, *Civitas* br. 1 (2011): 9–17.
- Макуљевић, Ненад. „Катарина Ивановић (1811–1882)”. У: *Живоџ и сџваралашџво жена чланова Српскоџ ученоџ друшџва, Српске краљевске академије и Српске академије наука и уметности*, уредник Нада Милошевић Ђорђевић. Том I, 319–366. Београд: Српска академија наука и уметности, 2021.
- Медаковић, Милорад. *Повџсџница Црнеџоре од најсџарџеџ времена до 1830*. Земун: Књигопечатњом Дра Дан. Медаковића, 1850.
- Микавица, Дејан, Владан Гавриловић, Горан Васин. *Знамениџа докуменџа за исџорију српскоџ народа 1538–1918*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2007.
- Милићевић, Милан Ђ. *Кнез Милош у ѿричама*. Крагујевац: Светлост, 1989.
- Милићевић-Луњевица, Ана. *Моја сесџра краљица Драџа*. Београд: Историјски музеј Србије; Шабац: Суматра издаваштво, 2019.
- Nevins, Alen, Henri Stil Komadžer. *Istorija Sjedinjenih Američkih Država*. Preveo Kosta Gostuški. Subotica: Minerva, 1953.
- Ненадовић, Матеја. *Мемоари*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1893.
- Никола I, црногорски краљ. *Пројлас народу херцеџовачкоме; Пројлас народу херцеџовачкоме / Књаз Никола*. Цетиње, 1876.
<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/index/pubid:6040/id:0> (преузето 21. 3. 2024).
- Новаковић, Стојан. „Предговор”. У *Исџорија српске револуције I. Део ѿрви*. Леополд Ранке. Предео Стојан Новаковић. Београд: У Државној шампарији, 1864.
- Рауповић, Маринко. *Beograd večiti grad*. Beograd: NU Svetozar Marković, 1968.
- Petrović Njegoš, Nikola. *Proglas povodom proglašenja Crne Gore za Kraljevinu*. Cetinje, 15/28. 8. 1910. https://www.rastko.rs/rastko-cg/povijest/kralj_nikola/npetrovic_2.html (preuzeto 9. 1. 2025).
- Пери, Марвин. *Инџелекџуална исџорија Евроџе*. Предео Ђорђе Кривокапић. Београд: Сlio, 2020.
- Перо, Мишел, ур. *Исџорија ѿриваџноџ живоџа. Од Француске револуције до Првоџ свеџскоџ раџа*. Приредили Филип Аријес и Жорж Диби. Превела Љиљана Мирковић. Београд: Сlio, 2003.
- Пишчевић, Симеон. *Мемоари*. Предео Светозар Матић. Нови Сад: Матица српска; Београд: Српска књижевна задруга, 1972.
- Полиџика* бр. 2664 (20. јун 1911)
- Попов, Чедомир. *Грађанска Евроџа (1770–1914). Полиџичка исџорија Евроџе (1815–1871)*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Попов, Чедомир. *Грађанска Евроџа (1770–1914). Друшџвена и ѿполиџичка исџорија Евроџе (1871–1914)*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Поповић, Димитрије. *Балкански раџови: 1912–1913*. Приредио Душан Т. Батаковић. Београд: Српска књижевна задруга, 1993.
- Поповић, Јанићије. *Живоџ Срба на Косову 1812–1912*. Београд: Књижевне новине, 1987.
- Поповић, Радомир Ј. „Исповест Стефана Стефановића Тенке”, *Мешовиџа ѿрађа Miscellanea, књџа 21*. Београд: Историјски институт, 2003.
- Правда* бр. 184 (14. септембар 1920)
- „Прокламација краља Петра о присаједињењу нових области (Мом драгом народу)”, *Балкански раџ у слици и речи* бр. 29 (13. септембра 1913).
- Раџни дневник* бр. 130 (1. децембар 1914)
- Радић, Радмила, Момчило Исић. *Српска црква у Великом раџу: 1914–1918*. Београд: Филип Вишњић; Гацко: СПКД Просвјета, 2014.

- Рајић, Сузана, Данко Леовац. *Историја српског народа у 19. и почетком 20. века: српска држава у 19. веку: уџбеник*. Београд: Завод за уџбенике, 2018.
- Ристовић, Милан, Дубравка Стојановић, Мирослав Јовановић, Мирослав Перишић, Горан Милорадовић, Владимир Булајић, прир. *Живети у Београду: документи Управе града Београда, књига 4, 1868–1878*. Београд: Историјски архив Београда, 2006.
- Робертс, Џон М. *Европа: 1880–1945*. Превели Маја и Вук Марковић. Београд: Слио, 2002.
- Скерлић, Јован. *Историјски преглед српске шtamпе 1791–1911*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1911.
- Слијепчевић, Ђоко. *Историја Српске православне цркве II, Од почетка XIX века до краја Другој светској рати*. Београд: БИГЗ, 1991.
- Stefanović Karadžić, Vuk. *Prvi i drugi srpski ustanak*. Београд: Prosveta, 1947.
- Стефановић Караџић, Вук. *Црна Гора и Црнојорци*. Превео Љубомир Стојановић. Цетиње: Београд: Обод, 1975.
- Стефановић Караџић, Вук. *Тајна историја Милошеве Србије*. Београд: Laguna, 2017.
- Stojković, Momir, прир. *Balkanski ugovorni odnosi: 1876–1996: dvostrani i višestрани међународни уговори и други дипломатски акти о државним границама, политичкој и војној сарадњи, верским и етничким мањинама. Т. 1, (1876–1918)*. Београд: Službeni list SRJ: Међународна политика, 1998.
- Томас, Петар. *Francuski revolucionarni i Napoleonovi ratovi*. Београд: Војноиздавачки завод, 1965.
- Томас, Петар. *Prvi svetski rat 1914–1918*. Београд: Војноиздавачки завод, 1973.
- Устав Књажествија Србије. [https://sr.wikisource.org/wiki/Устав_Књажества_Србије_\(1835\)](https://sr.wikisource.org/wiki/Устав_Књажества_Србије_(1835)) (преузето 14. 2. 2024).
- Ћунковић, Срећко. *Школство и просвета у Србији у XIX веку*. Београд: Педагошки музеј, 1971.
- Форд, Френсис Луис. *Европа у доба револуција (1780–1830)*. Превела Ксенија Тодоровић. Београд: Слио, 2005.
- Фотић, Александар, прир. *Приватни животи у српским земљама у освић модерној доба*. Београд: Слио, 2005.
- Цетињски вјесник* бр. 33 (25. април 1913)
- Dženkins, Filip. *Istorija Sjedinjenih Američkih Država*. Превела Ljiljana Nikolić. Београд: Filip Višnjić, 2002.